

Denne søgbare PDF-fil er downloadet fra min personlige hjemmeside www.ronlev.dk.

Det er tilladt at dele PDF-filen med andre, da der ikke er ophavsret til titlen.

Besøg www.ronlev.dk. Måske er der andre af mine flere tusinde artikler og scannede bøger, der har interesse.

Mange venlige hilsener

Claus Rønlev

EN REDEGØRELSE

FOR

MIN UDVIKLING
OG MIT FORFATTERSKAB

AF

A. D. JØRGENSEN

KØBENHAVN

DET NORDISKE FORLAG

BOGFORLAGET · ERNST BOJESEN

1901

EN REDEGØRELSE

EN REDEGØRELSE

FOR

MIN UDVIKLING
OG MIT FORFATTERSKAB

AF

A. D. JØRGENSEN

KØBENHAVN

DET NORDISKE FORLAG

BOGFORLAGET ERNST BOJESEN

1901

OPLAG: 2000 EKSPL.

THIELES BOGTRYKKERI

1896.

VED A. D. JØRGENSENS DØD, der indtraf den 5. Oktober 1897, forefandtes Manuskriptet til „en redegørelse for min udvikling og mit forfatterskab“, der ses at være afsluttet den 26. Marts 1896. Om dette Værk og dets Bestemmelse havde Forfatteren ikke udtalt sig mundtlig, men i en vedlagt Optegnelse blev det overladt til hans efterladte at tage Bestemmelse om, hvornaar og i hvilket Omfang Offentliggørelse skulde finde Sted. Med et Par enkelte Udeladelser er det efterfølgende en nøjagtig Gengivelse af Manuskriptet, hvilket ogsaa gælder de to medtagne Stykker af ældre Dato om „mit forfatterskab“.

Fødested

DET er nu tyve år siden jeg sidste gang skrev om „min første udvikling“, en fremstilling af årene 1855—68, „efter kilderne“. de mange optegnelser og udkast, jeg dengang følte trang til at tilintetgøre. Da var det tyve år siden jeg første gang havde vovet mig ved lignende optegnelser om min barndom, og trangen til at gøre rede for min udviklingsgang havde fulgt mig i alle disse år, særlig knyttet til vendepunkterne på dens bugtede vej.

Den sidste gang (1876) stod jeg ved et stort vendepunkt. Jeg var mæt af sysselsættelsen med Nordens oldtid, som havde fyldt mig med mægtige billeder og tanker gennem en årrække; andre og rigere livs-

former kaldte mig tilbage fra denne verden, der engang havde fængslet mig med en så uimodståelig magt. Det varede et par år, før jeg helt kunde afslutte mit arbejde med den, men vendepunktet var indtrådt.

Således også nu. Jeg er mæt af dansk historie. Den har optaget mig i en menneskealder, jeg har følt mig hjemme i den, jeg har elsket den højt. Men den omfatter ikke min hele livsinteresse. Nu, da jeg i mit arbejde er over halvvejen til en fuld forståelse af tiden mellem de to fredslutninger, i Kiel og i Wien, eller rettere, da forståelsen af dette tidsrum ligger udbredt for mig og kun arbejdet med enkelthederne for en stor del står tilbage; nu ser jeg pludselig enden på mit historiske forfatterskab. Netop således som det for 20 år siden gik med middelalderen, da jeg havde nået forståelsen af det tidsrum, jeg dengang syslede med.

En fremstilling af den menneskealder, som afsluttede sin virksomhed med 1864, er jo min adgang som historiker. Det var følelsen af de dybe brøst i vor udvikling, den store brøde i vort nationale liv, som rev mig bort fra min ungdoms rige sysler og lod mig følge kaldet til at granske og fremstille vort folks udvikling.

Det var mig først og fremmest om at gøre, *selv* at få klarhed heri, men jeg følte dybt min mangel på evne og modenhed til dengang at magte opgaven. Så gik jeg på langfærd i fortiden, langt tilbage til lykkelige tider; derpå søgte jeg vidt omkring

til åndsbeslægtede naturer og stræbte at virke også for andres granskning. Imidlertid modnedes jeg langsomt til at kunne fremstille vor fortid i sin store sammenhæng, mod syd og mod nord. Nu står jeg dog først foran den egenlige opgave: fuldt ud og på første hånd at fortælle, hvad vore fædre og vi selv har oplevet. Hvor forunderlig er jeg ikke udrustet netop til denne opgave, ved min byrd, mine oplevelser, mit kendskab til nu længst forsvundne forhold, min dybe sympati for det tyske åndsliv ikke mindre end for den nationale danske bevægelse i vort århundrede — og endelig min enestående adgang til kilderne, min delagtighed i en rig mundtlig tradition. Overfor dette er det af ringe betydning, at man modtager mine meddelelser med mistillid eller uvilje; jeg appellerer fra det Danmark, der er, til det Danmark, der kommer!

Men dermed skal det også være forbi. Også til mig har det lydt: det er ikke godt at slide sine sidste par sko på skuepladsen. Får jeg dette skrift fra hånden, da har jeg sluttet et kredsløb, som begyndte i det år, der nu ender min fremstilling, og indfriet det løfte, jeg dengang gjorde mig selv: at oprede „årsagerne til Danmarks ulykke“, der dengang var dagens emne. Der er hengået en menneskealder om det; men det kunde ikke gøres i mindre.

Så skal også *min* gerning vejes; vil den da findes for let? Meget vil vel flyve bort som avner, derom kan jeg ikke selv dømme. Andet vil dog

nok vise sig at have haft god kærne for det slægtled, med hvilket jeg har levet. Andre mener jo nu at kunne gøre det bedre, lad dem da komme til; jeg har ikke sind til at kappes med dem.

Men jeg vil da med god samvittighed vende tilbage til min ungdoms sorgløse sysler. „Sokrates, o Sokrates! at sidde ved din side og ældes“, det går som et længsels suk gennem hele dennē slægtalders gerning her ved mit skrivebord. Skal den tid endelig komme, da det opfyldes, og har jeg bevaret ungdommens rene og stærke evne til at hengive mig til det? Det er mit håb. Men andre opgaver vil da frembyde sig af sig selv, med større krav til personligheden, men tillige med større udbytte for den.

Den 4. Marts 1896.

MIN BARNDOM.

1840-1855.

EN tidlig efterårs morgen i året 1833 gik en smuk og kraftig ung farversvend fra Flensborg nordpå ad Gråsten til; han fulgte ikke landevejen over Bov og Søgård hede, men gik ad stierne ved fjorden, over bakker og dale, snart gennem skov og krat, snart over marker og enge, som det rige landskab frembyder det. På højden i Rinknes by stansede han og gik ind på en mark over fjorden for at overse hele den dejlige egn, der her udbreder sig mod syd og øst: fjorden ind ad Flensborg til med sine mange sejlere og ud imod Holnes med havet bagved og det skovklædte Angel, Egersund med Broagers dobbelte kirkespir på bakken, de talrige teglgårde og vigene ind ad Sundved til med de dybe skove til alle sider. Hans levende sans for naturens skønhed fængslede ham længe til denne plet, og aldrig kunde han senere gå her forbi uden en stund i tavshed at dvæle ved dette skue.

Gråsten ligger en god fjerdingvej herfra og skjultes næsten fuldstændig for den vejfarende,

indtil man ad den krogede landevej førtes ind i byens eneste gade. Den unge vandringsmand op-søgte farverhuset, som lå omtrent midtvejs mellem den store eg i syd og vindebroen til slottet i nord, og blev her modtaget med megen venlighed af den gamle farverenke, hvis forretning han skulde fore-stå. Han tog plads i den lave stue og gav sig i lag med en talerken smørrebrød og et krus øl; lidt efter gik døren til køkkenet op og et lyst pigehoved tittede ind for at se på stueuret og samtidig få en forestilling om, hvorledes den nye svend så ud.

Det par folk blev mine forældre.

Farverhuset var som byens andre huse en lille bygning med to værelser. I den ene ende var der en port til nedkørsel i „stengården“; den svære udskårne gadedør førte ind til et ganske lille „fram-gulv“, hvorfra man til højre kom ind i dagligstuen, til venstre i „den anden stue“, nærmest porten. Til hver af stuerne hørte et lille sovekammer, dag-ligstuen havde desuden en alkove med forhæng, for husets ejerinde. Bagvæggen var opsat med glasserede klinker, der var malede i mønster; midt på stod en gammeldags kakkelovn med en lænestol på hver side; der var tillige et smalt vægskab med drikkevarer og med bøger i bunden. Bag ved den tofags stue laa en halvfags bod, i hvilken de far-vede varer lå på hylder og de ufarvede i et par dybe rum ved gulvet; øverst oppe stod en række kasser med tvist, som her var tilsalgs. Farvet vadmæl, „tossel“ (hvergarn), lærred o. s. v. lå i store skabe i

„den anden stue“, som ved siden af at være stads-
værelse måtte tages i brug de dage, da tjenestefolk
fra landet eller fra teglgårdene kom til bys for at
gøre indkøb af disse varer. Af udhuse var der
flere lave længer, der omtrent omsluttede stengår-
den, som oplivedes af en vandpost og en lænkehund.
Der var spor af, at tidligere ejere havde holdt et par
køer, man kunde endnu tænke sig, hvor der havde
været lo og høloft. Nu var det hele omdannet til
farveri med tørrestue, perserum, overskæreri m. m.
Eller rettere, saaledes blev det i vor barndom; da
fader kom til huse, var alt forfaldent, indeklemt på
et lille rum, medens de tidligere avlsrum brugtes til
tørvelade eller henstod ubrugte. Dette forandredes
i min tidligste barndom, ligesom jeg mindes, at
stuevinduerne fik større ruder, de skrøbelige lofter
fik nye brædder og der blev opført en ny trælade.
Alt dette var i mindste målestok og i de beskedneste
former.

Den lille by var opstaaet som et tillæg til slot-
tet. Skønt dette nu ejedes af hertugen af August-
enborg, havde det dog set bedre dage, da stor-
kansleren, grev Fredrik Ahlefeld, Griffenfjelds efter-
følger, tilbragte sin bedste tid her og hans søn op-
førte nye bygninger med et rigt udstyret kapel og
store pragtsale; haveanlæggene var dengang be-
rømte og frembragte det endnu mere berømte æble,
som tog navn herefter. I hine år havde de første
næringsdrivende nedsat sig her, på landtangen
mellem slotssøen og det salte vand, blandt dem

farveren Martin Bahnsen af Åbenrå, der vel ikke selv vilde tage ophold her, men købte grund og hus og skaffede sig eneret til farveri på de udstrakte Ahlefeldske godser, for at kunne lade en yngre søn overtage denne forretning. Martin Bahnsens fader Henrik var som søn af en frisisk storbonde bleven sendt til Holland for at lære farverkunsten og havde derefter bosat sig i Haderslev med eneret for byen og amtet (1654). Han blev rådmand og jordfæstedes med sin hustru i den skønne fruekirke, hvor deres gravmæle med store portrætter endnu findes. Sønnen Martin bosatte sig i Åbenrå, under hertugen af Gottorp, og opnåede samme eneret og samme ansete stilling her; hans forretning, der var grundlagt af faderen 1667, gik i arv fra fader til søn i seks led og i over 200 år. Sønnen Henrik ægtede en præstedatter af slægten Amders; fra hendes nære frænder nedstammede Andreas Højer, Georg Zoega, Joh. Kr. Fabricius og flere andre bekendte mænd. Hans sønnesøn Bartold oplevede de onde år i begyndelsen af dette århundrede og formåede ikke at besejre deres vanskeligheder, da eneretten nu gik tabt. Hans ældste søn Martin bragte dog senere igen sagerne paa fode og blev en meget velstående mand, ligesom han nåede rådmandsværdigheden og i Fredrik VII's Tid blev byens stænderdeputerede. Men dermed var også slægtens livskraft udtømt.

Den yngre søn Hans Bahnsen, som overtog farveriet i Gråsten, efterfulgtes vel af en søn, men derefter gik det i nogle år over i fremmede hænder, ind-

til Bartold Bahnsens søster Gartrud Marie igen drog ind i det med sin mand J. F. Woller fra Felsted (1796). Deres børn døde alle i en spæd alder, og de adopterede derfor min moder, Bartold Bahnsens datter Elise. Manden døde, før denne havde nået den voksne alder, og således sad de to kvinder da der med en vanrøgtet forretning, hjælpeløst prisgivne de skiftende svende, der alle bejlede til den unge arving og deri støttedes af hendes gamle faster, som så fremtiden i møde med bekymring.

Jeg har engang ejet et påbegyndt brev af min moder, hvori hun meddelte en broder, som havde bosat sig i Schweiz, hvad der havde bevæget hendes ungdom; i et øjeblik misforstaaet pietet brændte jeg det. Brevet stadfæstede, hvad jeg vidste af andres beretning, at hun havde haft en rig og skøn ungdom, rig paa indtryk af den stille, livsalige natur og i lykkelige drømme om den store, skønne verden, som hun aldrig fik lært at kende. Lykkelige evner, en fast og dristig karakter, en uudtømmelig munterhed og et tækkeligt ydre vendte manges opmærksomhed mod hende; hun var født til at herske i de små forhold, og hun satte sig ud over folks snak. Således tog hun sig den frihed at gå ene til skovs med en bog og sit arbejde, medens de andre unge piger sad hjemme og ikke forstod, hvorfor hun ikke gjorde det samme. Den endnu levende gamle præsteenke Prytz, de to professorers moder, besøgte hende som slægtning, da hun var en snes år gammel, og fik et stærkt indtryk af

hendes selvstændige, dygtige natur, der dog dæmpedes noget af den vemodige følelse af ensomhed. Ved afskeden efter en halv snes dages samliv gav hun hende et stambogsblad af følgende indhold:

„Leb in der Gegenwart nur und lass die Sorge der Zukunft
Ihm, der liebende Huld lenket ein jeglich Geschick;
Bitte nur um ein empfängliches Herz für die kommende Freude,
Nur um duldende Kraft für den einst kommenden Schmerz.“

En månedstid efter dette møde kom den nye farversvend fra Flensborg til byen. Han var ikke som de tidligere en tom og indholdsløs kurmager; alvorlig og stolt passede han sine ting, tog med lyst og iver fat på at oparbejde den forsømte forretning og bragte snart alt i en anden gænge. Den unge pige, som var træt af kampen mod de uheldige bejlere — thi også andre havde overhængt hende — fik ro til i stilhed at iagttage en mand, som fuldt ud var hende værd. Da vinteren var gået og sommeren var kommen på sit højeste, mødtes de en dag i samtale på den lille havebænk under de hvide roser og gav hinanden deres tro og love.

Min fader Markus Adolf Jürgensen var dengang 26 år gammel. Han var søn af en storborger i Flensborg, Asmus Jürgensen, til sin tid købmand, brændevinsbrænder og tobaksfabrikant, desuden deputeret borger og borgerkaptajn. Han var alt en gammel mand, da ulykken væltede ind over den foretagsomme handelsstad, Engelskmændene tog deres skibe, og Norge, hvortil de udførte deres varer, gik

tabt. En almindelig krise fulgte herpå, og min far-fader var iblandt dem, som måtte gå fra hus og hjem. De ældre sønner forlod landet, en fór til søs, en anden gik til Trondhjem for at benytte gamle handelsforbindelser; den yngste, min fader, blev mod sin lyst, der drog ham til søen, sat i farverlære i Kappel. Efterhånden fik han bugt med sine længsler udad til større forhold; mange gange tænkte han på at gå med skippere til København og derfra videre til Amerika, men tanken om den gamle fader holdt ham tilbage. Så tog han efter læretiden arbejde i Flensborg og tilbragte sine aftener hos den hjælpeløse olding, der var henved 60 år ældre end han. Hans hoved var „grånet under megen modgang“, men det var hans stolthed, at ingen plet hvilede på hans navn og at han og hans forfædre havde været højt ansete mænd i deres by. Ikke for deres rigdom, men for deres retsind og det mod, hvormed de havde kæmpet for ret og sandhed. Faderen, Jakob Jürgensen, havde været bager, farfaderen, Jørgen Jakobsen Skipper, ligeså; men denne sidste havde fra først af siddet i små kår og var først kommen til nogen velstand ved en arv fra Batavia. Hans hustrus broder var nemlig udvandret dertil over Holland, havde ægtet en rig Enke og ved sin død efterladt sig en stor formue. Det var i den store nordiske krigs tider; Jørgen Jakobsen mente ikke selv at kunne gøre udveje til at få arven hævet og betroede sine papirer til sin arbejdsherre, der da tog til Holland. Senere opstod

den mistanke, at han havde bedraget arvingerne for store summer. Endnu opbevarede papirer viser, at der var tale om en dobbelt arv; ved år 1707 modtog Jørgen Jakobsen så meget, at han kunde „indrette sig og betale sit hus“, 1719—20 fik han ialt 3000 hollandske gylden, som han satte i en skibspart.

Nær var de gode mænd dog igen faldne tilbage til almueskår på grund af deres retstrætter. Retten var dyr og det kom gentagne gange til proces med folk af handelsaristokratiet, som førte dem til afgrundens rand. Særlig mindedes en langvarig trætte, som Jakob havde med den store købmand Valentiner, der vakte hele byens deltagelse. Den blev trukket ud fra år til år og kostede blodige penge. Endelig faldt dommen ved overretten på Gottorp, og så stor var deltagelsen herfor, at post-rytteren forkyndte den gennem byens gader; han blæste til lyd på sit horn og udråbte: „Jakob Jürgensen het sin proces wunnen!“ Denne gamle historie har jeg hørt i min barndom med samme stolthed, som nogen adelsmand kan have hørt om forfædrenes sejrvinger på valpladsen. Ogsaa Asmus Jürgensen havde ført adskillige sager, og han havde vundet dem alle, men dog advarede han sin søn indstændig mod rettens påkaldelse; denne fulgte rådet og kom aldrig for skranken.

Efter sin faders død arbejdede han flere år i Slesvig, desuden et par gange på Langeland, hvor han lærte øbomålet. Det var i de år, da yderst billige udgaver af de tyske „klassikere“ begyndte

at udkomme. og han var ivrig i at samle og læse dem, ligesom han skrev „skønne steder“ ud af de forfattere, han iøvrigt kunde overkomme. Sammen med en ældre fætter fra Flensborg, købmandssønnen Hans Erichsen, sværmede han for den tyske digteralder og dennes herlige frembringelser og tilegnede sig den ideale livsanskuelse, som dengang og især noget tidligere havde været de dannedes fællesejendom. Dette blev da ogsaa det ideale bindeled mellem mine forældre.

Deres ægteskab blev kun kortvarigt, paa niende år; min moder døde i barselseng i foråret 1844. Det havde været lykkelige år.

Slaget ramte min fader hårdt. Denne kvinde havde knyttet ham til de små forhold, forsonet ham med dem, bragt ham til med glad tålmod at glemme alle sin ungdoms længsler. Til al lykke vågnede samtidig det offentlige liv i hele sin styrke. Hertugens forbitrede og underfundige kampe mod rigets sammenhold og Nordslesvigs danskhed drog altid flere ind i den store strid, som mere og mere skulde omspænde alle forhold og føre til blodige sammenstød. Min fader stillede sig afgjort og med hele sin sjæl på dansk side.

Skønt jeg kun var tolv år gammel, da jeg for bestandig forlod min fødeby, har min tanke dog stadig kredset om dette sted, hvor min vugge stod. Atter og atter er jeg vendt tilbage dertil, har dvælet der i uger og dage og er aldrig bleven træt af at drømme mig tilbage til barndommens år. Hver

plet har her haft interesse for mig, og jeg har tilbragt mange og lykkelige timer med at samle efterretninger om denne by, dette slot og de mænd, som her har færdedes. Hvor har jeg ikke misundt de mennesker, som levede her i de gode gamle dage, da der var fred og lykke i alle forhold, da den smalle krogede vej, som snor sig omkring søen, endnu var „landevejen“, og ingen tænkte på, at der var en verden udenfor disse skove.

Det var disse lykkelige tiders aftenglans, som endnu lå over Gråsten i min første barndom, før 1848. Overalt var der fred og stilhed, og jeg voksede op i sorgløs frihed. Hvor forunderlig fredelige er ikke de billeder, som har fæstet sig dybest i min erindring; naturen omkring mig havde sluttet en pagt med mit stille, pigeagtige sind. Når jeg en sommerdag lå i haven og så på mine blomster i det lille bed under blommetræet, eller paa det lille farverflåd på søen og så på mit ansigt i vandet, med det lange lyse hår der viftede i vinden, medens en vrimmel af småfisk drog frem og tilbage igennem det, lydløse som tanker; når jeg så ud imod svanerne, der kunde færdes hvor jeg aldrig kom, ovre under skoven og i sivet, — hvor stille, hvor rene var så ikke disse og mange, mange andre indtryk! Men det vilde være ørkesløst at opfriske dem her, at søge at give dem liv for andre, da de dog kun har haft liv i mig og i sig selv er så intetsigende.

Så kom den store ufred i foråret 1848. Dersom

jeg nu havde det i min magt at udtrykke mine stemninger og tanker i toner, da vilde jeg søge at male modsætningen og dette store frembrud, som det virkede på mig, den næppe otteårige dreng. Først vilde jeg søge at fremlokke de livligste melodier for at skildre stilheden i den ensomme skovby og mine stiltfærdige drømme. Da lyder tonerne af et horn som fra et fjernt land og en længst forglemt tid; tone brydes mod tone, søen bruser op om det danske rige, hovslag lyder gennem dalen, de blanke våben blinker, danebroge udfoldes og en konge drager ind i vor by.

Indtil da havde jeg jo ikke anet de begivenheder, som førte til denne krig og som var jævnaldrende med mig. Da jeg blev født, drøftedes landet over det berømte sprogreskript, udstedt fire ugers dagen forinden, som gav modersmålet sin ret i Nordslesvig, og da jeg lå i svøb, rejste bønderne en æresport for kong Kristian under Dybbøl bjerg for at takke ham, da han fra Als drog over til Før og også kom gennem vor by. Til mine tidligste erindringer hørte selvfølgelig synet af hertugen af Augustenborg, særlig ved hans sølvbryllup 1845, han var jo vor godsejer og stedets høje patron; min faders nærmeste venner var hans tilhængere, byens embedsmænd hans tjenere. Min fader havde aldrig kunnet forsone sig med ham på grund af hans hensynsløshed som jagtherre og hele hans aristokratiske fremtræden; dertil kom så hans skamløse agitation imod regeringen, der her ikke kunde blive skjult, og hans udtalelser mod det

danske sprog. Vel var tysk min faders modersmål, ligesom det var skolesprog i Gråsten, og det taltes altid til os børn indtil efter krigen, begge vore mødre havde lært det i skolen før os; men dansk var folkesprog, og fader havde lært at elske det, ligesom hans sans for ret og retfærdighed krævede det anvendt overfor danske folk. Den udpræget danske stænderdeputerede for Sundved, tingskriver Jepsen i Rinknes, var gift med en slægtning af ham, min morbroder Martin Bahnsen i Åbenrå og hans nærmeste venner, Fr. Fischer o. a. var dansk-sindede, ligeledes faders slægtninge i Flensborg. Derimod var hans eneste søster og hendes mand i Husum ivrig tyske, og hans anden hustrus slægt i Gråsten og omegn fulgte den hertugelige strøm. I selve den lille by var stemningen iøvrigt delt; købmanden O. F. Ahlmann, en Svoger til Hjort Lorenzen, var tysk, ligesom embedsmændene og de fleste bedre stillede borgere, kun de bondefødte og enkelte andre blandt håndværkerne var danske. Fader blev herved stærkt isoleret og skilt fra tidligere venner, kun apotekeren sluttede sig til ham efter krigens udbrud. Iøvrigt knyttede han fra nu af forbindelser med bønderne, hvis tillidsmand han snart blev. Da der i slutningen af 1849 blev tale om at danne en forening til hævvelse af den danske befolknings ret, valgtes han til dens formand.

Det vilde være lige så forgæves at skildre de krigsbegivenheder, jeg blev vidne til, som de idylliske forhold, der lå forud for dem. Det er bekendt nok,

hvad der foregik i Sundved, hvad der skete i de første kampe, tilbagetoget fra kampen ved Slesvig, træfningerne på Dybbøl bjerg, kampen ved selve Gråsten i det følgende forår o. s. v. Det var jo ikke enkelthederne herved, som fik betydning for mig, men selve den store tildragelse, der gav mig den mægtige følelse af fædreland og mandig dåd, af stolthed og kraft, af troskab og ære.

Jeg havde den uvurderlige lykke at opleve alt dette ikke som i en forvirret drøm, men som et tankevægtigt skuespil, og denne lykke skyldte jeg min fader. Har jeg set mandig fasthed stå sin prøve i tunge og vanskelige tider, i store fristelser og blandt megen ynkelighed, så var det dengang i min faders hus. Jeg kan uden overdrivelse sige, at Sundveds danskhed i disse forvirrede år havde en af sine hovedrødder i vor stue, og at der her dag efter dag blev talt så varme, så indtrængende og så løftende ord i trængselens værste dage, at næppe ret mange dengang har været vidne til en inderligere troskab og et sandere heltemod. Fader havde sin styrke i karakterens renhed og adel; vel var hans tanke klar og hans livsbetragtning sund, men i mange tilfælde løb dog her fantasien af med ham, så han snart tog tingen for let, snart betragtede personer og forhold med en ufortjent mistro; hans rige følelse derimod slog aldrig fejl, hans dybe begejstring opflammedes, hvergang det rette ord lød, og han fandt som oftest den rette vej i sin handling. Hvorfra han havde den dybe, forunderlige

kærlighed til Danmark og alt dansk, er vanskeligt at sige, men den kom jo frem hos så mange på den tid uden at man kunde gøre sig rede for den. Dertil kom den nedarvede nidkærhed for ret og sandhed, som nu fik sin genstand i den danske sag. Således knyttede han sig med alle sin sjæls tråde til denne kamp og var hvert øjeblik rede til at ofre alt for den. Jeg lille dreng var hans fortrolige i mange ensomme timer; jeg fulgte ham ved hans arbejde og på hans lange spasereture og han gav sin trang til meddelelse frit løb overfor mig, der ikke kunde blive træt af at lytte. Mange brydninger og rivninger, også blandt danske folk indbyrdes, blev jeg således tidlig indviet i, og meget har senere været mig forståeligt, af hvad jeg dengang oplevede. Men af størst og varigst betydning var dog de følelser, som vaktet til live for aldrig mere at forstumme. Det kom til at stå for mig som det herligste på jorden at være en sanddru og trofast fører for sit folk, ubekymret om fjenders had og venners misnøje, tilfreds med den lykke at turde elske sit fædreland med en kvindes inderlighed, med et barns beundring.

Arene nærmest efter krigen bar endnu præg af dens stærke bevægelse; vi sang endnu krigssangene, skolesproget blev forandret til dansk, hvad der afstedkom en hel omvæltning, og den gamle fred vendte aldrig tilbage til vor by. Alligevel fremkom der intet brud med vor ældre tyske dannelse, og mange bånd fra fortiden blev påny knyttede.

Der stod under adskillige af de tyske viser, jeg dengang syslede med, eller lærte melodierne til på violin: „aus des knaben wunderhorn“. Først senere har jeg set, at der herved sigtedes til en bestemt samling af folkesange, dengang tog jeg det som en betegnelse og fandt det så sandt og smukt, at disse enkle sange bragtes i forbindelse med drengens lykkelige sans for livets eventyrlige rigdom og de uendelige muligheder, der sysselsætter hans sjæl. For mig var disse år i sandhed et tryllehorn, der ejede de forunderligste toner og en uindskrænket magt over tiden og rummet. Der gik mange timer, i hvilke jeg hverken var optagen af leg med mine jævnaldrende eller af faders beretninger, da jeg end ikke fik ro ved det gamle klodsede chatol på loftet med min lille bogsamling og mine afskrifter af viser og opskrifter på forskellig farvet blæk, men drev ene omkring på lofter og i laden, i haven og i skoven, uden at se eller høre noget af det, som foregik omkring mig; da var jeg digter. Begyndelsen hertil ligger langt tilbage i min tidligste barndom; jeg mindes endnu fortællinger om store Guds mænd, der ligesom Moses boede på høje, ensomme bjerge i den almægtiges varetægt; senere var det krigshelte som Tordenskjold og Nils Ebbesen eller de mænd, vi havde set omkring os. Nu blev det jævne, borgerlige drenge, som min fantasi førte gennem livet; de gik til søs, som det dengang var min agt, først på jagter i kystfart som mine skolekammerater, senere på de store rejser; eller de blev satte i lære i et af de

forskellige håndværk, jeg havde for øje, for at gennemgå alle dets trængsler og nyde alle dets glæder. En sådan fortælling kunde vare i uger, med stadige fortsættelser og afbrydelser. Den fælles grundtone var jo længselen efter livet, drengens og mandens liv i handling og erfaring, så vidt jeg selv kunde se eller tænke mig til, af hvad jeg hørte og læste. Vi havde jo skiftende svende og piger, af hvilke vi hørte ikke så lidt fra den større verden og af eventyr og gamle folkesange, og vi havde haft soldater fra alle Tysklands og fra alle Nordens egne i huset. I skolen lærte vi mange samfundsforhold at kende, som kun den blandede almueskole giver lejlighed til; flere af mine kammerater tjente på landet eller fór til søs om sommeren, andre sankede brænde eller var på skovarbejde om vinteren.

Skolen havde altid haft stor betydning for mig. Henved seks år gammel kom jeg i „den lille skole“, hvor vi lærte begyndelsesgrundene; det var et usselt rum, overfyldt af børn, og jeg var ofte forknyt, når en eller anden havde fået lyst til at yppe klammeri med mig. Jeg var lille og bleg og lignede min moder; min tyske tale ærgrede adskillige mere stridbare naturer, ikke af nationale grunde, men fordi det var fint. Jeg husker endnu, at det voldte mig vanskeligheder at finde de danske ord, når jeg talte med kammeraterne; mærkeligt nok slog vort jyske mål i de få år til jeg forlod hjemmet alligevel så stærkt rod hos mig, at det indtil den dag idag er det sprog, som falder mig lettest på tungen.

Der var i denne klasse en del ældre børn, som undervistes på dansk og derfor aldrig kom over i „den store skole“; en af disse tog sig af mig og straffede hårdt enhver forgribelse på mig, jeg husker, at han engang tog en dreng i benene og dunkede ham med hovedet op imod det lave loft. Der foretoges hver påske efter konfirmationen en opflytning fra den lille til den store skole, og det var min første udmærkelse, at jeg flyttedes udenfor tiden, midt i skoleåret og alene; det var den 10. Oktober 1848, datoen har jeg husket indtil nu. Det vakte opsigt og jeg husker endnu tydelig, hvorledes den tyske degn i frikvarteret fra den høje stentrappe til den store skole kaldte på mig og sagde, at jeg skulde hente mine sager og komme til ham. Da jeg kom ud med tavlen under armen og bøger og blækæske i haanden, blev der stille på pladsen og drengene sagde halvhøjt, hvor jeg kom frem: „Oddolf skal ind i den stor' skol“.

Jeg havde et meget let næmme, og da min ældste broder Asmus konfirmeredes paldemesøndag 1853, sad jeg så højt oppe, at jeg vilde blive øverst på drengesiden, når konfirmanderne forlod skolen. Men samtidig vilde min undervisning i virkeligheden have været afsluttet, skønt jeg endnu havde tre år til konfirmationen, thi den danske degn, der efter krigen havde afløst den tyske, stod langt tilbage for denne i kundskaber og forringede i høj grad skolens hele stilling. Fader bestemte sig derfor til at sende mig til Flensborg, hvor en realskole var bleven oprettet

i forbindelse med latinskolen, og ligesom denne med dobbelt undervisningssprog.

Lørdagen efter påske, den 2. April 1853, forlod jeg mit hjem for sammen med et par kammerater at køre til Flensborg. Det var et skammeligt vintervejr, med høje snedriver langs vejen og is på alle vande. Jeg sprang op på vognen, som skulde føre mig bort fra alt, hvad jeg havde kær, som var det til en sjælden fest, jeg fik end ikke sagt farvel til dem alle. Mine længslers mål var nået, skønt jeg så ofte havde tvivlet om, at det virkelig vilde ske; et eller andet uforudset tilfælde, tænkte jeg, vilde nok komme imellem og forstyrre det hele.

Hvorledes havde jeg ikke udmalet mig min fremtid: skolen med sine udmærkede lærere, der skulde tilfredsstille min videlyst, stadens travle liv, bødernes hammerslag i den tidlige morgen, min selvstændighed, det ene formål at sysle med bøger, — alt dannede et billed af den højeste lyksalighed. Hvor grusomt blev jeg ikke skuffet! hvor fortærende var ikke den hjemvé, som alt dagen efter, alt samme aften greb mig og holdt mig fast, fra dag til dag, fra måned til måned, ja fra år til år! Da fader en fjorten dage efter kom til Flensborg med Asmus, som skulde til Skodsborg ved København for at lære klædefabrikationen, kunde jeg næsten ikke slippe ham igen og han behøvede al sin kraft for at sige mig farvel; jeg var som brudt og trådt under fødder, jeg følte mig udstødt og forladt af alle.

Alt var så fremmed for mig: fra den tidlige

morgen til den sene aften hang jeg over bøgerne, der nu ikke forekom mig nær så tiltalende; lærerne stod ligegyldige og udeltagende overfor os og talte som fra en fremmed verden, de danske i endnu højere grad end de få tyske; kammeraterne hang sammen med en korpsånd, som øvede det strængeste despoti over den enkelte, og ingen steds fandt jeg støtte og vejledning.

Frierne var en lindring i denne pine, men bidrog på den anden side til at holde den stadig frisk. Endnu mindes jeg de strænge fodture ad hedevejen eller langs fjorden, sejlturene med vor skipper, hvis plads ved bolværket jeg så ofte besøgte for at hente min kurv med vasketøj, eller kørselen i dagvogn, når det var dårligt vejr. Aldrig havde jeg tilforn i samme grad nydt naturens herlighed i min fødeegn. aldrig havde jeg siddet på loftskammeret ved det rødmalede chatol med den dybe bevidsthed om her at være paa mit eget, som nu, da disse skønne dage var som oaser i en ørken.

Aret efter kom min yngre broder Bartold i samme skole og vi var nu to på vort lille kvistværelse. Det hjalp ikke så lidt, da jeg nu daglig kunde tale „Gråstener dansk“, men forholdene udad til blev ikke forandrede og jeg fik nu tilmed bekymringer for hans fremgang i skolen. Efterhånden dulmedes så dog den stærke hjemvé hos os begge og jeg blev en jævn skoletræl. Ved en mægtig kraftanstrængelse blev jeg efter mange forgæves

tilløb endelig herre over den tilbøjelighed til at „fortælle mig selv historier“, der havde fulgt mig til den lærde skole; det var en søndag morgen, den 9. Juli 1854, så vigtig forekom dette mig, at jeg stadig senere mindedes dagen. Den brogede verden lukkede sig og min barndom var forbi, uden at jeg havde fået vederlag i noget andet og bedre. Det var nu bestemt, at jeg skulde studere, jeg var alt efter den første årsprøve flyttet op i latinklasserne og tænkte i ren almindelighed på at studere jura; faders øjne lyste, når han tænkte på, at jeg skulde komme til at forsvare ret og sandhed i større forhold end han og hans forfædre. Men vejen til dette mål forekom mig at være sandet og tung, og de mænd, som overfor mig repræsenterede den højere dannelse og det lærde lav, formåede ikke at vække min tillid til dens forædlende magt. Da et selvstændigt åndeligt liv begyndte at vågne i mig, kom det uden sammenhæng med skolen og jeg søgte fremad ad mine egne veje.

MIN FØRSTE UDVIKLING.

1855—1864.

I. SOMMEREN 1855—57.

Willst du entstehn, entsteh'
auf eigne hand!

Goethe: Faust.

AATTRÅ og tvivl er de sindsrørelser, som betegner personlighedslivets frembrud. Længsel og attrå efter livets inderligere forhold, efter en dybere forstaaelse af det i barnealderen modtagne, efter en rigere erfaring i åndens verden så vel som indenfor naturens og samfundets område, — tvivl og usikkerhed med hensyn til det personlige kald, i forholdet til livets grundmagter, i opfattelsen af tilværelsens mening. Disse sindsrørelser kan være stærkere eller svagere, de kan komme spredte eller samlede, de kan være forbigående og flygtige eller dybe og gennemgribende, — helt vil de ikke udeblive dér, hvor der overhoved bryder et personligt liv frem i ungdommens frodige jordbund. Som en urt, der udfolder sig i vårens lys og varme, strækker sine skud og ranker frem mod solen og udbreder sine blade for luft og lys, således trænger sjælen sig frem mod tankernes frihed, åbner alle sine

sanser og optager utallige indtryk; og ligesom urten strækker sin rod ned i mørket, breder sig i grunden, omfatter dens stene og opsøger dens vanddrag, således fordyber tanken sig grublende i sit indre, gransker sit eget livs vilkår og søger en løsning af sin egen gåde.“

Således begyndte jeg for tyve år siden optegnelserne om „min første udvikling“ og jeg kan ingen bedre indledning finde endnu den dag idag. Det var erfaringer, der for mig havde været så overbevisende, af en så overvældende tydelighed, at jeg ikke kunde tænke mig det anderledes i et sundt menneskeliv, som bragte mig til at begynde disse optegnelser netop dér, hvor ungdommens længsler slår deres vinger ud, hvor tvivlen rejser sit hoved. Alt det foregående tykkedes mig at være af ringe betydning, en ophobning af enkeltheder uden enhed, en indsamling af erfaringer, kundskaber, stemninger, men uden samling.

I mit sejstende år blev skolen mig for trang; jeg fulgte vel endnu undervisningen med den vante flid, men jeg søgte videre ud efter en anden næring uden at kunne finde tilfredsstillelse. Også hjemmet tabte nu for en tid sine tillokkelser; forholdene her forekom mig at være meget små, uden at dog Flensborg vandt synderlig derved. En urolig trang til noget nyt drev mig fra én syssel til en anden, indtil opgavernes mængde voksede mig over hovedet.

Hvad der vel greb mig stærkest ved denne tid var de såkaldte tyske „klassikere“. Jeg læste

Schillers tragödie i skolebiblioteket og blev stærkt betagen af dem; i de tyske timer gennemgik vi Uhland og hans åndsbeslægtede, og hjemmefra fik jeg faders lille samling af digtere, særlig fra forrige århundrede. Alt dette var mig nu så nyt og dog så hjemligt; jeg fordybede mig i denne digterverden og blev fortrolig med den, således at den bestandig senere har været mig kær, ja på en vis måde har stået mig nærmere end noget andet, som jeg lærte at kende. Heri fandt jeg en varm ven blandt de ny optagne disciple, Edvard Jessen, en præstesøn fra Nybøl ved Tønder, nu præst i Ravsted. Næppe kunde to mennesker være mere forskellige end vi; han var alt påfaldende i sin ydre optræden, grim, kejtet og undselig; dertil var han lidenskabelig tysk sindet og tysk dannet i sit hjem, han forstod næppe dansk og vi talte aldrig et dansk ord med hinanden. Alligevel blev vi snart fortrolige venner og aldrig, kan jeg tilføje, har jeg følt et varmere venskab for nogen end for ham. Jessen var den braveste, mest åbne og uforbeholdne karakter, når man først havde overvundet hans skyhed; han tænkte så lidt på at skjule sine svagheder, at han tvært imod jævnlig gjorde dem til genstand for selvanklage og fælles betragtninger; han søgte aldrig at give sig et falsk skin, aldrig at besmykke en fejl. Dertil havde han et rigt og inderligt sjæleliv, en glødende livslyst, en sund og naturlig livsopfattelse og et kvindeligt trofast sind. Intet var ham kærere end at disputere om alle mulige ting, men jeg mindes aldrig at

have kendt nogen, der så aldeles så bort fra sig selv og sine egne meninger og så aldeles gav sig hen til genstanden for vore samtaler; aldrig fastholdt han en mening blot fordi han selv havde fremsat den, han gik tvært imod ind på ethvert nyt synspunkt for om muligt at komme sandheden nærmere. Dog var der visse grænser for denne fordomsfrihed, den strakte sig ikke til de national-politiske eller religiøse spørgsmaal, overfor dem var han påståelig og afbrød hellere en samtale end give tabt. Jeg havde min styrke i logikken og et klart ræsonnement; matematikken var mit yndlingsfag, medens den var Jessens skræk. Selvfølgelig var jeg derfor overbevist om, at en klar tankegang kunde oplyse enhver ting tilbunds, og jeg havde en afgjort mistillid til Jessens påstand, at følelsen havde en selvstændig ret. Men samlivet fik betydning for os begge, og jeg skyldte vistnok vore samtaler, når vi hele eftermiddage vandrede omkring i Flensborgs skønne omegn, mangan en udvikling af mit eget tankeindhold og mangt et heldigt supplement til mine ensidige meninger.

Flensborg skole havde, som det officielt hed, to modersmål; ikke blot behandlede dansk og tysk som ligestillede undervisningsfag, men halvdelen af de øvrige fag gik i hver sit sprog; kun for religionens vedkommende havde man frit valg.

Selvfølgelig måtte dog dansk få nogen overvægt, dels i timefordelingen (i latin undervistes der f. ex. på dansk, i græsk på tysk), dels derved, at alle lærerne på tre nær var fra kongeriget. En stærk

modvægt herimod var det tyske hjemmesprog og den tyske literaturs ulige lettere tilgængelighed. Selv vi, der kom fra dansktalende egne, droges stærkest til den tyske side, når der ikke var tale om politik; ja forholdet var i min tid så uheldigt, at det store danske flertal i de lavere klasser efterhånden formindskedes eftersom man kom højere op og i de øverste klasser blev til et lille mindretal. Lærerne var i det hele ilde lidte og stod os overordenlig fjernt, vi syntes for dem at være de „indfødte“, hvis sæder og sprog, hvis ydre og indre vakte deres forundring, ofte vistnok deres forargelse. Først efterhånden nærmede vi os til hinanden, men en virkelig forståelse blev aldrig bragt til veje.

En undtagelse gjorde Kristian Monrad, vor lærer i dansk sprog og i nordisk historie. Han var ganske vist en mand uden fremragende evner eller grundige fagkundskaber, men han var en fyldig udviklet personlighed, fri for alt pedanteri og vigtigmageri, lærlingenes gode kammerat og elskværdige fører. Gennem ham trådte det danske og nordiske åndsliv os imøde i sin bedste skikkelse, selv udpræget tysksindede drenge indrømmede senere som mænd, at Monrad havde fængslet dem ved sin undervisning og givet dem kærlighed til dansk litteratur.

For mig blev hans undervisning af stor betydning. Mit bekendtskab med det danske bogsprog var ikke ret gammelt. Jeg mindes endnu, at jeg hjemme fandt en „bondepraktika“, som jeg gjorde mig al umage for at læse og også i det hele for-

stod; det første uforstaaelige ord jeg stansede ved, var „slud“, så vidt jeg husker ved Marts måned. Senere lånte vi „Jeppe på bjerget“ hos apotekeren, og den var jo temmelig fremmed i hele sit indhold. Først „Erik Menveds barndom“ slog helt igennem; jeg husker så tydelig den vinteraften, da jeg lukkede første del efter at have fulgt drost Peter Hessel til Krogen og farten over Øresund, hvorledes jeg sad som bedøvet af det stærke indtryk og næppe kunde tænke mig, at der var en fortsættelse herpå og overhoved mere af den slags i verden. Senere læste jeg jo en hel del i vort sognebibliotek, især efter at vi havde fået dansk skolesprog. Monrad gennemgik Rolf Krages saga med os og jeg har endnu min stilebog med en fortløbende gengivelse af den; ligeledes skrev vi om Jomsvikingerens tog til Norge. Samtidig læste jeg Hauchs „Torvald Vidførle“ og modtog et stærkt indtryk deraf. Dansk historie læste vi efter Fabricius's lærebog, der tog Norge og Sverige med, og således vedblev den bestandig at stå for mig som et led i Nordens samlede udvikling; det blev mig en fornødenhed at have denne større baggrund som modvægt mod den tyske storhed.

Endnu et betydningsfuldt indtryk må jeg dog nævne fra dette skoleår (1855—56), nemlig læsningen af Ovid. Latin lærte vi selvfølgelig efter Madvigs store grammatik, en af de mest meningsløse skolebøger, man vistnok nogen sinde i den nyere tid har kendt. Fra den første dag skulde vi opdrages

til filologer, hvad der læstes af forfatterne var kun til for grammatikkens skyld, indholdet omtaltes sjældnen eller aldrig. Dertil kom et par stile om ugen, den mest dræbende øvelse, således som den toges. Dette år dannede dog tildels en undtagelse, da vi havde Otto Fibiger til latinlærer; han kunde ikke lade være at dvæle ved indholdet af, hvad vi læste, især da vi kom til Ovid. Her gik det gamle sprogs skønhed pludselig op for mig; det antike versemåls vellyd, de poetiske skildringer og de græske myters rigdom fængslede mig så stærkt, at jeg endog underkastede mig det besvær på egen hånd at læse videre i denne mærkelige bog. Jeg kom dog ikke længere end til fortællingen om Phaeton; dér stansede jeg for at lære stjernebillederne at kende. Dette optog mig da i lang tid; jeg sad oppe indtil midnat for at finde ud af den lysende skrift, og al skabningens grænseløse herlighed udbredte sig ligesom for mig, når vægterråbene lød fra det fjerne og oljemøllerne klaprede i den stille nat, medens de utallige blinkende stjerner forkyndte gamle sagn fra menneskeslægtens barndomsdage.

Endnu stærkere end denne forøgede modtagelighed for digtningens indbyrdes så forskellige påvirkninger, vidnede min egen vågnende trang til produktion om et spirende rigere ungdomsliv. Jeg følte mig formelig overbebyrdet med vanskelige opgaver. Medens vi havde lærebøger i græske og romerske oldsagn, savnede jeg en lignende i de jødiske og gik ganske naivt ud fra, at sådanne slet ikke fandtes; jeg be-

sluttede da en gang at afhjælpe dette savn og begyndte at samle enkelte optegnelser dertil. Ligeledes til en Sønderjyllands historie, ved uddrag af de almindelige historiske lærebøger og håndbøger. Endvidere begyndte jeg at skrive skildringer af egne og forhold i Sønderjylland, som jeg havde lært at kende; således Husum og Ejdersted, hvor jeg havde besøgt faders slægtninge, Åbenrå og Agerskov sogn, hvor vi havde andre tilknytningspunkter. Jessen skulde være mig behjælpelig med de frisiske egne og skrive en frisisk grammatik og ordbog, medens jeg skrev en sønderjydsk. Ved siden heraf kom digteriske udkast. et heltedigt om Bråvalslaget og en komisk fortælling i folkemålet med skildringer af et landsbymarked var påtænkte og tildels påbegyndte; noget tidligere havde jeg tænkt på det store korstog. I stil med de historiske romaner tænkte jeg på at fremstille krigsbegivenhederne; ligesom „Erik Menveds barndom“ begynder med en scene ved Lille Belt, hvor rigets fjender føres frem, vilde jeg begynde med Sønderborg færge, som hertugen og hans følge sattes over, optagne af en samtale om det gamle slot og den fangne konge Kristian. Efter Lamartines „Episoder“, skildringer fra hans barndom, begyndte jeg på de første optegnelser om min indholdsrige fortid, vort hjem og de tildragelser, som var gåede hen over det o. s. v.

Jeg var så optagen af alt dette, så overbevist om, at der overalt var noget at udrette netop for mig, så jeg i sommerferien 1856 fattede den latterlige plan straks at bringe system i det; jeg dannede da et

„arkiv“ med liste over påtænkte skrifter og færdige håndskrifter, samt lovbestemmelser om, hvorledes de skulde registreres og opbevares. Dette er den eneste antydning af, at jeg har vidst, hvad et arkiv var, før jeg henved 30 år gammel uforvarende fik ansættelse i et sådant.

Men jeg fik snart andet at tænke på end at holde mit „arkiv“ i orden; jeg husker endnu tydeligt, hvor tomt og kedeligt det forekom mig, alt imedens jeg renskrev min fortegnelse; jeg trængte til en anden føde.

Så vaktet straks ved undervisningens begyndelse i det nye skoleår de religiøse tvivsmål; vor rektor fremsatte tvivl om det gamle testamentes beretninger som stridende mod naturlovene, religionslæreren forkastede de to første kapitler af Lukas' evangelium. Dette slog ned i mig som et lyn.

Jeg havde modtaget stærke og varige indtryk af min religionsundervisning, måske netop fordi den var blevet dreven uden tvang og pedanteri. Den lille tyske bibelhistorie med sine små træsnit elskede jeg frem for alle andre bøger; slotskappellets store samling af malerier af den hellige historie havde gjort et mægtigt indtryk paa mig, især var profeternes storslaaede skikkelser dybt indpræntede i min hukommelse; den tyske bibel, især Davids salmer, og vor gamle salmebog havde jeg tidlig lært at kende og elske. Senere var også danske salmer og skriftsprog blevne tilegnede og fuldt fortrolige, men intet kunde dog for mig lignedes ved ordenes

klang i vers som dette: „Herr Gott, du bist unsere Zuflucht für und für —“ eller „Herr, du erforschest mich und kennest mich!“ o. s. v.

Men ved siden af disse rige og dybe indtryk gik fra min tidligste tid rent hedenske grublerier. Jeg mindes levende, hvorledes jeg gik omkring i udhusene og søgte at forestille mig, hvorledes det vilde have set ud, hvis verden ikke var bleven skabt, ja hvis der end ingen skaber havde været til? Dette, mente jeg, måtte dog kunne tænkes. Det blev mig så nærværende, at jeg uvilkårlig greb om mig for at overbevise mig om, at verden var til og at det hele ikke var en drøm og et skin. Hvorledes er det muligt, at denne den vanskeligste af alle tanker tillige kan være den første, et barn tænker med hele sin ånds kraft? Dette uudgrundelige har altid forekommet mig som det rette arkimediske punkt, det fodfæste, hvorfra al filosofi, al menneskevisdom kan rystes i sine grundvolde.

Konfirmationsundervisningen havde i den foregående vinter atter samlet min opmærksomhed på de religiøse spørgsmål, men af endnu større betydning blev dog læsningen af Klopstocks „Messias“, som jeg straks efter faldt over. Jeg ved vel, at dette digt hører til de overvundne standpunkter i vor moderne dannelse; men det står dog som et mærkeligt led i udviklingen, den udvikling, som tiden har gennemgået, men som kun så få gør efter. For mig har dette hovedværk, lige så vel som alle de andre hovedværker i forrige århundredes tyske

litteratur, haft sin afgørende betydning. Hele den billedrige religiøsitet fra min første barndom vågnede til fornyet liv, det var som gjorde jeg et dybt indblik i hine skjulte verdener, der ligger bagved dette synlige liv og styrer dets vildsomme gang. Vel trættede digtningens længde mig omsider og jeg afbrød, før jeg nåede enden, men selve fremstillingen af Kristi liv og død, skildringen af himmel og helvede, de dæmoniske og de menneskelige karakterer, de episke billeders storhed, følelsernes og tankernes kraft lod mig for første gang se, hvad digtningen formår. Men det er farligt således at fordybe sig i det vidunderlige, tvivlen lurder bagved de store syner, og det er bekendt nok, hvorledes Klopstocks himmelflugt blev forløber for det store frafald.

Således var jeg da i alle måder vel forberedt til at modtage de tvivlsmaal, lærerne kastede ind i vort sind. Vi begyndte at drøfte disse spørgsmål, og her mødtes jeg med en anden klassekammerat, som var kommen ind i skolen samtidig med Jessen, men hvem jeg ikke hidtil havde omgåedes, nuværende professor Henning Matzen.

Skønt Matzen var dansk sindet og søgte at gøre dansk til sit modersmål, havde han dog langtfravakt samme personlige sympati som Jessen. Men han overgik snart alle os andre i jernflid, hans hukkommelse svigtede ham aldrig, hans næmme syntes ubegrænset og hans tænkning var klar og skarp. Intet arbejde trættede ham, alle fag syntes at ligge

lige godt for ham, og hans flid slappedes ikke, før han havde nået højdepunktet i skolens ydelsesevne. Hvad mig angik var jeg ved denne tid i kendelig nedgang; medens jeg i de første klasser stadig havde været nr. 1, nøjedes jeg nu med mindre; de fremmede sprog blev mig mere og mere imod, og det blev stadig vanskeligere for mig at samle min opmærksomhed på det, som skolen så åndløst krævede uden at yde nogen hjælp til dets tilegnelse og uden at kunne bringe sin gerning i noget forhold til min personlige trang.

Vi to mødtes nu i en kritik af kirkelæren; han var den eneste, hvis tankegang var logisk nok for mig til at optage en disput om disse ting, medens Jessen her veg sky tilbage. Jeg mindes tydelig en eftermiddag, vi gik ud ad Frisevejen, ud imod den nedgående sol, og ytrede vore tvivl om treenighedslærens sandhed; Matzen fortalte mig da, at han hos sin broder havde set en bog, hvori det eftervistes, at alle kirkens lærdomme egenlig var af indisk oprindelse og at Kristus altså ikke havde været andet end ældre ideers apostel. Jeg hvilede nu ikke, før jeg havde gjort et indblik i de mysterier, der herefter skulde ligge bagved den hellige historie, men som rigtignok var af en helt anden natur end dem, Klopstock havde udmalet. Vi fik da også fat i denne „Buch der religion“, som i to bind gennemgik al verdens religiøse forestillinger og førte resultatet af bibelkritikken frem i stærke billeder. En forfærdelig uro faldt over mig; i et par uger sad

jeg dag og nat begravet i disse skrifter, sammenholdt dem med biblen og vor strængt ortodokse tros­lære, delt imellem tro og tvivl, håb og frygt, ja ofte som mellem liv og død. Det var i November måned, fra dens første dage, da jeg affattede den første trosbekendelse med visse mindre kætterier, til den 25de, da jeg gav tabt overfor videnskabens sejrrige tale.

Men dette var kun begyndelsen til en lang, smertefuld udvikling, det første afgørende slag i en flerårig åndelig krigstilstand. Det var et frembrud i mit indre som det, jeg i det ydre havde oplevet 1848; imod de toner, der nu lød, var alt det forbi­gangne idel fred og tilfredshed.

Jeg måtte nu først orientere mig i de nye forhold. Med stor glæde opdagede jeg, at mit nye stand­punkt svarede til det, mine tyske klassikere indtog, Herder, Schiller, Lessing, Seume og hvad de alle hed, som jeg havde sværmet for; jeg skønnede også nok af udtalelser og optegnelser, som jeg tidligere kun havde skænket ringe opmærksomhed, at dette var mine forældres kristendomsopfattelse. Troen på den personlige Gud, det personlige forhold til ham i bøn­nen og den personlige udødelighed, men uafhængigt af en enkelt historisk åbenbaring.

Men overfor denne glæde stod sorgen over, at det var et frafald fra min barndoms fromme drømme, alt hvad der hidtil havde opløftet min sjæl. Og hertil kom da snart en hemmelig angst for, at dette kun var veernes begyndelse. Jessen påstod,

at den nyere filosofi ikke nøjedes med at nægte Kristi guddom, men angreb alt guddommeligt, og jeg stirrede med rædsel på den mulighed, at jeg kunde komme til at fornægte min Gud. Men om det skulde have kostet mit liv, kunde jeg nu ikke vende om, dertil mente jeg det for alvorligt og dertil stolede jeg altfor sikkert på den menneskelige ånds evne til at magte alle tilværelsens gåder.

Efter at middelalderens naive tro var nedbrudt, gik den dybere åndelige udvikling i en dobbelt retning, den førte til filosofi og til mystik, den frembragte en Spinoza og en Jakob Bøhme. I mig foregik begge disse bevægelser samtidigt eller skiftevis.

Tvivlen bredte sig altid videre og befæstedes til alle sider. Vi havde fået en strængt ortodoks religionslærer, Jens Krog, en elskværdig mand, som gerne vilde påvirke os og indlod sig dybt med os. Matzen og jeg var nu utrættelige i at udæske ham, og religionstimerne, i hvilke kun enkelte deltog, blev uafbrudte disputerøvelser. Selvfølgelig var dette umodent, tildels puerilt, men resultatet blev dog, at teologien var ude af stand til at afvæbne kritikken. Hos Matzen foregik derfor udviklingen til fuldstændig vantro temmelig hurtig; jeg holdt igen, så godt det lod sig gøre og så længe der var menneskelig mulighed for det.

For mig havde det nye standpunkt ikke blot en negativ, men også en positiv side. Var Kristus ingen gud, men kun et gudbeåndet menneske, så stod han os jo så meget nærmere, hans sendelse beholdt sin

overvældende betydning for alle tider. I denne opfattelse satte nu alle min barndoms drømme om frelseren deres sidste glødende blomst; jeg følte et åndeligt samliv med ham, jeg så ham og talte med ham ligesom Pavlus, det utidige foster, jeg var gennemstrømmet af en forvisning om mit gudsforhold og om et særligt kald til at forkynde hans lære, som fyldte mig med en usigelig længsel og en lige så stærk angst. Timevis kunde jeg da udsynge eller nedskrive de forunderligste dityramber, blot for at lette brystet for al den sorgbandede fryd, al den stikkende smerte, som strømmede ind på mig. Da jeg nogle år efter søgte at skildre hine dages bevægede liv, skrev jeg: „det var en tid, overstrømmende rig på planer og udkast, på lidenskabelige følelser og store ord, på salighed og smerte. Det er særlig vanskeligt at skildre en sådan tid; thi enten bliver billedet mat, medens selve tiden var som ild og flammer, eller det bliver uhyggeligt, da disse flammer var indhyllede i umådelige røgmasser.“ Dette er vistnok i det hele betegnende.

Det var dog ingenlunde således, at der herved fremkaldtes en sygelig tilstand, tvært imod; ikke blot var jeg optagen af en særdeles rig produktion, men jeg følte stærk trang til personlig omgang med jævnaldrende kammerater. Således omgikkes jeg ikke blot Matzen og Jessen, men nu også særlig en tredje, Nikolaki Lüth, senere død som adjunkt i fransk i Horsens. Han var født i Aten og søn af den daværende tyske hofpræst hos dronning Amalia,

der senere var kommen til Lübeck; moderen var dansk. Lüth var en rigt begavet natur, en regelmæssig græsk skønhed med langt lyst hår, vittig, livfuld, med et dejligt organ, hvad der især kom frem ved oplæsningen af de fremmede sprog. Hans sans gik især i retning af det æstetiske, kunst og musik, han tegnede ypperlige karrikaturer, var altid forelsket og fuldt optagen deraf. Hans forhold til skolen var meget køligt, da hans tilbøjelighed drog ham til helt andre interesser, men han savnede ingenlunde alvor eller sans for alvorlige ting; digtningen, især vel nok den lyriske, var hans sværmeri, den græske oldtid hans stadige studium. Trods alle forskelligheder havde vi dog mange berøringspunkter og Lüth spildte adskillige timer for mig ved sine daglige besøg. Det var en velgørende modsætning til al den tunge alvor, jeg ellers stredes med, helt bortsét fra, at jeg havde såre meget at lære af ham, så forskellig han var fra alt, hvad jeg hidtil havde mødt i livet.

Mine egne tilløb til digterisk produktion stod i dette år i den højeste blomstring. I efteråret 1856 syslede jeg endnu med nordiske heltedigte, et om Alv og Alvide efter Sakse, et andet om ragnarok efter den yngre Eddas fortælling, således at handlingen dog toges væsenlig historisk. I julen læste jeg Kørners syngespil og optog nu denne form. Ragnarok-planen blev nu omdannet således, at Ansgar og tilsvarende repræsentanter for hedendommen blev hovedfigurer. Et syngestykke, „Otto og Ingeborg“,

fik jeg virkelig gjort færdig; scenen var henlagt til Slien, og der optrådte fiskere, havmænd, elverpiger og kong Abels vilde jagt. Da jeg havde læst de første bøger af Herodot og et par tragødiere af Sofokles (alt i oversættelse) begyndte jeg på en græsk tragødie, i hvilken Adrastos var helten (Herodot I, 35—45), et ægte tragisk emne i antik forstand; men jeg kom ikke ud over et par monologer. Hjemme fandt jeg Tiedges digtning „Urania“ og gjorde derefter udkast til et læredigt om kærligheden i dens forskellige former, først de jordiske, derpå den guddommelige; men jeg kom ikke ud over indledningsversene.

Men hele denne mangfoldighed måtte vige plads, da jeg den 26. Februar (1857) fik Fin Magnussens oversættelse af den ældre Edda. At jeg optegnede dagen var ikke så mærkeligt, thi den fik stor betydning for mig. Det var den første danske bog, som gjorde varigt indtryk på mig fra det dybere indholds side, den overbeviste mig om, at den nordiske litteratur havde et selvstændigt og rigt åndsindhold; derom havde jeg hidtil tvivlet. Jeg kastede mig over disse oldtidskvad med en energi, som kunde sættes ved siden af de religiøse granskninger, jeg lærte dem udenad og kom atter og atter tilbage til udgiverens forklaringer, ude af stand til at forkaste dem og dog vantro overfor deres håndgribelige vilkårligheder. Efter en længere afbrydelse vendte jeg ud på foråret tilbage til disse studier og i slutningen af Maj måned skrev jeg et lille

hefte: „Forklaring af Valas spådom“ (30 kvartsider), som jeg bad Monrad læse igennem; han faldt imidlertid kort efter i en hård sygdom og jeg fik aldrig talt med ham herom. Afhandlingens indhold har jeg for tyve år siden, da den endnu lå for mig, refereret således:

„Der var i tidernes morgen, da alting blev skabt, kun tre guder: Odin, Vile og Ve. Deres natur lærer vi at kende af de gaver, de giver mennesket: ånde, tanke og lidenskab.

Efter syndefaldet opløses denne treenighed: Hænir (Vile) bortgives, derved tabes ligevægten og hele tilværelsen bliver nu en kamp mellem Odin og Loke (Ve). Hænir var nemlig den højeste gud, den hellige, tanken der vælger og bestemmer mellem det åndelige (Odin) og det jordiske (Loke), der oprindeligt er fosterbrødre og lige store. I stedet for Hænir kommer nu Vanerne, det skønne fyldige liv, og Brage og Idun, der skal opholde tilværelsen af dens eget væld. Ligeledes kommer nu Nornerne til tidens træ, som de stænke med levende vande; men intet af dette kan fuldt ud erstatte tabet af den evige fred. Syndefaldet var dette, at den uskyldige Ve blev Høder, som dræbte den uskyldige Odin, sønnen Balder. Fra dette øjeblik opløses Odins væsen, asasønnerne opstår, medens Loke bliver ond, avler sine jættebørn og lænkes, indtil undergangen stunder til. Alt synker i graven, men opstår igen, og de tre oprindelige guder vender tilbage for at styre verden i evig fred.“

Fra nu af kom Eddasangene i flere år ikke ud af min tanke; jeg tænkte i mytternes billeder og ikklædte min livsfilosofi de levende skikkelser. Det ene forsøg på at finde den rette fortolkning af kvaddene afløste derfor det andet, eftersom jeg selv skred frem, indtil jeg omsider fik fred for dem ved at få dem i videnskabelig afstand.

Naturligvis fik det også indflydelse på min digtning. Det begyndte med en kantate: „menneskets skabelse“, om de tre guders gode gaver, — de gik hen ad jorden, „Odin med det dybsindige, Hænir med det skarpe, Loke med det strålende blik“ og fandt de tvende træer, Ask og Embla o. s. v. Dertil sluttede sig et syngespil, „Odin og Freja“, rigt udstyret med naturvætter og med en handling, i hvilken Odin falder for Hyndlas fristelse, hvorefter gudinden opsøger ham, men omsider må fortrøste sig til Nornernes forjættelse om en ny verdensalder, hvorefter hun drager ud i natten med sin gyldne gråd.

End ikke de største emner skræmmede mig tilbage, således tænkte jeg på et sørgespil „Sigurd og Brynhilde“, og „Ragnarok“ blev atter omlagt til et rent mytologisk heltedigt med forbilled i Øhlenschlägers „Helge“. Fremstillingen skulde begynde med Nornernes store fortids- og fremtidssyn; derpå skulde Odin optræde med en skildring af sin indre ufred; så selve kampens bekendte forløb. Fra først af tænkte jeg på at ende med genfødselen, senere, da min egen tro på livets udødelige kraft formørkedes,

vilde jeg ende med selve verdensbranden og luernes kvad, „indtil det store hav tog den kvalfulde jord i sine arme; da vilde jeg besynge livets undergang og dødens herlighed, lysets undergang i den moderlige nat“.

Sangen om Nornerne, den eneste som blev skreven, har jeg endnu, og den skal bevares her som eneste minde om alle disse famlende forsøg:

Hvor kilden bæver
med hviden skær,
hvor svanen hæver
de stolte fjer,
hvor asken strækker
sin rod så sund
og næring trækker
fra kildens bund:

I kilden stirrer
den ældste mø,
et billed dirrer
i klaren sø;
hun nøje skuer
hver svunden dåd,
ser Lokes luer
og Odins råd.

Der sidder kvinder
i måneglans,
de skæbnen spinder
for livets dans,
de flittigt væve
det gyldne skrud
for helte gæve,
for Valhals gud.

Hun ser så nære
den fjerne stund,
da Jætters hære
tog jordens rund,
hvor Ymer raser,
hun ser det grant,
hvor kække Aser
ham overvandt.

Rask unge søster
ved væven står
og roden ryster,
så fast hun slår,
Verdande hælder
det klare vand,
hvor bedst det vælder
med hulen hand.

Hun ser dem finde
det røde guld,
den skønne kvinde
Guldvejgr huld,
hun ser ham kaste
det blanke spyd,
ser kæmper haste
til kampens fryd;

Ser Tor at drage
til Udgårds drot
for hævn at tage
for lidte spot,
ser Fenris sprælle
i Glejpnens tråd,
ser Hel at tælle
hver niddingsdåd.

Hærfader sender
sit blanke spyd,
blandt Ashejms fjender
med vældigt gny;
da Tor mon age
så arg i hu —
men svag tilbage
den Valhals gud!

Hun skuer nøje
den Mistelten,
med dunkelt øje
As-Hødur sen,
hun ser at græde
hver ting på jord,
ser Lokes glæde
i højen nord.

Det sidste billed
nu bølger frem:
i vankund hildet
det Asahjem,
Hærfader aner
sin nære død,
grant skuer Vaner
al verdens nød.

Hun stirrer rolig
i livets vand,
det maler trolig
hver dåd, hver mand,
hun ser han falder
ved lumsken svig,
den gode Balder,
ret ingen lig.

Hun brat sig rejser
med stav i hånd,
— hel selsomt knejser
den tynde vånd —,
og ud hun skuer
fra gyldne sal:
fjeld var kun tuer
på Vigrids val! *)

Ud på sommeren sagtnede denne stærke strøm
og jeg tog igen fat på religiøse emner. Denne
gang blev det den nyere tyske filosofis historie; for
at få ro til at læse den tyede jeg op på hanebjælke-
loftet over mit kvistværelse; der sad jeg i den kvæ-

---

*) D. e. hun ser i ånden den hele jord som vordende
valplads (Vigrids val).

lende sommervarme fordybet i Kant, Schelling og Hegel, medens mine gode venner en efter anden bankede på døren neden under eller tog plads dernede for at vente en stund på min tilbagekomst. Med forbavselse opdagede jeg, at filosofiens stormænd havde udviklet mange af de tanker, jeg mente at have haft, særlig var dette tilfældet med Schelling. Men resultatet blev jo, at jeg fra min ideale rationalisme jævnt gled ned i filosofiens „rene væren“. „Om ingen anden steds,“ skrev jeg derom, „så var der i mit eget indre opført et ragnarok af gribende sandhed. Fra nu af tav jeg og grublede og erkendte, at digtning er dårskab. Jeg havde sjunget for mig selv Nornernes dødskvad og om den evige søvns lise.“

II. SOMMEREN 1857—59.

„Hvad søger du i natten her?“
„Mig selv!“

Kr. Bredahl.

Det var i sandhed ikke mig selv eller mine tunge tanker, jeg vilde undvige, da jeg i mit attende år forlod skolebænken og tog fat på ploven, — det var det store kulturliv, lærdommen, dannelsen, hele dette kaos af usandhed, af skin og falskhed, der ikke kan mætte sjælens attrå, men søger at bringe den til at tie og glemme. Det forekom mig, at jeg havde valget imellem at nedknuge min trang til personlig klarhed og danse

videre i en dødningsedans, eller at løsrive mig fra den og derved vel opgive den ydre fremgang, men til gengæld kunne forfølge det, der stod for mig som livets mål, forståelsen af dets gåder.

En søndag i sommerferien, den 16. August 1857, besøgte vi faders fætter, gårdmand Jørgen Thaysen på Rinknesmark. Hans gård lå ene og smukt, vældige træer skyggede over de gamle bygninger, alt var her så fredeligt og lyst. De gamle folk var overstrømmende glade ved engang igen at se os; thi politiske rivninger havde i mange år grebet ind også i dette slægtskab. Da vi sent om aftenen kørte hjem, var jeg i en forunderlig lykkelig stemning, og næste morgen vågnede jeg med den faste beslutning, at jeg vilde være bonde, uden at jeg i forvejen havde gjort det til genstand for nogen bevidst eftertanke. Jeg skjulte imidlertid foreløbig min plan og begyndte på det nye skoleår i Flensborg.

Hvor var alt ikke nu forandret imod året tilforn, da alle erkendelsens kilder ligesom på én gang åbnedes, medens trangen til selv at frembringe løstes af alle bånd. Nu hvilede der et forunderligt tungsind over alt, hvad jeg tænkte på og syslede med, noget håbløst og klangløst, der bredte sig over hele min tilværelse. Mine venner stødte jeg fra mig; thi overfor de idealer, der havde fremstillet sig for mig, blev de ubetydelige og ringe, Lüth bebrejdede jeg hans letsindighed, Matzen hans forstandskulde, Jessen hans uimodtagelighed for al sund fornuft. Skolen og dens lærere var efterhånden

bleven mig mere og mere imod; jeg så i dem repræsentanter for kulturens vrangside, åndløse vane-mennesker uden sans for det, som bevægede mig så dybt. Selvfølgelig havde mine skolearbejder lidt under det sidste års brydninger, og misfornøjelsen var således bleven gensidig.

Ved siden af den nordiske eddalære, som jeg nu atter tog frem efter at have læst N. M. Petersens mytologiske forelæsninger, hengav jeg mig i disse måneder helt til læsningen af lyriske digte. Jeg gjorde bekendtskab med Runeberg, Gejers „skaldestycken“, Evalds digte og Goethes „Faust“. Her følte jeg da for første gang digtningens almægt, mesterskabet i form og indhold, idéens rigdom, sprogets uforlignelige vellyd. Hvad var alt det, jeg hidtil havde yndet, imod disse mænds sang, deres magt over tanken, deres billeders skønhed, myndigheden i deres beherskede ord. Frem for alt Runebergs sange, der førte den højnordiske natur frem i det svenske sprogs betagende dragt, og tragødien „Faust“, som jeg dengang og senere lærte udenad, blev en uvurderlig skat for mig i den følgende tid. Jeg mindes tydeligt, hvorledes det dengang gik op for mig, at de vægtigste tanker og stærkeste følelser lettest finder deres udtryk i få ord og enkelte billeder. Og det blev mig klart, at jeg selv ikke var skabt til digter.

Det var min plan at blive vinteren over i Flensborg og derpå søge at få en plads som landbrugslærling hos en svoger af min fader, der havde

en forpagtning i Skåne; jeg vilde her, tænkte jeg, være i nærheden af København, hvor jeg da lejlighedsvis kunde hente nye impulser til min åndelige udvikling.

Men derom vilde min fader ikke høre tale. Da jeg i slutningen af September skrev hjem for at forelægge mine planer, mødte de afgjort modstand, og da jeg ikke kunde opgive selve hovedsagen, fremdrog jeg mit svækkede syn, der ved den tid virkelig frembød foruroligende tegn; jeg så regnbuefarver om bogstaverne og var vel i det hele svækket og overanstrengt. Således fik jeg min vilje, da en læge afgav en erklæring i den rigtige retning, og fader besluttede da, at jeg ufortøvet skulde afbryde.

Min bortgang fra Flensborg havde i visse måder en påfaldende lighed med udrejsen dertil for halvfemte år siden. Jeg modtog faders brev den 13. Oktober, min afdøde moders fødsels- og bryllupsdag, og gik øjeblikkelig til rektor for at melde mig ud af skolen; han gjorde nogle vanskeligheder og mente, at tingen måtte nærmere undersøges, men jeg blev fast i min beslutning og inden aften var jeg på vejen til Gråsten. Da jeg kom ud på heden, gik solen ned bagved mig, jeg stansede på bakkerne ved Hønsnap for at se den forsvinde og kastede mig ned i lyngen, overvældet af minderne fra min barndom. Hvorledes havde denne hede ikke virket på mit sind, dengang jeg kendte så lidt af verden, da søen og skovene ved Gråsten var

dens midtpunkt for mig. Fader gjorde regelmæssige landture for sine forretningers skyld, og om sommeren kunde en af os få lov til at køre med på et sæde bag agestolen; enkelte gange kom vi også afsted på faders vegne og vejlede af den trofaste vognmand Peder Fyn fra Ladegårdskov. Her sad jeg da den lange sommerdag fortabt i den selsomme natur, der var så forskellig fra, hvad jeg var vant til; solen brændte, vinden legede med den brune lyng og den gule gyvel, små sommerfugle flagrede i den disede luft, ensomme kirker, syngende hyrde-drenge med deres fåreflokke, de blanke mosesøer med deres tørvestabler, de optårnede skyer i horisonten, den røde valmue og de nikkende klokker langs vejkanterne, — alt dette satte mig i en ejendommelig drømmende stemning. Hvilke lyksalige drømme havde jeg ikke drømt på disse ture, oplivet af det lille glas mjød, som jeg for det meste fik på vore stationer, og sat i bevægelse af de gamles samtaler, der efterhånden døde hen på de lange, tunge veje. Her havde jeg drømt mig som rytter i en eventyrlig krig, her havde jeg hensat scenerne af Nils Ebbesens bedrift og hvad ellers jeg vidste af stort og godt. Og nu lå jeg her på den samme hede efter med letsindig hånd at have grebet ind i min skæbnes jævne gang, jeg havde vendt den by ryggen, som jeg engang havde hilst med så overstadig en glæde. Nu kom jeg tilbage med den samme følelse, hvormed jeg var draget ud, et eventyrligt håb om en rig og herlig fremtid.

Da jeg nåede Gråsten, var det en mørk og kold aften, og jeg blev modtagen med sørgmodigt alvor. Jeg deltog i mark- og havearbejde, — vi havde dengang jord med køer og heste til en købt ejendom, — uden at det gik op for mig, at der var videre at lære ved det at blive landmand. Iøvrigt læste jeg et og andet, gik omkring i skovene og nød min frihed. Der ligger en høj mellem skovene med vid udsigt, høje træer knejsede paa dens top; i denne årstid lå den forladt som alle andre veje omkring byen. På denne høj stod jeg en aften, mens stormen susede i skoven og i de høje kroner over mig, skyerne jog hen over himlen, det var alt helt mørkt nede over byen og den fredelige sø. I stærk bevægelse var jeg kommen herop, ivrig sysselsat med de tanker, der nu fulgte mig dag og nat og ikklædte sig billeder af Nordens guder. Det var mig, som om jeg her hørte deres røst og var dem nær, og med forfærdelse må jeg tænke på, hvilke ord det nordiske hedenskab her lagde på min tunge; jeg vilde fra nu af kun tro på mig selv og min egen evne.

Seksugers dagen efter at jeg havde forladt Flensborg, 24. November, kom jeg til Avnbølgård i Sundved for foreløbig der at tilegne mig bondelivets og bondearbejdets almindelige forkundskaber; det råd havde en dygtig herregårdslandmand givet. Det var en gammel adelig herregård, således som disse var i en fjern fortid, ikke stort større end en almindelig bondegård, med lave bygninger, om-

givne af en grav, udenfor denne store lader og stalde. Den var til sin tid kommen i Augustenborgernes eje og var nu for nylig bleven solgt og udstykket; en dygtig bonde fra Avnbøl havde købt gården med halvdelen af jorden og han drev den nu ved eget arbejde og to karle. Jeg kom til som den tredje og ringeste, fik det dårligste par heste og den sletteste hjulplov og således helt igennem. Det blev en drøj vinter med meget og hårdt arbejde, snart i marken, snart med kørsler, byggearbejde, grøftning, tærskning o. s. fr., alt efter vejret. Jeg måtte op i den mørke morgen for at strigle hestene og arbejde til mørket igen faldt på. Kosten var god, vi fik femten gange boghvedegrød om ugen, seks gange kød og flæsk; fra fredag til søndag middag fem gange grød uden andre retter derimellem end smørrebrød.

Det var flinke og godlidende mennesker, alle på gården: bonden Jakob Duus og hans hustru Doroté, bursvenden Peder Nissen og karlen Hans Tyksen, mejersken, pigerne, røgterne og svinekongen, den gamle døve Johan, hvis alder ingen kendte. Aftenen tilbragte jeg som oftest i borgestuen, hvor der blev sunget og fortalt historier eller sovet om kap; i sidste tilfælde foretrak jeg dog selskabet i den rigtige stue.

Min skuffelse i dette liv var ikke mindre end den, jeg havde oplevet med Flensborg skole. Da jeg den første søndag havde været hjemme og om aftenen gik tilbage til Avnbølgård, gik jeg undervejs

ind på Adsbøl kirkegård og satte mig på min moders grav og græd. Jeg var ofte som ude af mig selv af længsel efter noget ubekendt, noget usædvanligt, et fortroligt venskab eller en altomfattende kærlighed. Sent om aftenen og ud på natten og hele søndage sad jeg ene på mit kammer, der var iskoldt, indpakket i alt det tøj jeg havde, med træsko på stengulvet, for at studere min Faust eller Evald eller de andre bøger, som jeg til stor sorg for Jakob havde taget med i min store kuffert. Mine forsøg på at læse landøkonomiske skrifter kronedes ikke med synderligt held.

Og dog var dette liv ikke uden tillokkelser for mig. Først den fuldkomne ensomhed; jeg var det eneste dannede menneske på den ensomme gård, uforståelig i mine interesser. Dernæst det friske liv i naturen, de dejlige morgener, det velgørende ved det legemlige arbejde, som hurtig helbredede mine øjne og udviklede det forsømte legeme; et par måneder efter ankomsten til Avnbølgård kunde jeg næppe få armene i mine frakkeærmer. Ej heller lod mine dristige fremtidsdrømme mig i stikken; jeg tænkte mig, at jeg på en eller anden måde måtte kunne få en gård, stor nok til at jeg kunde få tid tilovers til åndelige sysler. Da vilde jeg i årenes løb udvikle mine tanker til deres fulde modenhed; på ensomme rideture eller vandringer i skov og hede vilde jeg grundlægge en tankebygning, som skulde løse livets gåder. Også en Sønderjyllands historie fastholdt jeg planen til; ellers intet.

I fastelavnsdagene var jeg i Flensborg, den ene hele dag tilbragte jeg med Matzen, i uafbrudt samtale fra morgen til aften. Ellers var det en ensformig vinter, jeg kom ikke til gilder eller andre samlag.

Da foråret kom, blev arbejdet mig for hårdt. Det rettede sig efter dagens længde og tog altså til for hver dag, der gik; vi måtte pløje, og da jeg var uvant med det, måtte jeg gang efter gang slæbe den tunge hjulplov tilbage i furen, som den skred op af. Jeg havde altid lidt af koldfeber i forårstiden, og da jeg nu mærkede nogen feber, troede jeg, at denne atter vilde indfinde sig; jeg stred derfor imod som det bedste middel til at undgå den. Men i de sidste dage før påske overvældede sygdommen mig og jeg måtte gå hjem; jeg var nær aldrig kommen over vejen. Det var en stærk gigtfeber, og jeg lå nu i adskillige uger uden bevægelse og under store smerter i sengen; derefter fulgte en lang rekonvalescens.

Min skæbne vakte almindelig deltagelse, den drøftedes af vedkommende og uvedkommende, og fra mange sider søgte man at påvirke fader, så jeg igen kunde komme til bogen. Frem for alle var det dog min stedmoder, der havde været utrættelig under min sygdom, som nu holdt på, at det måtte være nok med landmandslivet. Jeg selv vilde intet foretage i sagen og fader holdt længe igen, indtil han så en dag opfordrede mig til at tage til Flensborg og træffe aftale med skolen og med min bød-

ker Frits Jaacks i Angelbogade. Således kom sagen i lave; efter sommerferien gik jeg ind i næstøverste realklasse, flyttedes efter nyår op i den øverste og tog ved påsketid afgangseksamen med udmærkelse. Derefter blev jeg et par måneder i Flensborg for at forberedes til optagelseseksamen på den polytekniske skole; det var matematiklæreren G. Silfverbergs tanke, at jeg skulde lægge mig særlig efter hans fag og tage magisterkonferens deri.

De to somre med den mellemliggende vinter var en herlig tid for mig; jeg forstod nu at skønne paa friheden for legemligt arbejde og al den tid, som stod til min rådighed, og den lange hviletid overfor det pligtmæssige skolearbejde, medens legemet var udviklet, virkede som en foryngelse uden lige. Mit sind var blevet mere roligt, om der end ved siden af det dybe velvære hvilede et vist vemod over det, og der var mere ligevægt mellem den stærke trang til tilegnelse af nyt stof og trangen til at arbejde med det og uddrage tankeindholdet af det.

Sommeren 1858 tilbragte jeg efter sygdommen i en velgørende lediggang. Først nu lærte jeg vore skove rigtig at kende; medens jeg tidligere havde holdt mig til veje og stier, strøjfede jeg nu halve dage omkring for at finde de mest ensomme steder, jeg opdagede en samling af gravhøje med ødelagte stensætninger.

Uafbrudt arbejdede jeg med de filosofisk-religiøse problemer, mindre i abstrakte tanker end i levende

billeder. De nordiske myter udvidedes nu med al verdens oldtidsvisdom, efter Norks „populære mytologie“, en håndbog i tre bind, som indeholdt et aldeles overvældende stof med de dristigste fortolkninger. Og til „Faust“ sluttede sig nu „Hamlet“, som jeg havde fået i tysk oversættelse.

Som sædvanlig kunde jeg ikke modtage og til-egne mig noget uden samtidig at tænke på fremstilling og frembringelse. Jeg var dristig nok til at ville forfatte en tragødie, der skulde slutte sig til de to nævnte som tredje led i en helhed; emnet skulde være selve frelserens person. I denne trilogi skulde Faust være den gennem en rig tankeverden æggede, Hamlet den af visdommen lammede mand; Kristus vilde blive den med livet forsonede og forsonende. Oldtidens billedtale vilde jeg samle i en fremstilling af dyrekredsen, i hvilken de ældste kulturfolk formentlig havde nedlagt hovedsummen af deres livsopfattelse. Det blev denne gang en tysk afhandling, da jeg virkelig tænkte på at sende den til et tidsskrift, af hvilke jeg kun kendte tyske; titlen var: „*Hermes, oder über die bedeutung der sternenbilder*“. Denne blev dog atter lagt til side og jeg tænkte nu på at bruge et halv digterisk klædebon; stjernevisdommen skulde af de ægyptiske præster læres Moses, hvis ungdoms udvikling og religiøse brydninger jeg derved fik lejlighed til at skildre. De nordiske myter vilde jeg derimod lade Sæmund Frode behandle i dagbogform, efter hjemkomsten til Island, medens han samlede edda-

kvaddene, en plan, der senere flere gange levede op i nye former.

Endnu må jeg fra denne sommer nævne Goethes „Wilhelm Meisters lehrjahre“; denne bog sysselsatte mig levende, fremfor alt dens hemmelige selskab af visdomselskere. Wilhelms „lærebrev“ optog mig så stærkt, at jeg lærte det udenad og atter og atter overvejede dets indholdsvægtige sætninger. Det tilskyndede mig endog til at udstede mig selv et lignende lærebrev (af 11. August 1858), der endnu ligger for mig i fuldstændig afskrift, men som jeg nu dog med et lettet sind overgiver til flammerne. Det var et forsøg på at sammenfatte den livsanskuelse, jeg nu foreløbig var kommen til ro med, i en række vægtige sentenser. Grundstemningen er nærmest beslægtet med „prædikerens bog“, om end fortrøstningsfuldere; men der er intet af tidligere tiders lidenskab.

Det fornyede skoleliv kunde kun i ringe grad påvirke mig; først i den øverste klasse fik jeg jævnaldrende kammerater, blandt dem N. Burt, en søstersøn til feltmarskal Moltke, og senere som officer hans ledsager i de store felttog. Derimod genoptoges jo omgangen med de ældre kammerater, men vi var nu kommen temmelig langt fra hinanden og den gensidige indflydelse var næppe af stor betydning.

Det var atter Monrad, som fik nogen indflydelse på mig. Han lod os lære Øhlenschlägers „Vaulundurs saga“ og denne fortælling gjorde et over-

ordenligt indtryk på mig; da vi skulde genfortælle den i dansk stil, omskrev jeg den aldeles som en indholdsrig tankedigting, der faldt ypperligt i tråd med mine livsbetragtninger. I de to brødre fandt jeg modsætningen mellem tankens klarhed og livets brogede lyst, der begge uden suk forlader deres ensomme hjem, men går under i den ensidige higen efter det nye; i Vaulundur så jeg derimod den sindige helt, der forsoner sin ustanselige længsel med troskab mod det farveløse barndomshjem, det rige sjæleliv, der vidneløst havde udfoldet sig under nordlysets tavse skin.

Dette digterværk fornyede indtrykket af den ældre Edda og gav mig den første forestilling om, at også den nyere nordiske litteratur kunde eje værker af dybere åndeligt indhold. Jeg gik videre og læste „Aladdin“, ligeledes med stort udbytte; men ret langt kom jeg dog ikke ad denne vej. Jeg tog atter fat på „Faust“ og skrev nu en række bemærkninger om dette værk, atter undtagelsesvis på tysk. Samtidig studerede jeg dog nu Schillers tankevægtige digte, særlig „Ideal und leben“, et af de mest betagende kvad, jeg har kendt, ophøjet skønt og dog dybt bevæget i sin herlige billedrække. Jeg lærte det udenad og fremsagde det ofte på mine vandringer omkring byen; det gav det bedste udtryk for den stille resignation, der var grundtonen i min stemning.

I denne vinter falder min første deltagelse for samtidens offentlige liv og den politiske historie.

Hidtil havde denne været indskrænket til vor landsdel og det alt overvejende nationale spørgsmål; jeg havde været jævnlig tilskuer ved stænderforhandlingerne og havde af og til besøgt min onkel, Martin Bahnsen fra Åbenrå, der var deputeret, når han lå i Flensborg ved møderne, men det var alt og det var ikke meget. Hvad der ellers skete i verden og særlig også de politiske kampe i kongeriget, hørte jeg nok et og andet om, men uden at afvinde dem nogen somhelst interesse. Men da Napoleon ved nyårskuren 1859 kastede den brand ind i politikken, der førte til krigene i Italien og derefter til det tyske riges oprettelse, vækkedes jeg i en heldig stund til deltagelse for det virkelige livs tildragelser. Jeg havde netop med iver læst Rottecks verdenshistorie, hvis ledende tanke er det folkelige selvstyres forherligelse på alle andre ideers og alle andre livsformers bekostning. Nu skete der noget i retning af en folkelig genfødelse, og da Matzen fra den tid af fik „Berlingske tidende“ sendt fra sin broder, rigtignok for en hel uge ad gangen, læste vi her med begejstring de artikler, som V. Rimestad ved den tid skrev om kejseren og Italiens forventninger. Fra nu af fulgte jeg uafbrudt de store begivenheder, som vi har oplevet og kom efterhånden ind i både den indre og den ydre politiks talrige spørgsmål. Fra den tid må jeg da vel også regne den fyldigere interesse for historien, som jeg hidtil igrunden havde været helt fremmed for.

Også naturvidenskaberne kom nu frem i første række. Realskoleundervisningen førte det med sig, jeg måtte gennemgå den hele fysik i vinterens løb og matematikken var fra barndommen af mit yndlingsfag. Nu læste jeg Ørsteds „Ånden i naturen“ og måtte ganske naturligt føle mig stærkt hendragen til denne forfatter og hans stilfærdige betragtninger, hvis tankegang jeg mente i vigtige spørgsmål selv at have været inde på. Da det samme havde været tilfældet med Schelling, hans åndsfrænde, må der vel have været en fælles grund i min naturopfattelse, hvad der ikke nu mere er mig klart.

Iøvrigt tiltalte Ørsteds samtaleform mig i høj grad og jeg gjorde i den følgende tid gentagne udkast til en behandling af de nordiske myter efter dette mønster. Nogle venner skulde samtale om Nordens guder, en gang i hver årstid, efter det skiftende indhold; det vilde give fremstillingen mere liv og lettere føre læseren bort fra tidligere kendte opfattelsesmåder.

Sommeren 1859 var atter en herlig hviletid for mig. Jeg gik et par måneder i Flensborg uden synderligt arbejde, tidlig om morgenen og sent om aftenen i den lyse lystskov eller på de sandede hedeveje, ud langs fjorden eller på den højtliggende kirkegård med sine lange rækker af heltegrave. Nu da jeg skulde nå målet for mine længsler, København, var jeg delt mellem håb og frygt, længsel efter de herligheder, hovedstaden vilde byde mig, frygt for at jeg skulde tabe mig selv i trængselen,

tabe min fortid og alle dens stille tanker, som Vaulundurs brødre. Det forekom mig, at ingen havde været lykkeligere end jeg, der ad de mest tjenlige veje var ført gennem mange vildsomme tanker og følelser til denne ro og forsoning; hvad der end i fremtiden kunde times mig, måtte jeg dog altid mindes denne første ungdomstid som den rette grundvold for min personlighed. I disse stemninger skrev jeg atter et digt, det første efter et par års tavshed (7. Juni); grundbilledet i det er, at Balders død opfattes som et fald fra en tidligere uskyldigheds eller uvidenheds tilstand til deltagelse i det brogede hverdagsliv, hans drømme er derfor ikke dødsanelser, men længsels drømme; på samme måde er lysets opløsning i farverne (regnbuen) og Odins ophold hos Gunløde et frafald fra det høje og en fødsel til dette brogede liv.

Digtet lød således:

Livets underfulde glæde
 vågner i mit ungdomsbryst,
 ned at elske, ned at græde
 drager mig en sælsom lyst;
 drømme, dunkle Baldersdrømme
 lege om mit stolte sind,
 drage mig til livets strømme,
 vugge tankens strænghed ind.

Thi i visdoms hvide kilde
 hensvandt livets farveskær,
 sad jeg længe, sad jeg stille
 tabt i storheds stjernehær;

livets store vise love
 lærte mig den høje mø,
 og den rene tavse vove
 salighed i ånden gød.

Ak, da så jeg verdens øje,
 strålende i snehvid pragt,
 sig mod jordens skygger bøje
 og i skønheds lænker lagt,
 og jeg skued livets bue,
 alle farver så jeg grant,
 ak, det underfulde skue
 al min visdom overvandt.

Ned jeg længes, ned at stride,
 drikke Gunløds gyldne mjød,
 ned at leve, ned at lide,
 spejle mig i tidens sø; —
 se, den klare kilde bæver,
 buen står i syvfold glans,
 ned til strid min tanke svæver,
 ned til livets sære dans.

I min kølige tankeklarhed var der dog ikke blot denne vågnende længsel efter et fyldigere livsindhold, men også dens naturlige modstykke, en stille rædsel for døden. Den fulgte jo ganske naturligt af fornægtelsen af ethvert udødeligheds håb; Ørsteds trøstegrunde var mig for svage, de havde kun vakt forestillingen om det uholdbare i alle filosofiske beviser for sjælens udødelighed. Og jeg vilde ikke skjule for mig selv, at denne angst var tilstede, dertil var optugtelsen af mit åndelige liv for alvorlig ment; jeg vilde snarere se at blive herre over den

ved at se den åsyn til åsyn. Daglig gik jeg ind på den skønne blomstersmykkede kirkegård og stansede foran et gravmæle i nærheden af kapellet; der lå på det en marmorsfinks af vidunderlig skønhed. Her kunde jeg stå længe ad gangen, som lænket til denne gådefulde skikkelse, billedet på menneskehedens ældste drømme om døden. I min mytologi havde jeg sat denne skikkelse ved vintersolhverv, ved overgangen fra det jordiske til det himmelske liv, ved den ubegribelige forsoning mellem dyr og gud, den lavere og den højere natur; betød den nu noget lignende her?

Atter og atter kom jeg tilbage til det dobbelte kredsløb i menneskelivet, som jeg så fremstillet i de seks og seks billeder i dyrekredsen og hvis poetiske forherligelse lå til grund for Schillers „Ideal und leben“. Jeg tænkte på at samle en kort fremstilling af alverdens religioner om denne modsætning, som jeg tilsidst betegnede som „synd og nåde“; jeg vilde vise, at dette var grundtanken i dem og at denne grundtanke var en vildfarelse, siden livet jo i sig selv var både sandt og godt.

Da hændtes det mig, da jeg også i patriarken Jakobs velsignelse over sine tolv sønner, måske efter Norks anvisning, vilde finde modsætningen mellem de forkrænelige og de uforkrænelige, lagde mærke til, at han, efter at have velsignet de seks, udraabte: „Herre, jeg længes efter din frelse.“ Jeg sank hen i betragtninger over dette ord, og billederne af de store profetskikkelser fra min barndoms kirke gled

stille forbi mit øje. Da slog det mig, at også jeg længtes efter frelsen. Og lidt efter lidt omskiftedes alt for mig, en usigelig glæde gennemstrømmede mig og jeg kunde atter løfte hjertet til den Gud, som jeg havde forladt og søgt forgæves. Hvad jeg havde tænkt på at drage alle åndens våben imod: synd og nåde, det stod nu med ét for mig som livets dybeste og inderste, dets hemmelige og dog så enfoldige mening.

Også dette gennembrud (17. Juni) søgte jeg at fastholde i en optegnelse et par dage efter, men heller ikke denne egner sig til at opbevares. Ej heller var jeg på nogen måde klar over mit nye standpunkt; det var ingeniunde en tilbagevenden til kirkelæren, kun følte jeg, at der i kristendommen var givet en guddommelig forjættelse til mennesket, der føler sin synd og dødens rædsel. Hvorledes dette kunde passes ind i evangeliets fortælling eller apostlenes forståelse af den vidunderlige tildragelse, lod jeg indtil videre stå ved sit værd.

Den 8. Juli forlod jeg Flensborg, om morgenen før solens opgang. Med glade tanker vandrede jeg denne gang ud ad Nørreport, og da sommersonen stod op i øst, mødte jeg den på de samme bakker, hvor jeg for et par år siden havde ligget en efterårsaften, delt mellem de mest modstridende følelser. Den glæde, som nu fyldte mig, var ublandet og dyb, og den fremtid, jeg nu så imøde, forekom mig at måtte gemme alle åndens skatte. Og denne skønne blomst manglede jo end ikke sin tåre af

morgenens dug, den dråbe, som forskønner selv den reneste kalk. „Jeg har en forunderlig frygt for at tabe mig selv i mit tilkommende liv,“ havde jeg skrevet samme nat, før jeg lagde mig på gulvet til en kort hvile; „denne by er for mig tvivlens, kampens, visdommens hjem, København vil blive mit borgerlige livs vugge. Mon jeg ikke vil om-tumles i det store livs bølger og glemme at se opad mod himlens stjerner? Nu er dagens sol oprunden, men stjernerne var dog så skønne!“

III. SOMMEREN 1859—EFTERÅRET 1861.

Proprio Marte, propriis auspiciis.

Toårs dagen efter hin skæbnesvangre køretur op til Jørgen Thaysen på Rinknes mark, tirsdagen den 16. August 1859, forlod jeg for første gang Sønderjyllands jordbund for over Korsør at nå til København. Vi var forskellige bekendte i følge, fader, hans fætter rådmand P. A. Petersen fra Flensborg, Monrad og H. Matzen, der blev sammen med os de første dage. Da vi nærmede os Sjælland, sagde Monrad: „nu kommer De snart til Danmarks hjerte.“ Jeg svarede: „nej, det kommer vi fra.“ Han: „det er halen, vi kommer fra.“ Jeg: „da gjorde kong Valdemar ilde i at gemme rigets banner under halen!“ jeg troede, at danebrogene bestandig havde haft sin plads i Slesvig domkirke.

Vi boede de første dage i et hotel i Nyhavn, hvor værterne dengang tildels var Flensborgere; derpå flyttede jeg til Studiestræde, i et sted, som kaldtes „det hvide lam“. Matzen lejede et kvistværelse, men gik snart sine egne veje, vore andre kammerater blev først studenter i det følgende år. Derimod gjorde jeg nu bekendtskab med A. Asmussen, nuværende departementschef i kultusministeriet, der var et års student, og med nogle andre tidligere skolekammerater, blandt dem Karl Kruse, der dengang tegnede hos en arkitekt. Jeg flyttede efter et par måneders forløb til Nørrevold, hos arkitekt Stillmann, hvis kone var balletdanserinde; Asmussen boede i samme hus hos moderen, og vi gjorde nu daglige spasereture med hinanden. Ingen af os havde adgang til nogen familie her i byen, i alle tilfælde benyttede vi den ikke.

For mig var de første par år en uafbrudt arbejdstid. Jeg begyndte på den polytekniske læreanstalt, hørte matematiske forelæsninger til optagelsesprøve, gik på tegnestuen og begyndte forelæsninger i alle naturfagene, så hele dagen var stærkt besat. Det gik dog kun en månedstid. Naturvidenskaberne interesserede mig i høj grad, men matematikken blev mig nu for fordringsfuld og tegningen, der skulde optage så megen tid, stod mig ligefrem imod. Der herskede en tone på tegnestuen, som var mig aldeles fremmed, hele denne flok unge mennesker dreves af interesser, som jeg ikke delte, selv hvor de var aldeles berettigede. Dertil

kom, at mine øjne begyndte at svie ved det dårlige lys og de fine streger. Den eneste kammerat fra Flensborg, som var gået samme vej som jeg, var mig tilmed ubehagelig; efter at have været dansk i skolen viste han sig nu som påståelig Slesvigholstener, og han gik fuldstændig op i sine tekniske arbejder. Således brast det bånd, som havde holdt mig til et regelmæssigt studium, straks efter at være knyttet; jeg bar mit tegnebræt hjem igen og opgav læreanstalten. Fra nu af tænkte jeg på at tage et af naturfagene som særligt studium, blive student og tage magisterkonferens. Således stod det i det første år.

Jeg hørte med største regelmæssighed Holtens forelæsninger i fysik, Jul. Thomsens første forelæsning i kemi, A. S. Ørsted i botanik og Forchhammer i krystallografi og geologi. Især denne sidste gjorde et stærkt indtryk på mig. Den glæde, hvormed han dvælede ved de mindste krystaller, den iver, hvormed han fremstillede gangen i sine undersøgelser af havvandet, og den ærbødighed for naturens vidunderlige rigdom og magt, skabningens mangfoldighed, som lyste ud af hans beåndede fremstilling af jordens udviklingshistorie, gav mig et smukt indtryk af den „naturens ædle dyrker“, som Hauch besang ved det noget senere afholdte naturforskermøde.

Selvfølgelig kunde jeg ikke blive stående ved disse elementære kundskaber, men tog atter fat på Ørsted og kom fra ham til Steffens og Schelling

med deres naturfilosofi. Ligeledes studerede jeg Humboldts „Kosmos“ med den geniale oversigt over alle naturvidenskabens grene. Jeg blev medlem af industriforeningen og læste her en række skrifter om beslægtede emner eller af rent oplysende natur. Det kunde ikke undgås, at jeg jo selv begyndte at opstille hypoteser om kræfternes natur og stoffets tilgrundliggende uden dog den gang at finde de vises sten.

Det var dog naturligt, at jeg efter hele mit naturel umulig kunde være i København uden at optages af meget andet. Da min spænding med hensyn til fremtidsbestemmelsen i efteråret 1859 var på sit højeste, faldt jeg således på den tanke at overraske min samtid med et skrift om Nordens guder. Det blev hurtigt skrevet og jeg gik til prof. N. M. Petersen med det. Ukendt med alle literære forhold, som jeg var, og overbevist om alle videnskabsmænds ideale solidaritet, havde jeg tænkt mig, at et sådant skrift vilde blive læst med opmærksomhed af alle vedkommende, hvorefter man vilde tage sig af mig, vejledende og retledende. Ved at læse Petersens mytologi og oldtidshistorie m. m. havde jeg dannet mig billedet af en ualmindelig kraftig personlighed med den fineste sans for alt åndsliv, og jeg så i ånden i ham en slags selvskreven formynder for mig. Da jeg nu fik ham i tale, var det en gammel hvidhåret mand med et par dejlige lyseblå øjne, stillfærdig og venlig, men ligesom magtesløs og hjælpeløs overfor de spørgsmål, jeg syslede med.

Han rådede mig til at prøve min lykke hos Reitzel som forlægger; da det mislykkedes, blev skriftet lagt hen. Men ved siden af rådede han mig til at lære islandsk, og han tilbød selv at vejlede mig. Jeg kom da også til ham flere søndage, og han syntes overrasket over min hurtige fremgang, da jeg snart kunde oversætte Hervørs saga og gjorde rede for versenes indhold. Så fortsatte jeg med Gislasons universitetsøvelser.

N. M. Petersen fængslede mig i høj grad og havde ubevidst stor indflydelse på mig. Vi talte om mangt og meget, når jeg besøgte ham, om tysk og dansk litteratur og nationale forhold. Han holdt især meget af Lessing, medens han var tilbageholdende i sin omtale af de danske forfattere; kun Vessel fremhævede han som enestående. Han var en fin, noget tungsindig natur, uden mange berøringspunkter med livet i større kredse. Jeg så ham senere ved en forelæsning, og han talte da et par ord til mig og opmuntrede mig til at blive ved med nordiske studier; det blev mit stille håb engang at træde frem for ham med et værdigt arbejde. Men næppe et par år efter døde han, lykkelig nok til ikke at se fædrelandets ulykke; Plougs minde-digt forekom mig at være det skønneste eftermæle, nogen mand kunde få. Ingen videnskabsmand har nogensinde gjort et så helt og skønt indtryk på mig som N. M. Petersen; hundredårsdagen efter hans fødsel lagde jeg en krans på hans grav.

Det var tre gamle mænd, som i København

gjorde det stærkeste indtryk på mig, foruden Forchhammer og Petersen også digteren Hauch. Han holdt forelæsninger over Johannes Ewald, og til trods for hans tunge ubehjælpssomme form blev jeg stærkt betagen af indholdet og af selve hans personlighed. Han talte med en sådan varme og en så glødende begejstring om digterkaldets herlighed, om det ægte poetiske sind, om ideernes magt, at jeg sad slået af forbavselse over her at møde en tiltale som den, jeg netop trængte til, en opmuntring og en opmandelse, som ingen ellers lod mig blive til del. Jeg vedblev at følge disse forelæsninger længere end nogen anden; Ewald tog tre semestre, og i det fjerde hørte jeg om Hamlet, og skønt jeg i denne tid oplevede uendelige gentagelser, trættedes jeg dog aldrig. Vi kom efterhånden ind på alt muligt, alle kunstretninger og alle store digtere, Shakespeare og Goethe, Schiller og Sofokles, Homer og Øhlenschläger, Holberg og Vessel; det var en selvtænkende og højt begavet digters tanker om alt, hvad der havde sysselsat og grebet ham i et langt livs studier. Jeg havde disse timer meget at takke for; ingen anden vilde have kunnet udfylde den plads, Hauch kom til at indtage i min udvikling; den høje ideale tone i hans foredrag som i hans digtning stemmede med den luft, hvori jeg levede; ham kunde jeg tro på hans ord, når han påviste ensidighederne hos mine store forfattere eller fremstillede romantikens naturfilosofi kun som en poetisk tankeleg. Jeg kastede mig nu over læsningen af

den nyere danske literatur, som jeg hidtil var temmelig ubekendt med, og indhentede således nogenlunde mine jævnaldrende i dette stykke.

Store og skønne indtryk fik jeg også af kunsten, dog kun i ganske enkelte retninger. Det blev Thorvaldsens musæum, som frem for alt tiltrak sig min beundring, dog, må jeg tilstå, nok så meget de antike afstøbninger som flertallet af mesterens egne værker; kun Aleksanders indtog i Babylon og Hermesstøtten fængslede mig aldeles. Også skuepladsen måtte jo øve sin store virkning, men her var det dog kun „Macbeth“, spillet af Nielsen og fru Heiberg, som helt rev mig med. Først senere nåede jeg til forståelse af komedien og lystspillet.

Alt det nye, hele det righoldige liv, som således trængte ind på mig alt i efterårets første dage, fremkaldte et dobbelt omslag i min opfattelse af de praktiske livsforhold. Til den ene side fik jeg et andet syn på vort fædrelands stilling, til den anden på min egen nærmeste fremtidsbane. I Flensborg var den opfattelse almindelig iblandt os, at det danske åndsliv kun var en afglans af det tyske, og at det ingen ret fremtid havde; ytringer i den retning fremkom jo hos de bedste danske forfattere. Jeg fandt en vis nydelse deri at tilhøre en hændende stamme, ligesom Friserne på vor vestkyst, og hvad jeg kendte af nordisk liv forekom mig at stadfæste denne høje trods mod en uundgåelig skæbne.

Men nu fandt jeg livet gå sin egen stærke gang

iblandt os, i samfundet såvel som i alle åndens idrætter, og jeg vilde altfor gerne overbevises om, at det havde gode veje med vor undergang. Alligevel fremkaldte dette spørgsmål dog lange overvejelser og jeg har optegnet den dag, 27. Oktober, da jeg på en vandring i Frederiksberg have kom på det rene med mig selv om, ikke blot at vort folk havde en fremtid, men at de nordiske folk tilsammen havde en stor og herlig opgave i den almindelige kulturudvikling. Jeg fandt denne i, at vi igen skulde udjævne og forsone den kløft, som var kommen ind i det tyske åndsliv, og den ufred, hvori det var endt. Når jeg senere har fundet lignende tanker hos Grundtvig og Kierkegård, må jeg dog tilføje, at ingen af disse forfattere dengang i mindste måde interesserede mig, selv om jeg pligt-skyldigst havde været i Vartov for „at se Grundtvig“.

Så var der den lindrende følelse af, at det ikke havde nogen hast med mit forfatterskab. N. M. Petersen rådede mig til at blive student, tumle mig i alle videnskaber, særlig det græske åndsliv, og derpå tage en magisterkonferens. Dette begyndte jeg så småt at sætte i værk. En aften tog jeg fat på latinen og begyndte med Horats. Tilfældet lod mig slå op på første bogs niende ode:

quod sit futurum cras, fuge quærere —
 videre kom jeg ikke. Det var for mig som om jeg gjorde et langt, langt blik ud i fremtiden, som så jeg tiderne skride langsomt forbi, hver dag med sit arbejde, hver time med sin lille glæde, indtil målet

var nået. Det var kun som et eneste blik, men det indpræntede sig dybt i min sjæl og beroligede mig forunderligt. Atter og atter kaldte jeg det senere frem, når utålmodigheden meldte sig, ikke altid med den fulde virkning, men dog således, at denne livsbetragtning efterhånden sejrede og jeg lærte at indse, at den højeste lykke er at arbejde frem mod et godt mål, ubekymret om udfaldet. Det virkelige liv rykkede mig da også stadig nærmere på livet. Først i samfundet og samtidsbegivenhederne. I Italien gik begivenhederne deres støtte gang; efter freden i Villafranca fulgte bevægelsen i de norditalienske stater og deres tilslutning til Sardinien, den første store sejr for „folkenes sag“ efter Belgiens befrielse. Derefter kom Garibaldi's tog til Sicilien og kongeriget Italiens oprettelse i det følgende år. Det var min eneste luksus hver dag at drikke en kop kaffe i en kafé, for at kunne læse bladene, der nu i høj grad fængslede min opmærksomhed; udviklingen af de italienske begivenheder var en daglig nydelse. Dertil kom så vor egen bevægede politik efter Frederiksborgs brand, ministeriet Rottwit, opløbene mod grevinde Danner, Bøghs aristofaniske komedier o. s. v. Jeg sluttede mig jo i tankerne til det store alt beherskende nationalliberale parti, særlig „Fædrelandet“, og fulgte udviklingen af vore indre og især de storpolitiske forhold med den største opmærksomhed; jeg mødte både i rigsdag og rigsråd og søgte at danne mig en mening om de ledende mænd af alle partier.

I påsken 1860 kom Monrad til København og opsøgte mig på min kvist; jeg havde i vinterens løb skrevet til ham og fortalt ham om mine forehavender. Han foreslog mig nu at prøve på at undervise, og jeg greb med glæde denne udvej til at skaffe mig en fremtidig eksistensbetingelse. Han skaffede mig da timer hos sine venner Schneekloth og Milo, der havde oprettet en latinskole ved Værnedamsvejen, og på skolens seksårs fødselsdag, 2. Maj 1860, læste jeg her min første time.

Denne sysselsættelse fik stor betydning for mig og det i en dobbelt henseende. Den åbnede mig en udsigt til i rent ydre henseende at hævde min udviklings frihed, der var her givet en mulighed for at kunne vinde tid og friste livet uden at bøje af for de former, hvis vilkårlighed jeg ikke kunde forsone mig med; jeg behøvede slet ikke at ty til en opsigtvækkende fremtræden som forfatter, selv om det lå i min magt. Dernæst fandt jeg en ny verden i omgangen med børnene; alle disse små tanker, hele dette liv i ubetydeligheden, så forskelligt fra de regioner, hvori jeg bevægede mig, gav mig ligesom et håndgribeligt billed af den lange og langsomme vej, som jeg var begyndt at gøre mig fortrolig med som *min* fremtids vej. Og dertil kom endelig, at jeg i timerne selv lærte børnenes modersmål og en del af det samfund, som har frembragt og bærer det, nærmere at kende. Jeg begyndte af al kraft at rense mit sprog og min udtale, at lægge mærke til vendinger og talemåder og sætte

mig ind i skriftsprogets ejendommelige karakter. Heller ikke dette tillægger jeg en ringe betydning; jeg følte mere og mere, hvor uendelig meget jeg endnu skulde lære.

Da der ud på foråret kom grøde i luften, optoges jeg iøvrigt af en stor plan til fremstillingen af, hvad jeg nu havde lært og tænkt. En fodtur gennem Nordsjælland med et par kammerater i pinsen oplyvede mig yderligere til dette omfattende arbejde, der dog foreløbig kun skulde planlægges, ikke udføres.

Værket skulde have to dele: „verdenslivet“ og „menneskelivet“ (makro- og mikrokosmos). I den første skulde tilværelsens fænomener føres frem, lige fra tallet og rumfiguren til det højeste jordiske legeme, mennesket, hvis bygning og fysiognomik jeg studerede efter Carus og Lavater; alle i forening skulde vidne om skaberens visdom og skabningens uforlignelige herlighed. I „menneskelivet“ skulde derimod kunst, videnskab (filosofi), historie og religion føres frem, ligeledes i stigende trin.

Af disse havde jeg indtil videre dog kun gjort mig nærmere rede for det første, kunsten. Foranlediget af Hauch og af Thorvaldsens musæum havde jeg atter taget Lessings „Laokoon“ frem, som jeg alt kendte fra Flensborg. Om denne og i modsætning til den opførte jeg mit eget kunstsistem. Medens Lessing fremstiller den højeste modsætning mellem plastik og digtning, gik jeg videre og optog musikken, og det forekommer mig endnu, at dette

er en langt rigtigere tanke, når man vil til bunds i sagen. Kunsten, sagde jeg, er en skabelse, den taler først og fremmest til os gennem sanserne, ligesom naturen. Den taler gennem øjet og breder sig da i rummet, eller gennem øret og udfolder sig da i tiden. Men denne modsætning er plastik og musik; de er lige ensidige, den første tavs, den anden usynlig. Først ordets kunst forsoner dem og danner en højere enhed; den taler ved sine billeder til øjet, ved sine rytmer til øret og bevæger hele sjælelivet. Indenfor digtningen svarer atter det episke nærmest til plastikken, det lyriske til musikken, medens skuespillet forener de to. Ja selv indenfor dettes ramme vilde jeg have modsætningen frem, lystspillet svarende til det plastiske, sorgespillet til det musikalske, medens det historiske skuespil som det højeste gengiver livet i sin idealt-virkelige skikkelse. Og på samme måde fandt jeg i skuespilkunsten den samme oprindelige modsætning: dans og sang som dens grundelementer, og selve den dramatiske fremstilling som den højeste udøvende kunst.

Og hermed var jeg da i grunden kommen til at forherlige historien som den ypperste blandt Musserne. Thi hvilket skuespil er større end selve livet og hvilken digter kan måle sig med virkelighedens rigdomme?

Sommerferien 1860 satte et bredt skel mellem de to første år i København; jeg faldt nemlig i en hidsig feber, da jeg var kommen hjem, og måtte blive der til slutningen af August, og også i andre

henseender indtrådte der nu ikke uvæsenlige forandringer. Nu var Jessen og Lüth kommen hertil og jeg omgikkes dem atter en del, især den første, som dog efterat have taget filosofisk eksamen gik til Kiel og Tübingen. Af større betydning var dog omgangen med Matzens ældre broder, den senere skoleinspektør; vi boede dør om dør på et par kviste i Frederiksberggade og havde ikke så lidt med hinanden at gøre. M. Matzen var ti år ældre end broderen og havde været lærer og degn i Angel; han var nu bleven kommunelærer i København for at kunne være i nærheden af sin broder, hvis udvikling han havde ledet. Nu var denne imidlertid kommen i huset hos departementschef Eskildsen i marineministeriet for at læse med sønnerne og havde opgivet filologien for retsvidenskaben. Gamle Matzen var et godt og klart hoved, han havde læst meget og tænkt meget, men var bleven siddende i en pessimistisk livsanskuelse, der bl. a. havde givet sig udtryk i en række kærnefulde og stærkt bevægede tyske digte. I øvrigt var han pædagog med liv og sjæl, skrev skolebøger og manuducerede i regning efter en stadig stigende målestok.

Der var efter sommeren og min sygdom ligesom kommen en vending i mine studier og arbejde, historien trådte nu afgjort i forgrunden. Vel fortsatte jeg endnu enkelte forelæsninger fra før, som Forchhammers og Hauchs, men hovedinteressen gik nu dog i andre retninger; jeg gjorde sammen med Matzen et nyt og stærkere tilløb til at tage artium

og tænkte nu på at fortsætte, ikke med naturfagene, men med historie.

De forelæsninger, jeg i den anledning hørte, var af mindre betydning. Jeg hørte Allen og Schiern, der vel tiltalte mig, hver på sin vis, men dog kun fik ringe indflydelse; Allen var tør som en ulykke, og Schierns fremstilling, der vel måtte fængsle langt mere, stod mig dog endnu for fjernt. Langt varigere betydning fik L. Oppermanns forelæsninger over den tyske literaturs historie, som jeg hørte selv-tredje; Asmussen og M. Matzen måtte ofre sig som deltagere for at forelæsningerne kunde holdes gående, da der så vidt jeg mindes ingen andre tilhørere var.

Oppermann var grundig hjemme i sit fag og fremstillede literaturen fra et almindeligt historisk synspunkt; et helt semester dvælede han ved Luther, derpå gik han langsomt ned gennem tiden, indtil Lessing atter fængslede hans opmærksomhed, senere den unge Goethe; længere kom vi aldrig. Disse forelæsninger havde en dobbelt betydning for mig; dels gav de mig blik for ensidighederne i den tyske litteratur, dels blev de for mig det første eksempel på et grundigt og fordomsfrit kildestudium. Oppermann viste, hvorledes hver enkelt forfatter var en ejendommelig personlighed, tildels betinget af sin tid, tildels af sit særlige naturel og sine evner, og han tog den ting aldeles naturlig og uden verdenshistoriske tillavninger og forudbestemte skemaer. Snarest for tilbøjelig til overalt at se udslag af tysk sentimentalitet, ligesom danske forfattere jo

dengang i det hele stadig var på krigsstien mod alt tysk væsen, stillede han de historiske forhold i et så tilforladeligt lys, at det her for første gang gik op for mig, hvad der egentlig kræves af en ædruelig betragtning af fortidens personer og forhold. Det blev en lære for fremtiden, som jeg endnu foreløbig ikke gjorde brug af, men som dog ejheller var spildt på mig.

Endnu kunde jeg nemlig ikke bekvemme mig til at tage fat på det enkelte; som jeg i naturvidenskaberne stadig søgte til filosofien, således blev jeg endnu i lang tid i historien fængslet af verdensudviklingens store gang og de gennemgribende modsætninger mellem de epokegørende verdenskulturer.

Alt straks i efterårets løb begyndte jeg på alle de epoker, der i de nærmeste år kom til særlig at interessere mig: Græker og Jøder, Norden og den kristelige verdensudvikling. Forberedelsen til artium bragte mig til daglig i et par morgentimer at læse latinsk og græsk litteratur, for det meste repetition fra skolen; jeg læste Cicero, Livius, Xenofon, Virgil og Homer. Den klassiske oldtid fremtrådte denne gang for mig i en ganske anden glans end da jeg i skolen førtes ind i den under grammatikkens lave åg. Også den græske filosofi genoptog jeg, efter at have hørt Brøchners forelæsning i det foregående år, og søgte nu selv bestandig at orientere mig i den.

Den jødiske oldtid førtes jeg ind på ad en ret ejendommelig vej. Jeg fik af Matzen en illustreret udgave af Chateaubriands „Génie du christianisme“,

som fransk sprogøvelse. Men jeg fordybede mig i de talrige træsnit, som gengav bekendte kirkelige billeder, og droges derved tilbage til de gammeltestamentlige fortællinger. Moses og hans lovgivning, præsteskabets og tempeltjenestens symbolik, og derefter Savl og David fængslede mig med en overordenlig magt.

Selvfølgelig var det ikke blot hvert af disse mærkelige oldtidsfolk for sig, som interesserede mig, også den ejendommelige modsætning mellem dem havde sin tillokkelse: den lyse og lette græske filosofi med hele den lykkelige historie som baggrund, og dette tunge trodsige ørkenfolk med sin dybe sans for gudsforholdet, syndens forbandelse og frelsens håb. Af Jessen fik jeg ved hans bortrejse de fleste og vigtigste af Herders skrifter, og denne fremragende ånd optog mig en tid lang aldeles; han fordyber sig jo gang efter gang i den samme modsætning og fremdrager med ædel forståelse, hvad der var af særlig betydning i de to folks frembringelser.

Den nordiske oldtid kom jeg tilbage til ved forsøget på at løse universitetets prisopgave om Stærkoddersagnet. Jeg antog det for givet, at N. M. Petersen vilde blive dommer i denne sag, og for atter at komme i forhold til ham og vise ham, at jeg ikke havde opgivet ævret, udarbejdede jeg min besvarelse. Han blev imidlertid ikke dommer og jeg vandt ingen pris; men arbejdet med dette emne bragte mig til at læse det meste af Sakses sagnhistorie i originalproget, ligesom jeg vendte tilbage

til sagaliteraturen. Hertil føjede jeg så Grimms store mytologi og anden lignende litteratur. Dette førte jo til en opløsning af hele sagnhistorien i myter og noget senere til udarbejdelsen af en ny fremstilling af hele den nordiske gudelære. Med en vis ret kunde jeg til motto for prisskriftet vælge det vers af Stærkodder: „Vincit opus famam nec sermo suppetit actis“.

Også min indgang til verdenshistorien var af en noget tilfældig og besynderlig art. Jeg læste Jakob Böhmes skrifter og fordybede mig i dem, derpå Raumers „geschichte der pädagogik“, tysk og dansk literaturhistorie og vistnok adskilligt andet, og endte med en fremstilling af „omvæltningernes tidsalder“, nemlig tiden 1300—1648. Det var mit første historiske forsøg, fremgået af bestræbelsen for at klare overgangen mellem den egenlige middelalder og den nyere tid.

Ved siden af alle disse, tildels anstrængende og omfattende studier kom atter trangen til mere virkelighed stærkere og stærkere frem. Overfor de historiske spørgsmål havde jeg en følelse af, at det enkelte blev borte for mig, at jeg ikke tilstrækkelig fik fat i de handlende personligheder, således som Oppermann krævede det. Jeg gav mig til at læse psykologi i følelsen af, at det var her det skortede; men den abstrakte filosofi var ikke min sag. Ydre tildragelser satte desuden min personlighed i stærk bevægelse og lod mig føle det stillestående i mit eget liv. Tidlig på året 1861 kom det til alvorlige riv-

ninger med det tyske forbund og man troede, at det vilde blive til krig. Under disse forhold tilbød en del sønderjydske studenter at gå frivillig med i kampen og efter tilskyndelse af Asmussen underskrev også jeg deres adresse. Der kom jo nok senere nogle skoser over, at jeg ikke var student, men for mig var hovedsagen den formentlig nærliggende mulighed for at komme i krig; der blev sagt, at vi skulde uddannes til reserveofficerer. Der kom noget op af ånden fra 1848, „den tapre landsoldat“ lød atter i Københavns gader, da de første tropper sendtes afsted, medens orlogsskibe udrustedes. Men det fortog sig igen og vi måtte falde til ro.

I pinsen gjorde jeg en lysttur til Kullen med Jessen. Det er vel næsten barnagtigt at nævne dette som betydningsfuldt og dog var det så. Mit sind var overordenlig modtageligt for ydre indtryk, og som det af det foregående vil ses, var det gang efter gang sådanne, som betog mig og satte sjælens kræfter i bevægelse. Således også det første syn af et fjeld midt ude i havet, det vakte ligesom nye følelser til live. Ved samme tid læste jeg en aften i industriforeningen Bjørnsons digt „længsel mod havet“, det stod i „dansk månedsskrift“, senere kom det frem i „Arnljot Gelline“. Det flød for mig sammen med forestillingen om Kullen, den stejle norske natur trådte mig ligesom synligt imøde i dette dobbelte udtryk; jeg lærte digtet udenad og kan det endnu og det forekommer mig at være noget af det ægteste af oldnordisk digtning. Dette indtryk var et mod-

stykke til det, jeg havde fået af Runeberg, det vidunderlig bløde og drømmende i sprog og indhold. Jeg var nu fuldt ud knyttet til nordisk åndsliv, gennemtrængt af den rigdom, som er givet os i den tredobbelte udvikling.

De urolige tanker, som plejede at indfinde sig, når forsommeren brød frem, var særlig urolige dette år; jeg følte altid stærkere mangelen af et selvstændigt, mere bevæget liv. Således begyndte jeg igen at sysle med digterplaner, jeg måtte altid have noget under hænder. Denne gang var det en oldnordisk trilogi „Skjoldungerne“. Første del, „Hadding“, skulde skildre vikingelivet i sin første eventyrlige skikkelse, med tog til fjerne lande og omgang med kampguden; anden del, „Rolv Krake“, fremstillede heltekongen, den storslåede, overlegne ånd, der samler stormænd og helte fra hele Norden; endelig „Harald Hildetand“, i hvem livet er blevet gammelt og har vendt vrangsidens ud. Selvfølgelig skulde gudelivet overalt danne baggrunden og det store kredsløb derved føres frem. Denne plan kom også senere gentagne gange frem, Hadding skulde da behandles lyrisk-episk, Rolv tragisk, Harald komisk.

Men jeg vendte ligeledes min opmærksomhed mod en virkelig digterpersonlighed, der havde grebet mig med hele sympatiens magt, Johannes Ewald. Hauchs forelæsninger havde jo åbnet mit øje for mange skønheder hos denne digter, som alt fra 1857 hørte til min læsning; men det var dog, som om jeg først nu fik den fulde forståelse af ham,

den rige personlighed og det entusiastiske hjerte. De store tyske digtere havde jeg ikke elsket således; jeg modtog rige indtryk af deres skrifter, men dem selv havde jeg ingen videre interesse for. Anderledes med Evald; hans skrifter læste jeg som breve, bekendelser, udtryk for hans personlighed, hans tanker og hans følelser. Han forekom mig rigere end de andre af vore ældre digtere og jeg fandt i ham den rette begyndelse til hele den nyere litteratur i national og poetisk forstand.

På en vis måde blev Evald for mig indgangen til fædrelandets historie; hvad jeg hidtil havde sat pris på, var oldtidens formentlige dybsind, hvortil jeg knyttede store forhåbninger for fremtiden. Ved Evald førtes jeg ind i det nyere danske åndsliv, til Søren Kierkegård, Holberg, Øhlenschläger, Baggesen og Grundtvig. Selv det, jeg hidtil havde beundret hos Øhlenschläger, forekom mig ikke at være vore dages værk, men oldtidens herlighed, der først ved Evald var vakt af graven.

Dertil kom endelig den rent menneskelige sympati for digteren på det hårde smertens leje. Da trætheden ud på året lammede mig, medens gamle længsler igen vågnede til live, fandt jeg i Evald en åndsbeslægtet og en lidelsesfælle, manden med det store hjerte, som ikke passede ind i samfundets rammer og derfor havde lidt det store skibbrud. Jeg så ofte mørkt på fremtiden, når ikke arbejdet og dets glæde fyldte mig; mit helbred anså jeg da for vaklende, måske truedes jeg af brystsyge o. s. v.

Disse stemninger tiltog, da jeg efter sommerferien 1861 kom tilbage til byen, arbejdet vilde ikke ret smage mig, jeg savnede en kundskab, som jeg ikke kunde tilegne mig. Atter begyndte jeg uden frugt på psykologien. Da besluttede jeg at gøre et større ophold i alle mine overvældende opgaver og lægge mig efter småting. Skolebestyreren havde anmodet mig om at overtage undervisningen i naturhistorie i de mindste klasser; det gav mig anledning til at botanisere og aflægge jævnlige besøg i den da nylig oprettede zoologiske have. Her begyndte jeg da psykologiske studier, som de kunde tiltale mig. Jeg lagde mig efter det enkelte dyrs naturel, iagttog legemsformerne, levevis, udtryksmåde m. m. og søgte heraf at danne mig et billede af dets sjæleliv, idet jeg tog sagnets og mytternes opfattelse til hjælp. Efterhånden bredte disse iagttagelser sig til en hel række slægter og grupper; snart tog jeg enkelte arter ud, snart søgte jeg at samle større helheder under et fælles synspunkt og at finde en formentlig dybere gående inddelingsgrund for dem. Det sjælelige grundtræk trådte her i forgrunden og jeg fik snart en rigdom af psykologiske typer, som jo havde det store fortrin for de menneskelige, at de havde givet sig udtryk i selve legemsbygningen. Jeg kendte dengang intet til Darwins udviklingsteorier, ligesom jeg heller ikke senere har gjort nærmere bekendtskab med dem. Men da jeg lærte grundtrækkene i dem at kende, kunde jeg ikke lade være at holde for, at ikke blot

kampen for tilværelsen, men også medfødte evner og tilbøjeligheder, en af skaberen i dyret tænkt sjælsretning, har sin store del i slægternes omdannelser og udvikling.

Denne stilfærdige sysselsættelse øvede en beroligende indflydelse på mig, men havde nær igen ført mig bort fra hovedstaden. Måske virkede Evalds eksempel noget i den retning; han lagde sig jo med en vis lidenskab efter studiet af mennesker, helst langt fra hovedstadslivet. Jeg tænkte stærkt på at tage en plads som huslærer for helt at komme til ro og i nogle år indsamle de erfaringer, som jeg følte trang til. Heldigvis virkede dog mine oplevelser på Avnbølgård advarende og jeg nøjedes med at flytte ud af byen, til den på hin tid meget lidt bebyggede egn ved „gamle kongevej“. Her vilde jeg ret hengive mig til landlige studier, passe min undervisning, zoologisk have, og pleje sundheden ved lange spasereture. Den 1. November 1861 flyttede jeg ind i et pensionat i Bianco Lunos allé hos en ældre frøken, Ida Pedersen. Månedsdagen efter begyndte jeg efter hendes ønske at læse med en fjortenårig broderdatter af samme navn, der samtidig toges ud af skolen, og således var min tid rigelig optagen uden at jeg behøvede at ty til anstrængende studier.

1861.

IV. SLUTNINGEN AF 1861 TIL BEGYNDELSEN
AF 1865.

„Jeg er som hin lykkelige prins i eventyret, hin tredje, den oversete dåre. De andre drog ud med kongelig pragt og red ad de korteste veje fra hovedstad til hovedstad, indtil tiden var gået hen for dem. Mig ler de ud, fordi jeg satte mig på den lille grå hest bag stalddøren; de vidste ikke at en gud havde vist mig den. Nu løber den med mig gennem mark og skov, den svømmer over elve og sunde, går over øde fjelde og gennem livlige dale; vi ser ingen milepæle og betaler ikke ved bommen. Men engang når vi frem til den ensomme skovborg, hvor alt ligger i dødens blund og venter på den, der skal give det hensjunkne liv og ånde.“

(Optegnelse af 13. Juni 1865).

Det år, jeg tilbragte i Bianco Lunos allé, var et af de lykkeligste i mit liv; min lille lærling og jeg blev snart gode venner og hun har nu i mange år været min hustru. I det følgende efterår blev hun konfirmeret og tog hjem til sine forældre i Randers.

Som minder om denne lykkelige tid vil jeg dog opbevare nogle af de få digte, i hvilke jeg søgte udtryk for mine følelser, de første i nøje tilslutning til det fra 1859, som jeg så ofte mindedes, det sidste skrevet efter skilsmissen, i efterårets tungsindige dage, under indflydelse af Evalds ode til Moltke.

ANDEN JULEDAG 1861.

Livets jubel fødes atter
i et højt benådet bryst,
og en dristig tanke fatter
tidens underfulde røst.

Livets klage atter stiger
fra en tavs og trofast barm,
og fra lysets øje sniger
låren sig, så tung og varm.*)

Giv mig, o du livets kilde,
giv mig håb og stille fryd,
dæmp, o Herre, dæmp den vilde
angestfyldte klagelyd!

NYÅR 1862.

Hør, hvor Memnonstøtten klinger.
tidens kilder briste frem,
og på sine spændte vinger
iler året til sit hjem.

Se, den gamle verden svinder
med sit vemod og sin fryd,
kun en hær af tavse minder
vidner om den tavse tid.

Nye tankers jubel lyder,
håb og længsel følges ad,
og fra livets dyb frembryder
der et herligt morgenkvad!

---

*) D. e. øjet, som er dannet og hidtil kun brugtes til at modtage lyset,
frembringer nu tårer.

17 MARTS 1862.

Hvorfor jage vårens vinde
 vildt den gyldne morgensky,
 hvorfor kan fra fjældets tinde
 tågens vætter aldrig fly?

Hvorfor skal den bange klage
 klinge frem i fredens stund
 og de dunkle drømme drage
 gennem nattens dybe blund?

Hvorfor må den blege smerte
 sjælens sommerfugle nå,
 hvorfor kan et saligt hjerte
 aldrig høre op at slå?

 TIL MIN IDA.

Din sangmø, Nordens Adam, stiger
 mod Valhals underfulde riger
 i Frejas gyldne falkeskud,
 og let på rokkens kæmpevinger
 til drømmens lande hun sig svinger,
 henreven af den stærke gud.

Så længe end fra danske lunger
 hen over tidens bølger runger
 et sundt og kraftigt latterkor,
 så længe end en sjæl vi eje,
 der livets dårskab véd at veje,
 skal gamle Holberg kaldes stor.

O Evald, du mit hjertes frænde,
 se tusind varme hjerter brænde,
 hver gang de tænke på din ve,
 hver gang de lytte til din klage
 og sorgens store højtids dage
 igennem dine tårer se.

Min fylge greb i harpens strænge, —
 men strængen brast, — den dirred' længe,
 da vågned' hendes høje ånd;
 da klædte hun sig fluks i panser,
 en skjoldmø, der til valen danser,
 med spyddet i sin kække hånd.

Da så hun Nornens dybe strømme
 og tusind underfulde drømme
 opsteg i hendes unge bryst,
 hun sænkede sit skjold, det blanke,
 og tanker sprang af livets tanke
 i høj og hellig skaberlyst.

Hun smiler tavs ved verdens latter,
 dens rige fylde grant hun fatter,
 hun gribes af dens bitre kval, —
 hun stirrer ind i livets vrimmel,
 hun skuer op mod nådens himmel,
 og sjælens dyb er hendes val.

Men når de strænge tanker tier,
 når drømmen ad de gyldne stier
 mig fører over land og sø, —
 hen over Kattegattets bølger
 dens sære flag jeg salig følger
 til dig, til dig, min fæstemø!

Og al naturens herligheder
 sig om dit fagre billed breder,
 o du min kvinde, du min lyst!
 de gamle dages stordåd banker
 igennem mine stolte tanker,
 hver gang du hviler ved mit bryst.

Da bruser atter sangens vinger,
 de glade toner kækt sig svinger
 til Jyllands gamle heltestad;

og som du sjælens væld forynger,
for dig, min Idun, så jeg synger,
og du skal leve i mit kvad!

11. Dec. 1862.

Den 6. Marts skrev jeg følgende: „Jeg fordyber mig i denne tid i psykologiske studier. Her må jeg sande Platons ord, at Eros er filosofiens fader. Forhen var det ynglingen, den kosmogoniske Eros, nu er det drengen, den yngste og venligste af alle guderne; derfor spekulerede jeg dengang over den hele verden, nu kun over sjælen. Nu ser jeg, hvorfor det aldrig lykkedes mig at komme rigtig ind i psykologien: sansen måtte først oplades ved et sjæleligt under.“

Ved siden af mine dyrestudier, som jeg i denne anledning fortsatte, læste jeg i lang tid kun én forfatter og én bog: Søren Kierkegårds „Begrebet angst“. Det var som en ny verden for mig, en rigdom uden lige. Ud på efteråret kom hertil „Frygt og bæven“, „Gentagelsen“ og „Studier på livets vej“; „Enten-eller“ havde jeg alt tidligere set, men ikke agtet synderlig på.

Søren Kierkegård fik en ganske overordenlig betydning for mig. Jeg fortsatte læsningen af ham i de følgende år, overvældet af hans idérigdom og den fylde af poesi, der ligger i hans psevdonymer, men dog med en stadig og stærk følelse af den uforligelige modsætning i vor livsopfattelse. Det pinte mig, at jeg ikke kunde give denne modsætning ord, ja at jeg end ikke kunde få klart rede på

et eneste punkt i den, og i denne delte stemning fængsledes jeg dobbelt til hans bedårende tale. Atter og atter vendte jeg tilbage til disse gådefulde skrifter, som jeg skaffede mig til sidste blad, og til mine forsøg på at indordne deres forfatter i et samlet historisk billed, indtil det omsider lykkedes mig at bryde igennem tryllekredsen og få et klart overblik over forholdet.

Til læsningen af „Frygt og bæven“ sluttede sig i vinteren 1862 et fornyet studium af jødedommen. Overfor den genialt skildrede Abraham stillede jeg Savl og som baggrund for dem præsteskabet og kongedømmet, pagten og frafaldet, troen og forargelsen. Abraham giver sin søn og får forjættelsen; Savl unddrager sig for offeret af Jonatan og går tilgrunde i fortvivlelse. Som tredje forsonende led opstillede jeg da David, der skønt konge og frafalden bliver salmedigter og forjættelsens søn; han er tillige profetiens fader og fører for den lange række af beåndede mænd, der forsoner pagtens strænghed med livets krav ved at hæve den højere og højere op, i et åndeligt gudsforhold. Slutstenen heri er Kristus, Davids søn, pagtens fuldfører i ånd og sandhed.

Ved siden af disse gammeltestamentlige studier og i diametral modsætning til dem stod en række undersøgelser vedrørende det komiske. Jeg havde hidtil været altfor meget alvorsmand til at kunne tænke herpå, indtil nu øjet åbnedes for ironiens, satirens og komediens ideelle ret. Jeg læste med

overordenlig nydelse „Don Quixote“ og blev betagen af en sand mani for Holbergs stykker på skuepladsen. Heldigvis spilledes den vinter en hel række holbergske stykker og det af skuespillere, som fuldt ud magtede dem; jeg så A. Rosenkilde som den stundesløse (faderen havde jeg alt set tidligere i denne rolle), fru Heiberg som den vægelsindede, Phister som Henrik og Jeppe, fru Phister, fru Sødring og Mantzius. Det var som en fest for mig, hver gang jeg skulde se et nyt stykke; jeg læste det før og efter forestillingen og fordybde mig i de enkelte karakterer og situationer. I Peder Pårs så jeg et broget fortæppe for den danske skueplads, indeholdende de fleste af dens figurer. Efter at have gennemgået Holberg sammenstillede jeg ham med Evald og skrev en monografi af denne; jeg stillede Holberg som den geniale Demokrit som afslutning af en foregående alder, Evald som den lyriske og patetiske banebryder for en ny tid. I øvrigt fik selvfølgelig opdagelsen af det komiske indflydelse på mine studier i mange retninger; gennem Kierkegårds bog om ironien kom jeg tilbage til det græske åndsliv og gennem Loke-myten og opfattelsen af Harald Hildetand som parodi på heltelivet til det nordiske.

Således havde dette år, der i forhold til de foregående nærmest måtte siges at være en hvile fra anstrængt arbejde, fået sit overmåde rige og vigtige indhold. Det havde bragt mig et betydningsfuldt skridt nærmere til en sund og alsidig opfattelse af menneskelivet, ja kunde vel siges at være det

mest afgørende i den henseende. Ligeledes var det nu blevet kød og blod hos mig, at det ikke kom an på at vinde ydre fremgang, men at fremtidens lykke skulde søges i fortsat udvikling og fortsat sysselsættelse med åndelige ting. Forholdet til Ida bestyrkede dette; at leve livet med hende langt fra den store verdens larm blev min kæreste drøm.

Det er derfor ikke at undres over, at jeg henimod vinterens slutning tog imod en plads som „hjælpelærer“, d. e. vordende adjunkt ved skolen i Flensborg. Jeg havde engang ytret lyst hertil for Monrad og han benyttede nu lejligheden, da en lærer lå håbløst syg, til at anbefale mig til sin skolekammerat, departementschef Regenburg. Det var dennes plan at udvide skolebiblioteket til et større offentligt videnskabeligt bibliotek for hertugdømmet og her skulde jeg da være bibliotekar. For Regenburg gjaldt det om at få så mange Sønderjyder derover som mulig og jeg gik da for dansk sprog- og historiekyndig.

Den første Marts 1863 tiltrådte jeg min plads; de fleste lærere modtog mig med velvilje, men frygtede noget for, at jeg skulde blive partigænger for rektoren, prof. Simesens ejendommelige „genetiske geometri“; for dem stod jeg endnu væsenlig som matematiker. Monrad var overordenlig glad ved min ansættelse og modtog mig med broderligt venskab; hans hus stod åbent for mig, ligesom han førte mig til sine venner; jeg boede hos en præstehenke, fru Dahl, hvis mand, præst i Tønder, havde

været Monrads ungdomsven. Min bolig, langt ude i en sydlig forstad, „bag møllen“, kaldte jeg „Vidskøl kloster“, idet jeg tog navnet i den dobbelte betydning som „vedskjul“ og „vitæ schola“. Ida kaldte sit fjerne jomfrubur svarende hertil for „Øm kloster“.

Mit liv i Flensborg blev i sandhed som en klosterbroders. Der var vel nok en del røre her i de år, men det fik kun ringe indflydelse på mig, så vidt mig bevidst, jeg var væsenlig ene. Omgangen med Monrad blev mere udvortes, da han kun i ringe grad var fortrolig med min udvikling og savnede forudsætningerne for at følge den. Jeg stilledes desuden noget vanskeligt mellem lærerne og andre embedsmænd på den ene og de indfødte på den anden side; min stilling henviste mig til de første, mine tilbøjeligheder og min fortid til de sidste. En ejendommelig omgangskreds fik jeg i mine halvvoxsne lærlinge, der enkelte gange kom til mig om aftenen for at tale om dansk litteratur og åndsliv, idet de ganske naturlig havde lettere ved at åbne sig for mig som særlig landsmand end for de fjerntstående Københavnerne. Der vilde vistnok ved fortsat samliv her være opstaaet ret mærkelige forhold, da jeg øjensynligt havde væsentlige betingelser for at komme i forhold til ungdommen, som de fleste lærere aldeles savnede og selv Monrad med sine åndsaristokratiske synsmåder kun meget betingelsesvis nåede.

Iagttagelsen af de stærke modsætninger i det

lille samfund, borgerskabets flisteragtige åndsforladthed og embedsfamiliernes selv gode overklassefølelse, bidrog vistnok meget til at forberede den etiske krise, som jeg oplevede ud på foråret, nærmest fremkaldt af en bededagsprædiken af Evaldsen i min gamle Nikolaj kirke. Da jeg fra den ærværdige kirke gik ud ad min ensomme hedevej, faldt der en usigelig syndsbevidsthed over mig. Alt det åndshovmod, jeg havde iagttaget omkring mig, stod pludselig for mig som siddende i højsædet i mit eget bryst. Hvad var disse åringers sysselsættelse med mig selv andet end en selvkærlig forglemmelse af alle andre, et hovmodigt forsøg på at blive anderledes og mere end de? Fra den dag skrev jeg „en hoffærdigs dagbog“; jeg ransagede hjerte og nyrer for at efterspore hver tråd i dette væv af selvforgudelse, og mit øje var ikke svagt og blev ikke træt, før jeg havde eftersporet alle de veje, selvbetraktningen havde trådt. Fra den tid blev jeg mildere i min dom over andre, omhyggeligere i mine bestræbelser for at forstå dem, mindre nøje-regnende med deres domme over mig. Jeg lærte at sætte større pris på personlighedens indre værd, dens handlinger og tænke måde, mindre på „begavelsen“ og de udslag den kunde give sig.

For mig selv stod dette med rette som en vigtig begivenhed; den bragte mig til at samle de spredte optegnelser om min indre udviklings gang til en fremstilling af „min første udvikling“; den faldt i tre afsnit: „barndommen“, „tankelivet“ (1856—59)

og „livstanker“ (1859—63). Nu skulde jo livet selv til at tage sin begyndelse.

Mine arbejder var i dette år udelukkende monografiske; jeg trængte til helt at gå op i studiet af enkelte fremragende personligheder og deres livsgerning. Først og fremst tog jeg fat på danske storånder, af nyere Staffeldt, Øhlenschläger, Baggesen, Bredahl og Grundtvig, og frem for alle Holberg og Evald, med hvem jeg nu sammenstillede Bellmann som repræsentant for det tredje nordiske rige; jeg studerede hans sange med stor iver og læste, hvad jeg kunde overkomme om ham. Ligeledes tog jeg fat på vor ældre historie og dvælede særlig ved Absalon og Saksens bog, idet jeg samtidig med opmærksomhed gennemgik rigets historie indtil hans tid. I endnu højere grad var jeg dog optagen af et par fremmede stormænd, Shakespeare og Sokrates. For den første af disse havde jeg først nu ret fået sans; jeg beundrede hans ophøjede ligevægt mellem livets stemninger, han stillede Spinoza fuldstændig i skygge, den mand, som jeg hidtil havde anset for den mest harmonisk fuldendte personlighed i den nyere tid. Og på samme måde gik jeg fra Platon til Sokrates, den livsfyldige, mangesidige, mesteren i den kunst at leve. Her kom jeg til et skarpt sammenstød med Kierkegård, hvis Climacus jeg ved denne tid studerede; jeg kunde ikke dele hans opfattelse af Sokrates som den indholdsløse ironiker, men sammenstillede meget mere de to mænd i hele deres stilling; Kierkegårds

pseudonymer (Viktor Eremita osv.) fandt jeg svarende til de forskellige lærlinge, som udgik fra Sokrates og dannede selvstændige skoler. Jeg skrev en fremstilling af „S. Kierkegårds sokratiske pseudonymer“, i hvilken jeg søgte at vise, at han i sin filosofiske digtervirksomhed havde skabt personlighed lig dem Sokrates dannede ved sin personlige omgang. Men i Sokrates selv så jeg en mand med dyb religiøs inderlighed, vidunderlig frigjort gennem sin lydighed mod den iboende dæmon. Jeg måtte senere opgive at sætte Kierkegård lige så højt; alt nu havde jeg jo på et væsentligt punkt frigjort mig for trykket af hans overlegenhed.

Imidlertid tiltvang de politiske begivenheder sig al vor opmærksomhed. Stænderforsamlingen, som mødtes i Flensborg, gik fra hinanden uden at ville forhandle, Holsten udskiltes og en ny forfatning vedtoges for de danske lande, et nordisk forbund forberedtes. Ind i alt dette faldt så kongens død på Lyksborg slot. Jeg var med hele min interesse med i den nationalliberale bevægelse og fandt at det var et livsspørgsmål, at den nylig vedtagne forfatning blev stadfæstet af den nye konge.

Jeg besøgte ved denne tid jævnlig brødrene Matzens forældre, der boede udenfor byen i en lille landsby i Adelby sogn, „Kors“. Det var en gammel landsbyvæver, brystsvag og lidende, men et godt hoved og vel underrettet i politik og borgerlige forhold; konen var en fornøjelig, meget talende, yderst bevægelig skikkelse, der hver gang nødte

mig til at drikke forskellige kopper kaffe med sigtebrød. Vi talte angelbodansk, der dog faldt dem noget besværlig; deres omgangssprog var plat-tysk, som det nu var almindeligt, selv i det nordlige Angel. Her traf jeg sammen med forskellige danske bønderfolk, der ligeledes med spænding ventede på afgørelsen fra København; der var stor glæde, da jeg en aften kom derud for at fortælle, at nu var grundloven underskrevet.

Sorgen over kongens død var overordenlig stor blandt danske folk; fader sad ene i sit farveri for at græde sorgen ud og endnu aftenen efter kongens ligfærd sad han i mit værelse og græd. Det var en gribende højtidelighed, da vi fulgte den tilhyllede kiste gennem byen, fra Havretorvet til ud ad Nørreport og til dampskibet, hvor den blev sat ind under en baldakin af sorte tøjler. Det var en mørk aften med regnbyger, lygter og fakler oplyste kun usikkert den triste scene, og jeg ser endnu, som om det lige var foregået, kongeflaget langsomt hæve sig mod gaffelen og stanse på halvvejen. Der gik en uvilkårlig bevægelse hen over den tæt pakkede folkemængde, som i den dybeste tavshed iagttog alt, hvad der foregik, ligesom lamslået af øjeblikkets alvor. Tusinder af danske bønder var ilede til for at tage afsked med den vennesele konge, som endnu i de sidste uger havde givet dem mangfoldige anledninger til at omtale hans folkelige færd og danske lune. Anelsen om de kommende ulykker lå i luften og hjemmetyskerne skånede os ikke med

hentydninger til, hvad der nu vilde ske. I denne stemning skrev jeg et digt om ligfærden, som jeg vilde have offentliggjort i et af bladene, men Monrad rådede mig fra det, fordi det vilde være uforståeligt; jeg har senere ladet det trykke i „Sønderjydske årbøger“, som minde om hine dages stemninger og den næsten ubegrænsede hengivenhed, den afdøde konge var genstand for.

Vinteren led imidlertid frem og de begivenheder gik deres gang, som er så vel kendte. Da den første efterretning om ankomne sårede fra kampen ved Mysunde meddeltes mig, var jeg nærved at få ondt, et par dage efter deltog jeg i aflæsningen af sårede i borgerforeningens lasaret; så hurtig overvindes de første indtryk. Straks efter kom tilbagetoget. Vi var så uvidende om sagernes virkelige stilling, så hildede i indbildninger, at vi troede, det var svenske hjælpetropper, som ventedes, da der midt om natten blev gjort anskrig i alle huse for at tilsige til forplejning af et vist antal soldater. Hele byen kom på benene, den langvarige frost var slået over til tøvejr og der var spejlglat på alle veje. Jeg ilede til en gammel skolekammerat, Georg Hildebrand i Angelbogade; han var student, men hjemme i juleferien, vi havde til sin tid læst lektier sammen. Hans fader var slagter og ejede det sted, som min oldefader havde haft, hin Jakob Jürgensen, der „vandt sin proces“. Her var butikken opfyldt af folk, som gjorde indkøb til soldaterne, overalt var der lyst, uro og

tummel på gaderne; Hildebrands tysksindede naboer fremviste alt de trefarvede faner, der forlængst var syede og nu skulde modtage den fremmede hær. Vi to gik ud ad Slesvigvejen; den var så glat, at vi måtte gå ned i grøften for at komme frem. Her mødte vi en stafet, der trak sin hest efter sig i samme grøft. Vi spurgte ham om det var sandt, at hæren var i opbrud fra Danevirke; nej, forsikrede han, det var den skammeligste bagtalelse, Tyskerne kunde glæde sig til en god modtagelse, hvis de vilde forsøge et angreb. For os var der dog ikke længere nogen tvivl, da det var bekendt, at De Meza alt midt på dagen var ankommen til Flensborg og var gået i seng på hotellet. Vi så nu også lygterne langs kolonnevejene tændte og andre anstalter til tilbagetoget og henimod morgenen kom de første folk, der kunde melde om nattens opbrud. Det var en forfærdelig dag, som fulgte på denne nat, jeg måtte mindes tilbagetoget efter slaget ved Slesvig 1848, der endnu stod for mig i halv eventyrlig glans; de røde uniformer, rytteriet og kanonerne, den uhyre tummel på Gråstens gade og stuen, der bestandig var fuld af soldater, som fik varmt øl og smørrebrød, så længe der var noget i huset. Der sad en tyk konstabel i faders lille lænestol og fortalte om sine tilskikkelser, han var falden ned foran sin hest, „men den røde vilde“, så bandede han gang efter gang, „inte træde på mig“; denne fortælling gentog han for stadig nyt mandskab, indtil han måtte afsted. Hvor ganske anderledes var det denne gang,

da jeg forstod begivenhedernes rækkevidde, om end langt fra i deres hele omfang; vi følte alle, at dette var en krig af en helt anden slags end den første, der lignede forrige århundreders felttog. Ud på eftermiddagen var jeg med Monrad afsted sydpå, hvor der hørtes en livlig skydning; fra en bakke så vi ud over de tilsølede snemarker kampen ved Sankelmark, men utydeligt og uden forestilling om dens blodige karakter. Næste morgen rykkede fjenden ind i byen, sneen faldt i tætte flokke ned på de preussiske kyrasserers blanke hjelme og brystpanser, byen var bedækket med slesvig-holstenske flag.

I den følgende måned opholdt jeg mig skiftevis i Flensborg og Gråsten, da skolen snart blev lukket og taget til lasaret. Faders stilling var meget besværlig; han var nylig bleven sognefoged som en overgang til en påtænkt byforstanderstilling, politibetjenten skulde udføre hans løbende forretninger. Nu fik denne pludselig et aldrig anet indhold; den danske herredsfoged fik husarrest og alle rekvisitioner, både af varer og køretøjer, tilstilledes sognefogden. Der var et uendeligt virvar af tropper, stadige alarmeringer, da man frygtede overfald fra Broagerland og fra „Rolf Krake“, som havde vist sig i Flensborg fjord, og den største mistænksomhed overfor danske folk. Fader var overvældet af forretninger og fik to bosiddende mænd til hjælp, en dag blev han tilmed som arresteret ført op på slottet til prins Friedrich Karl. De var en 3—4 stykker, men da en ældre adjutant kom ind til

dem, henvendte han sig særlig til fader: „Sie sind mir als besonders gefährlichen dänen angezeigt,“ sagde han. Fader svarede: „Ich habe es mir immer als meine höchste ehre angerechnet meinem könige und vaterlande treu zu sein.“ Adjudanten bukkede og sagde: „Ein jeder Preusse wird diese gefühle zu würdigen wissen.“ Derefter advarede han ham mod uforsigtigheder og bad ham mindes, at det var krigstider. Senere blev han gentagne gange fængslet, før stormen på Dybbøl og overgangen til Als. Den 29. Februar afskedigedes alle de fast ansatte lærere og vi andre fik den besked, at vi måtte henvende os til den nye rektor, hvis vi ønskede vor ansættelse fornyet. Da der for mig intet var at gøre, hverken i Gråsten eller Flensborg, tog jeg søndagen den 6. Marts afsted sydpå med jernbanen, for dagen efter fra Hamborg over Lübeck at gå til København. Det var en tung rejse og et uhyggeligt selskab; men nok derom. Da vi lagde ind til Malmø med det svenske skib, som førte os over, gik jeg et øjeblik op på bryggen og traf her min broder Bartold, der på samme måde var kommen derind på den modsatte vej; han havde forladt hjemmet med den danske hær og jeg havde nu fået pålagt at opsøge ham og hjælpe ham hjem igen, da der ikke, som vi havde frygtet, blev tale om at danne en slesvig-holstensk hær. Et øjeblik efter måtte han ombord for at afgå; hans skib var fyldt af permitterede holstenske soldater, der ved affarten istemmede „Schleswig-Holstein meerum-

schlungen“. Således kom jeg anden gang til København.

Min første tanke var selvfølgelig nu at melde mig til krigstjeneste; jeg havde udsættelse fra en tidligere session. Men Regenburg, der måtte anses for min rette foresatte, vilde ikke høre tale derom. Efter hans mening blev krigen ført uden kraft og den rette vilje og han ventede en snarlig fred; jeg havde desuden et skrøbeligt helbred, der ikke syntes at egne sig til et vinterfelttog. Jeg gav mig da til at læse for at få ende på tiden og tog særlig fat på nyere svensk litteratur; dette gav mig lyst til engang at komme til Stokholm, til Bellmanns by, og Regenburg fik mig til at indgive ansøgning om en rejseunderstøttelse hertil; det var ham muligvis især om at gøre at binde mig til København, thi jeg fik aldrig svar på den. Imidlertid kom jeg ind i forskellige forhold; studenterforeningen åbnede sine lokaler for os fordrevne, jeg spaserede daglig med et bysbarn, aktuar Wehrmann, der var fordreven fra Holm herred ved Rensborg, og jeg gjorde bekendtskab med urtekræmmer Verdelin, Monrads svoger. Det var en ret mærkelig mand, bekendt af sine enestående samlinger til Øhlenschläger og den ham vedkommende litteratur; han sad tillige inde med en omfattende tradition, en glødende begejstring for digterkongen, som han havde kendt, og kendskab til en mængde literære og politiske forhold. Han var en dårlig forretningsmand og havde levet et æstetiserende, sorgløst liv,

og han fandt stort behag i at gøre fodture omkring byen og i skoven med mig. Af ham eller rettere i omgangen med ham lærte jeg først tilgavns at forstå, hvad „forhold“ og „omstændigheder“ betyder i det virkelige liv, i modsætning til den opfattelse ud af almindelige synsmåder og ideelle strømninger, som jeg hidtil havde vurderet historien efter. Dette, ved et lille digt at kende anledningen til det, i en literær strid, at tage hensyn til alle omstændigheder, var mig et ganske nyt synspunkt. Når jeg havde dyrket „historie“, var det „udviklingen“, jeg lagde vægt på, tildragelserne og tilskikkelserne tillagde jeg ringe betydning, de „tilfældige“ forhold slet ingen. Dette blev nu anderledes.

Krigen var imidlertid gået sin gang. Dybbøls fald gjorde det stærkeste indtryk på mig, det var for mig Sønderjyllands tab. Da jeg læste telegrammet i studenterforeningen, var jeg som bedøvet; da jeg henad aften sad ene i mit halvmørke værelse, fik jeg lindring i en tårestrøm; intet før eller efter gjorde et lignende indtryk på mig. I min utålelige uro rejste jeg straks efter til Randers for at se Ida, men et par dage efter kom Tyskerne nordpå og jeg måtte flygte til Ålborg for derfra at sejle til Korsør; her læste jeg, at Frederits var rømmet, hvad jeg nu fandt så naturligt.

Under London-forhandlingerne fik jeg en prøve på folks ubegribelige mangel på omtanke. I studenterforeningen traf jeg en tidligere kollega og landsmand, filologen Christensen Schmidt fra Søn-

derborg; jeg ytrede, at vi jo nu måtte håbe, at der i alle tilfælde kom en fred med en endelig deling af Slesvig. Men herimod indvendte ikke blot Schmidt i højeste vrede, at dette var en skammelig tale, men fra alle sider sendtes der mig vrede blikke og knubbede ord. Ved folketingsvalgene (den 7. Juni) udtalte også den store statsmand Bille, at vi aldrig kunde gå et skridt videre med vore indrømmelser end til Danevirke; inden måneden var omme, havde han fornægtet denne tanke og meget mere mindst tre gange. Tabet af Als og de derefter følgende begivenheder gjorde ikke det dybe indtryk på mig som på de fleste andre, jeg følte mig mere forberedt. Men som en grænseløs ulykke tyngede jo alt, hvad der var sket, på os alle.

Forvirret som de ydre begivenheder var også mit arbejde i dette år. Jeg gik fra et til et andet, stærkt optagen af mine emner, men uden stadighed til noget. En tid studerede jeg min fødebys og fødeegns historie; så tog jeg fat på Schlegels „dramatische kunst und literatur“; så på vor nyere politiske historie fra 1830, den nyere svenske og danske literatur o. s. v. Af størst betydning var måske studiet af Bours evangeliekritik, også for så vidt som det var en kildekritik, der angav en vis metode. Men der var jo ingen ret art i det hele.

Så kom efteråret og vinteren med de rodløse forventninger om bedre kår ved den endelige fred, det støjende opgør mellem partierne om hvem der bar skylden, forvirringen i vore forfatningsforhold

og, for mig, deltagelsen for mine ulykkelige landsmænds skæbne. Jeg fik en overvældende følelse af, at store brøst i vort folk kun havde været dækkede for mig af de lykkelige år, i hvilke min ungdom faldt; men jeg kunde ikke gøre rede for, hvori det lå, det vilde stormløb imod det national-liberale parti, hvis mænd efter deres redeligste overbevisning havde styret os således, som det var sket, kunde jeg ikke deltage i, jeg blev tvært imod et nidkært medlem af „dansk folkeforening“.

En tid stillede fremtiden sig for mig i det mørkeste lys. Jeg antog, at vi vilde få nye kampe og nye nederlag, eller at vor folkelighed vilde blive ompsændt af den fremmede og gå til grunde i dens favntag uden endog blot at kunne bære en sådan kamp. Det forekom mig da, at jeg vilde blive Danmarks historieskriver som den, der holdt gravtalen over det.

Efterhånden overvandt jeg dog dette syn. Der- som vi har en fremtid, tænkte jeg da, så må den bygges på en ædruelig forståelse af vore kår som folk; vi må ikke leve i indbildningen om en stor fremtid eller en glimrende nutid, og vi bør derfor også komme til en sanddru opfattelse af vor fortid. Dette er da mit kald. Ingen fantasier; ingen be- lysning enten af håbets og forventningens stråle- glans eller af mistvivlens blege rædsler, men den simple, jævne sandhed.

Disse betragtninger blev mig især nærværende, da jeg nyårsnat kørte ene i postvogn gennem Fyn,

fra Middelfart til Nyborg. Jeg havde tilbragt julen i Randers og fulgt Ida derfra til Kolding, hvor vi traf sammen med Monrad, som tog hende med til Flensborg; hun skulde tilbringe nogen tid i Gråsten. Monrad kom fra København og var overstrømmende glad over at have fået udsigt til at kunne blive i Flensborg, da tømmermester Kayser havde tilbudt at skaffe de nødvendige pengemidler til opretholdelsen af hans pigeskole og andre lignende foretagender. Jeg havde imidlertid igen påbegyndt min undervisning hos Schneekloth og var bestemt på at blive her af hensyn til værnepligten.

Året 1864 havde modnet mig i flere henseender; det viste sig straks efter, da jeg lagde alle mine samlinger og udkast til side for at begynde et kildestudium i dansk historie. I den stærkeste modsætning til alt tidligere begyndte jeg i Januar 1865 ved år 800 for i samtidige kildekrifter at komme til bunds i, hvad der kunne vides om vort lands historie; jeg var nu fast bestemt på at være dansk historiker.

Kort efter skulde jeg gøre en personlig erfaring, der yderligere måtte befæste mig i mine tvivl om denne verden som den fuldkomneste af alle. Der var megen tale om at sende et bønnekrift fra de danske Nordslesvigere til kejser Napoleon, tilskyndelsen kom fra den franske agent Vallois i Kiel og sagen drøftedes dels i Haderslev, dels i København af Ploug, Regenbug, appellationsretråd Juel og „spidsmuseu“ (Jules Hansen). Efter usigelig megen

vrøvl besluttedes det, at juridisk kandidat H. Steffensen (nuværende generalavditør) og jeg skulde rejse derover for at sætte en sådan adresse i gang, Steffensen i Nordslesvig, jeg i Mellemslesvig.

Vi tog afsted den 28. Januar i et forrygende snevejr og nåede den dag ikke længere end til Nyborg; næste dag kom vi efter mange genvordigheder til Haderslev, tredje dagen nåede jeg Flensborg. Her begyndte min virksomhed; Monrad, bager Tüchsen, der var gift med mit søskendebarn fra Husum Agnete Topf, brødrene Plætner, købmand Schrøder, fru Rasch o. a. tog sig varmt af adressen, medens andre, deriblandt især fysikus Duseberg, var imod den; de gik som Avgustforeningsmedlemmerne ud fra den naive tro, at kongen ad fredelig vej vilde få hertugdømmerne leverede tilbage. Derpå tog jeg Gråsten til udgangspunkt for agitationen i Sundved og på Als; vi drog omkring i kane, Idas ophold i Gråsten blev påskud for mit. Efter en halv snes dages forløb forlod jeg atter Gråsten i det prægtigste vintervejr, men rejsen gik utåleligt langsom. Fra Flensborg til Odense kom jeg i følge med redaktør Grüne, der havde været i Berlin; jeg blev her tilbage i flere dage indtil der blev overfart over Bæltet, nåede så til Sprogø og derfra endelig til København (20. Februar).

Denne rejse, med alt hvad der gik forud og fulgte efter, gav mig et godt indblik i de politiske forholds håbløse forvirring. Ingen følte noget ansvar, ingen vidste fuldt besked, den ene skød sagen

fra sig over på den anden o. s. v., at påføre en politisk modstander eller en personlig uven et nederlag interesserede nok så meget som at få noget godt og gavnligt udrettet. De mørke indtryk fra selve rejsen, gravene på Dybbøl, forsagtheden hos fremragende danske, den tydeligt fremtrædende demoralisation hos forhen gode danske folk overfor magthavernes fristelser, forøgede i høj grad vægten af disse erfaringer. I de mange ensomme timer havde jeg haft rig lejlighed til at tænke over alt dette; det forekom mig, at vi alle tilhobe var en slægt af blødagtige drømmere, uden kraft og marv, og at vi først og fremst trængte til at hærdes. Jeg tænkte på fortællingen om den blødagtige landgreve, der lod sine hoffolk råde, indtil han på jagten forvildede sig ind i skovsmedjen i Bukla og her blev hærdet til stål. Smeden, fortælles der, hamrede på sit jern, så gnisterne føg landgreven om ørerne, idet han uafbrudt sang: „bliv hård, landgreve, bliv hård som dette jern.“ Dette gentog jeg for mig nu og i den følgende tid ved mange lejligheder: bliv hård i din gerning, hård som jern, fast og udholdende. Det var en højst fornøden fuldstændiggørelse af min erfaring fra Flensborg: at blive blød og skånsom i dommen over andre.

Ud på foråret blev disse tanker mig så mægtige, at jeg begyndte at skrive på en afhandling om „grunden til Danmarks ulykke“, i modsætning til Orla Lehmanns bekendte og beundrede skrift om „årsagerne“ til den, særlig foranlediget af en

anmeldelse af dette og andre lignende skrifter i „Dansk månedsskrift“. Denne anmeldelse var affattet med ånd og overlegenhed, vistnok af Krieger; den gav det bedste, som kunde gives fra den side. Men dennes ledende mænd kunde umulig skrive deres egen historie.

For mig stod det som en stor opgave at bringe lys i dette mørke; jeg magtede dog selvfølgelig ikke nu at give det mindste bidrag til det. Men idet jeg nu gik til at studere dansk historie, kritisk efter kilderne, blev det mit mål ad denne vej, langsomt men sikkert, at modnes til denne opgave.

Og dermed kan jeg da vel mene, at „min første udvikling“ var afsluttet, min manddoms gerning indledet.

20. Marts 1896

EN MENNESKEALDERS SYSSELSÆTTELSE MED DANSK HISTORIE.

1865-189*.

I. 1865—1876.

DET er ikke „erindringer“ jeg vil skrive, om hvad jeg har oplevet eller tænkt om min samtid og dens ledende mænd, dertil har jeg hverken lyst eller tålmodighed; det er en „redegørelse“ for mine arbejder og de forhold, som på en eller anden måde har fået betydning for dem. Kun dertil har jeg taget hensyn i det foregående og der vil være dobbelt anledning til at mindes det i det følgende.

Det strænge kildestudium af den ældre middelalders danske historie, som jeg havde begyndt straks efter nyår 1865, fortsattes, om end med ikke ringe afbrydelse, indtil foråret 1866. Jeg gennemgik i den tid rigets almindelige historie indtil 1200 og derpå kulturhistorien efter lovbøgerne og de kirkelige kilder. Det var et lykkeligt studium; overalt gjorde jeg nye iagttagelser, både i enkeltheder og i opfattelse af personer og forhold, og det interesserede mig selv så meget mere, som jeg jo alt forhen havde dyrket denne tidsalder med stor for-

kærlighed, men på grundlag af tidligere forfatteres fremstillinger. Nu var det mig om at gøre til det yderste at gå i rette med hver overlevering og undersøge dens værd og betydning, idet jeg fulgte den metode, jeg så anvendt i tyske kritiske afhandlinger; særlig mindes jeg med glæde Wedekinds „Noten zu einigen geschichts-schreibern“.

I samme tidsrum havde jeg taget fat på Sønderjyllands historie og da særlig det store vendepunkt i 15de århundrede, Erik af Pommerns kampe og Kristian I's valg til hertug. I begge disse spørgsmål kom jeg ligeledes til selvstændige resultater, i det væsentlige således som jeg senere har fremstillet det.

Det var dette og kun dette grundlag, jeg stod på, da jeg to år efter optrådte som historisk forfatter. Havde nogen anet det! Hvad der nogenlunde forsonede folk med, at jeg som ikke-akademiker vovede mig ved en videnskabelig forfattervirksomhed, var den omstændighed, at jeg dog, når alt kom til alt, var 28 år gammel og bekendt som en såre flittig avtodidakt, der i åringer havde syslet med dansk historie. I virkeligheden var dette indskrænket til de fem fjerdingår, af hvilke jeg tilbragte et par måneder på hospitalet og flere andre med andre sysler.

I de to følgende år lagde jeg kildestudiet helt til side; jeg skal senere gøre rede for denne tid. Min tanke var det, så snart andre studier var tilendebragte, at skrive en stor samlet fremstilling af den ældre middelalders historie, indledet med en

redegørelse for den hedenske gudetrol. Derimod faldt det mig aldrig ind at bryde denne helhed og begynde med mindre studier.

Denne tanke fremsatte Monrad for mig en dag i påsken 1868 som et forslag fra Regenburg, der som medlem af historisk forenings bestyrelse mente at kunne være mig behjælpelig, men ikke selv vilde ytre sig derom for ikke at påtage sig forpligtelser. Det slog i samme øjeblik ned i mig, at denne vej var den rette, og allerede få dage efter havde jeg skitseret en 5—6 spørgsmål i den kortest mulige form. Regenburg blev forskrækket over disse kætterier, der fremsattes uden noget lærd apparat og lod dem ligge, indtil han noget senere tog til et norsk bad.

Nu var jeg imidlertid kommen i fart og ikke så let at stanse. Jeg betroede mig til mine venner på universitets biblioteket, Gundorph og Birket-Smith, og de rådede mig til at gå til H. Rørdam med et kirkehistorisk emne. Jeg skrev da om de hamborgske erkebispers forsøg og bragte denne afhandling til Rørdam, 29. Maj. Han fortalte mig, at min lærer og kollega fra Flensborg, Engelhardt, var sekretær i oldskriftselskabet og vilde kunne tage sig af verdslige afhandlinger, og den 24. Juni bragte jeg da ham en afhandling om de sønderjydske Strandfriser. Begge blev antagne til offentliggørelse og 18. Juli læste jeg min første korrektur på Friserne, 28. Avgust på erkebisperne. Herefter fulgte nu en række andre afhandlinger i de to nævnte tidsskrifter,

idet emnerne til sådanne ligesom vældede frem af mine samlinger.

Henimod jul indviedes jeg endvidere af Birket-Smith i planen til et nyt tidsskrift, som hans venner Rudolf Schmidt og Clemens Petersen agtede at udgive i forening med prof. Rasmus Nielsen; det skulde hedde: „For idé og virkelighed“ og i virkelighedsrubrikken ønskede man også historiske artikler. Jeg var jo straks rede, og 6. Januar 1869 oplæste jeg for de nævnte mænd en afhandling om Nils Ebbesen, således som den noget senere blev trykt i tidsskriftet. Kort efter trådte Bjørnstjerne Bjørnson i Cl. Petersens sted, hvad der et par år efter gav anledning til at jeg opgav forholdet til udgiverne.

I sommeren 1869 henvendte prof. E. Holm sig til mig på historisk forenings vegne for at opfordre mig til at anmelde de fra tysk side fremkomne bidrag til nordisk historie; i den anledning havde jeg 3. Oktober en samtale med foreningens formand, A. F. Krieger, som jeg ved denne lejlighed for første gang kom i berørelse med. Endelig opfordrede Fr. Barfod, hvem jeg kun meget flygtig var bekendt med, henimod jul boghandler Fr. Hegel til at foranstalte en samling af mine historiske afhandlinger, de alt udgivne forøgede med mulig utrykte, en plan som Hegel beredvillig gik ind på, men jeg indtil videre skød fra mig. Året efter blev det dog til alvor og den 13. Oktober 1871, på min moders fødsels- og bryllupsdag, udkom der et bind „Bidrag til Nordens historie i middelalderen“. Jeg havde

da i løbet af 3 år udgivet ialt 20 historiske afhandlinger, på henved 600 sider.

Efter en afbrydelse af fem fjerdingår tog jeg efter nyår 1873 igen fat på videnskabelige afhandlinger, nærmest undersøgelser vedrørende Nordens ældste kirkeforfatning. Rørdam foreslog mig nu at udarbejde en større fremstilling til særlig udgivelse for selskabet for dansk kirkehistorie og vi enedes snart om en fremstilling af Absalons tidsalder. Adskilligt havde jeg alt liggende hertil, andet begyndte jeg nu at samle. Men en samtale med Rørdam, i hvilken jeg antydede, at det i flere retninger var vanskeligt at få sat en passende grænse for indledningen og at meget kunde tale for at begynde med det ældste tidsrum, førte til at dette blev besluttet. Således opgav jeg da indtil videre Absalon, ved hvis skikkelse jeg så ofte havde dvælet med beundring, for først at give et billed af den nordiske kirkes grundlæggelse; den skulde gå til Fodvig slaget og efterfølges af et andet lignende bind til Absalons død og Sakses historie, ligesom den skulde have et tilsvarende i en fremstilling af vore fædres gudetro.

Disse videregående planer skulde nu ikke blive virkeliggjorte, men det emne, jeg havde valgt, optog mig snart så aldeles, at jeg i tre år så at sige ikke tænkte på andet end hvad der stod eller kunde bringes i forbindelse med det. Først da jeg nærmede mig afslutningen, kølnedes interessen, og da jeg i Februar 1876 afsluttede den sidste bog, følte jeg stærkt, at en fortsættelse vilde være umulig, og at

den ældre middelalder nu, efter så lange tiders sysselsættelse med den, var ligesom udtømt for min egen åndelige udvikling. Jeg omarbejdede vel senere de sidste afsnit, ligesom det var sket med de foregående, og jeg kom i de følgende år ikke så ganske sjældent tilbage til middelalderlige emner; men af væsenlig betydning blev de ikke mere for mig og der er kommen megen litteratur frem herhjemme vedrørende de af mig behandlede emner, som jeg vel har fået tilsendt, men ikke læst.

De her omtalte studier og skrifter havde optaget omtrent de to tredjedele af min arbejdstid i de elleve år, resten var delt mellem mange forskellige foretagender, tildels gengangere fra fortiden, ligesom der i ydre henseende var foregået gennemgribende forandringer i min stilling.

I sommeren 1865 faldt jeg efter længere tids ildebefindende i en gentagelse af min gigtfeber, jeg lå en 14 dage hjemme på min kvist, derefter 6 uger på Frederiks hospital. Da feberen var overstået, men sygdommens andre virkninger endnu vedvarede, tog jeg fat på den græske oldtid og læste i min seng på hospitalets fællesstue hvad jeg kunde overkomme om Sokrates og hans lærlinge. Her gik det ret op for mig, hvor ensidig S. Kierkegård havde behandlet den græske vismand, hvis storhed blev mig stadig mere indlysende og hvem jeg nu fik helt klar af Platon; i „symposiet“ mente jeg at opdage en antydning af modsætningen i deres filosofi, idet Sokrates kun taler gennem Diotima indtil det

skønne udsagn om den åndelige børnefødsel, hvorefter Platons oversanselige filosofi tager fat (kap. 28). Også den almindelige verdenshistorie gav jeg mig i lag med og gjorde udkast til en behandling af den ældre middelalder, således at jeg opfattede tiden fra Italiens forening under det romerske herredømme indtil omtrent 1250 som en helhed, uden hensyn til afbrydelserne i folkevandringen; selve det verdensbeherskende romerske element forekom mig at fortjene en særlig og samlet behandling.

I den følgende vinter kom der et helt nyt element ind i mit stille stueliv, idet vi dannede et „sønderjydsk samfund“. Efter krigen var jo mange unge Sønderjyder kommen hertil, lige fra studenter til håndværkssvende og gårdskarle og det var en god tanke at samle dem i en forening. Den udgik fra et besynderlig eksalteret menneske. Jep Jakobsen fra Broager, der vakte ikke så ringe opsigt ved sin ualmindelige skønhed — en idealiseret Tordenskjold — og blev understøttet til at tage lærereksamen på Blågård; senere blev han plattenslager og fattighuslem. Efter forskellige mislykkede forsøg stiftedes foreningen ved et møde på Borchs kollegium, 28. Marts 1866, og vi lejede derefter lokale til ugentlige møder i håndværkerforeningens lejlighed i Læderstræde.

Dette samfund blev af stor betydning for mig, det var den eneste kammeratlige forening, jeg nogen sinde blev medlem af. Den naturlige følelse for hjemlandets forfærdelige skæbne forenede snart alle,

hvad stand de end tilhørte, ældre og yngre befandt sig vel i hinandens selskab, og vi glædede os til vor torsdag aften hele året rundt. Vi fandt snart på at få foredrag og oplæsninger, jeg fik gennemført, at der skaffedes en bogsamling, vi udgav en visebog og fik filialer flere steder i provinserne. Her gjorde jeg bekendtskab med P. Kr. Koch, Kr. Flor, pastor Hertel fra Moltrup, Fr. Barfod, Fr. Helweg o. a., og af yngre med Laurids Skaus sønner, teologerne Lohmann, John Hansen, Ludvig Hertel og mange andre; skræddermester Fallesen i Kristen Bernikovstræde var vor kasserer, detailhandler Ketelsen på Gammelmønt — senere klokker i Vartov — endog vor første formand.

Min virksomhed var ret livlig; jeg deltog i lovenes affattelse, i sangbogens redaktion, blev sekretær og senere formand. Endvidere holdt jeg her med frygt og bæven mine første foredrag, om Erik af Pommern og Kristian VI m. fl. Ved samfundets store glansnummer, 28. November 1867, da Bjørnstjerne Bjørnson holdt oplæsning og fortalte sagaer, hvorefter vi holdt festmåltid med alle vore foredragsholdere — Barfod, Rosenberg, Mantzius, Birke-dal, L. Kofod, Flor, Koch o. s. v., — holdt jeg endogså festtalen for Bjørnson, hvilket dog ikke gik af uden en stansning midt i, af højtidelighed og be-navelse. — Et par år efter var vor interesse for foreningen udtømt og den opløstes med et lignende større gilde.

I øvrigt var „sønderjydske samfund“ ingenlunde min

eneste tilknytning til hjemlandet og dets sag. Helt bortset fra mine familieforbindelser stod jeg stadig i forbindelse med Regensburg, indtil han blev stiftamtmand i Skanderborg, og gennem tømmermester Kayser, i hvis hus jeg var en jævnlig gæst, og Monrad, der brevvekslede med mig, var jeg med i alt, hvad der skete derovre af godt og ondt. Jeg gjorde i disse år bekendtskab med Gustav Johansen, dengang en slank og smuk yngling, brændende i ånden for den danske sag.

I 1866 kom hertil en særlig sag, som atter bragte mig i umiddelbart forhold til de nordslesvigske førere. Regensburg fik underretning om fredspræliminærerne i Nikolsburg i Bøhmen og at der i dem var optaget en bestemmelse om Nordslesvig; han opfordrede mig nu til at foranledige en adressebevægelse derovre. Jeg tog afsted 8. August og var så heldig undervejs at se Steffensen på en jernbanestation på Fyn og få ham med. Vi forhandlede først sagen hos Madvig i Haderslev, derpå skrev jeg et udkast til adressen på vejen til Flensborg, hvor jeg ligeledes forhandlede med de ledende mænd og fik mit udkast vedtaget. Det blev dog opgivet at søge en folkeadresse underskrevet, man foretrak at sende en større deputation; indtil videre blev dette dog forhindret af Hans Krüger, der var på kant med tilværelsen efter 1864 og såre forknytt. Først efter min tilbagekomst til København, hvor jeg skulde passe min skole, lykkedes det Steffensen at få de gode folk afsted; det

var den bekendte deputation af „47“, som i begyndelsen af September med N. Ahlmann som ordfører tog til Berlin uden dog at få kong Wilhelm i tale; den høje herre havde ikke i sinde at holde sit givne ord.

Den plan drøftedes gentagne gange mellem Monrad og mig, at jeg skulde tage derover i en eller anden virksomhed; men det blev dog aldrig til noget. Dels var jeg alt behandlet på dansk session — mit høje nummer gjorde, at jeg aldrig blev indkaldt — dels havde jeg en ubedragelig følelse af, at det ikke for mig var det rette sted at virke for Sønderjyllands sag; udvortes set vilde udsigterne dengang have været lysere for mig, om jeg var gået derover. Men det var mig klart, at Monrads stilling, hvor betydningsfuld den end var, for mig vilde have frembudt store vanskeligheder, da det aldrig lykkedes ham at komme i et umiddelbart tillidsforhold til befolkningen. Skulde jeg have udrettet noget, vilde der på dette sted have fundet et uforsvarligt spild af kræfter sted og jeg vilde næppe have holdt ud ret længe i den opslidende kamp i hine magre år. I julen 1866 var jeg hjemme for formelt at vandre ud og opgive min hjemstedsret i hertugdømmet. De to år, som hengik mellem det første kilestudium og min fremtræden som forfatter (foråret 1866—68), optoges iøvrigt af studier i tilknytning til ældre arbejder. Hovedemnet var den nordiske mytologi, som jeg optog i foråret 1866 og efter en afbrydelse atter i efteråret, hvor-

efter de fortsattes uafbrudt i over et år. Jeg kom nu til dette studium med kildekritiske erfaringer og fordybede mig i det med megen energi. Resultatet blev et større arbejde, bestående af tre afsnit: „Tor“, „Odin“ og „Loke“, idet jeg efterviste, at Tor oprindeligt havde været Nordens hovedgud, og at der om ham var samlet en hel stor mytekreds, deriblandt også guderne Odin og Frej. Derpå var i vikingetiden Odin trådt altid stærkere i forgrunden, dels med kampens myter, dels med det ved berørelsen med den romerske kultur vakte højere åndsliv, og jeg fremstillede nu dels denne gud med heltelivet, dels Loke med alle de myter, hvis slutsten er ragnarok. Da dette arbejde var færdigt blev det lagt hen uden at jeg senere kunde afvinde det interesse, skønt Bugges, Rydbergs og Vodskovs behandlinger eller Henry Petersens doktordisputats kunde synes at have måttet opfordre mig til at drage det frem påny.

I sommeren 1866 læste jeg igen flere af Kierkegårds skrifter, især Johannes Climacus og Vigilius Havniensis, særlig med hensyn til hans opfattelse af „syndefaldet“ og evangeliets betydning, og i efteråret 1867 genoptog jeg dette og fortsatte dermed indtil påske, da Monrad fik mig ind på forfatterbanen. Jeg fulgte Kierkegårds henvisning til Lessing og hans religiøse skrifter og fordybede mig nu i disse og i den forunderlige modsætning mellem de to forfattere; jeg troede at kunne udrede denne bedre, end det var lykkedes Kierkegård, og overfor

begges opfattelse af kristendommen at kunne påvise en tredje, både sandere og dybere end deres. Det fornyede studium af kirkens kildeskrifter bragte mig til en særlig sysselsættelse med Markus som det formentlig ældste evangelium, medens jeg i fadervor så det ældste og mest ægte grundlag for Kristi egen lære eller vort kendskab til den. — I forsommeren 1874 sluttede der sig hertil bekendtskabet med Renans fremstilling af aposteltiden, forskellige tyske forfattere og gentagne studier til kong Savls historie.

Det kunde ikke være andet, end at tanken om min fremtid i rent ydre forstand fra tid til anden måtte komme op og forurolige mig. Timelærer-virksomheden anså jeg for det erhverv, jeg for bestandig vilde blive henvist til, men det kunde dog nok stille sig noget gunstigere, syntes jeg, under andre forhold; Monrad talte også ret jævnlig om at bryde op og begynde en pigeskole i København, hvortil der var udfærdiget bevilling for ham, og jeg skulde da være hans medbestyrer. Til andre tider var det påtænkt, at jeg skulde udgive et tidsskrift for den sønderjydske sag. Alt dette blev imidlertid ikke til noget og jeg tænkte stærkt på giftermål; Idas hjem var trykket af små kår og hendes fordringer til livet var yderst beskedne. Da så min forfattervirksomhed var begyndt og hun samtidig kom i besøg hos sine slægtninge i København, besluttede vi at gøre alvor af det til næste forår; jeg lejede en lille lejlighed hos Kayser ved siden af

„sorte hest“, og brylluppet berammedes til påsken 1869.

Forinden indtrådte der dog uventet en forandring, som blev afgørende for hele livet. Den 4. November modtog jeg uventet besøg af A. Asmussen, der var bleven assistent i kultusministeriet; han opfordrede mig til at søge pladsen som assistent i ministeriernes arkiv, der var bleven ledig ved Dr. O. Nielsens ansættelse som rådstuearkivar. Jeg måtte bekende, at jeg var uvidende om, hvad en assistent og hvad et arkiv var; ikke des mindre indleverede jeg et par dage efter min ansøgning, stærkt anbefalet af professor P. G. Thorsen på grundlag af mine to afhandlinger, af hvilke den om erkebisperne netop nu udkom og i høj grad interesserede ham. Gundorph var dog især ivrig for at skaffe mig denne plads; han gik til Estrup, der som indenrigsminister skulde besætte den, og lagde ham på sinde, at man skyldte mig dette på grund af min fordrivelse fra Flensborg, — og således skete det vidunderlige, at jeg ikke-akademiker blev foretrukket for de „viderekomne“, der iøvrigt søgte.

Jeg tiltrådte min plads efter nyår og fandt mig snart til rette i den; økonomisk set var det i øjeblikket en tilbagegang, da jeg måtte opgive en del timer, men snart føjede omstændighederne det således, at jeg rykkede op på højere løn. Det første år havde jeg 720 kroner, men alt i det tredje havde jeg dobbelt så meget og 1874 blev jeg fuldmægtig med omtrent 2000 kroner og årlig oprykning.

Ligeledes fik jeg nu en lille videnskabelig understøttelse og noget forfatterhonorar, og vi kom således godt ud af det; 1872 byggede Kayser et hus for os ved nuværende Ny Carlsbergvej (nr. 15), rummeligt og med have, hvor vi tilbragte 12 lykkelige år i landlig ensomhed.

Videnskabeligt fik arkivet den betydning for mig, at jeg her blev umiddelbart fortrolig med nyere historie. Jeg sattes til at registrere Kristian V's resolutioner gennem rentekammeret, senere ordnede jeg hele rentekammerarkivet, og af egen drift tog jeg fat snart hist, snart her, for at indsamle stof eller gøre mig bekendt med et eller andet historisk forhold. Det blev en uvurderlig baggrund for senere studier, men indtil videre bortdrog det ikke min opmærksomhed fra det, jeg egenlig havde for.

Blandt de fremtidsplaner, ikke så meget jeg, men andre nærede på mine vegne, må jeg dog også nævne, at man mente mig kaldet til at blive professor i historie. Der var dengang en fuldstændig mangel på historiske professoremner, E. Holm var kaldet bort fra klassiske studier til fædrelandshistorien, men Allen var yderlig svag og Schiern indolent; man gik så vidt at tænke på adjunkt Hovgård, fordi han havde skrevet et skoleprogram om Gudfred. Da jeg derfor havde fået mine to afhandlinger ud og lige havde indleveret ansøgningen om assistentpladsen, meddelte Thorsen mig, at prof. Westergård og han havde talt om at få mig til universitetet, hvorfor jeg opfordredes til at læse til artium. Jeg

slog det hen, både dengang og en stund efter, da Svend Grundtvig gentog det samme efter tilskyndelse af Madvig og bibliotekar Bruun på Kriegers vegne (Juni 1870). Den tanke var imidlertid også kommen op, at jeg kunde blive Wegeners efterfølger, thi også der var man i forlegenhed; da Tyge Becker døde i Januar 1870 søgte jeg efter opfordring i kulturministeriet hans plads, idet man, vistnok efter udtalelser af Regenburg, lod forstå, at jeg kunde vente at rykke op derfra. Jeg fik den imidlertid ikke. Således stod sagerne, da Allen døde efter jul 1871; Paludan-Müller, der var rektor i Nykøbing og opfordredes til at søge hans embed, afslog det med en henvisning til mig. Hall, der var kulturminister, gav mig gode løfter, medens Krieger lod mig kalde til sig og i unødvendig kraftige ord forklarede mig, at det var at gøre nar ad universitetet at ville være professor uden at være student. Madvig, Westergård, Thorsen, Worsaae, Fr. Hammerich o. fl. udtalte uopfordret de varmeste ønsker for mig, også E. Holm ytrede, at han med glæde vilde hilse mig som kaldsfælle. Alligevel blev det til intet, fordi Hall vilde have et arrangement med Herlufsholm, som forudsatte Paludan-Müllers fjernelse fra Nykøbing, og denne blev derfor fremtvunget under trusel af afskedigelse på grund af døvhed. Endnu i pinsen, da jeg havde lejlighed til at hilse på ham, opfordrede han mig kraftig til at være beredt på en konkurrence; et par måneder efter udnævntes han til professor.

Det var uden al tvivl et stort held for mig, at jeg dengang ikke kom til universitetet; jeg vilde foreløbig vanskelig have kunnet udfylde min plads og jeg har i senere år set langt mere af de uheldige end af de lysere sider ved professortilværelsen, set fra mit standpunkt. Skulde jeg være gået ind i den, vilde jeg vistnok være bleven meget optagen af lærervirksomheden og spørgsmålet om den historiske undervisning hele landet over.

Imidlertid gav dette mellemspil anledning til en afbrydelse i mine middelalderlige studier, hvad der vistnok var meget gavnligt. Jeg havde alt i efteråret 1871 efter udgivelsen af „Bidrag“ selv for en tid afbrudt dem for at tage fat på Fredrik III's historie, til hvilken jeg havde samlet stof i rentekammerarkivet, tildels også i gehejmearkivet; nu tog jeg fat på forberedelserne til en konkurrence og læste verdenshistorie i over et halvt års tid, rent pragmatisk og ædrueligt efter større historiske værker. Da sagen så var afgjort lod jeg mig af Thorsen forlede til at arbejde på et prisspørgsmål, udsat af videnskabernes selskab, om Pytheas; jeg skulde, mente han, have oprejsning for min skuffelse. Men da det var indleveret, mærkede han, at man fra anden side var mindre velvillig stemt, og han trak sig derfor tilbage og vilde ikke tage sæde i bedømmelsesudvalget. Dermed var afhandlingens skæbne given, Japetus Steenstrup og Schiern forkastede den. Muligvis havde de ret i deres dom; men efter den stilling, de bestandig havde indtaget

overfor mig, kunde jeg ingen tillid have til dem. Men dette hindrer jo ikke, at selve udarbejdelsen kan have været mig til nytte og i alle tilfælde blev en gavnlig fortsættelse af den begyndte sysselsættelse med verdenshistorien.

Efter at jeg derpå havde begyndt på kirkehistorien, kom kun få andre arbejder ind imellem. Først 1875 mærkedes der atter nogen større uro; i årets første måneder skrev jeg en biografi af salmedigteren H. A. Brorson, og efter opfordring af Ernst Trier gjorde jeg i sommerens løb en fodtur over Sorø til Vallekilde og derfra over Holmstrup til Kalundborg med bygmester Bentsen, hvoraf fulgte udarbejdelsen af mine senere afhandlinger om de gamle folkeviser om historiske personer. Men også dette sidste kunde jo henføres til den ældre middelalder eller i alle tilfælde til middelalderen.

II. 1876—1882.

Ved afslutningen af min kirkehistorie var interessen for den ældre middelalder, som i så mange år havde fængslet mig, udtømt. Min tidligere ungdoms stærke personlige udviklingstrang gjorde sig igen gældende, al lærdom forekom mig af og til at være tom og gold, og den uafbrudte sysselsættelse med disse opgaver stod da for mig som et frafald fra højere idealer. Det gjaldt på en vis måde om mig selv, hvad der dengang greb mig så stærkt i fortællingen om Jon biskop og Sæmund frode:

1876.

glemte længsler og drømme kom op igen. medens hin heltealder, hvis minde havde holdt mig fast, pludselig mistede sin fortryllelse for mig.

Først nu, da jeg efter Dantes udtryk havde „tilbagelagt den halve vej“, 35 år gammel, kunde jeg siges at være nået op i højde med min samtid. En lang kosmopolitisk udvikling, nærmest knyttet til den klassiske tid i Tyskland, fra Klopstock til Goethe og Schiller og deres danske lærlinge og åndsfrænder, var efter krigens rystelser bleven afløst af en ublandet fordybelse i den fortid, hvis minde jo for hele vort folk havde været vejen til frigørelsen fra tysk påvirkning.

Nu, om nogensinde, måtte jeg altså være moden til at søge min egen plads i den fælles udvikling, at bringe min personlige ejendommelighed ind i det nationale arbejde.

Alt henimod afslutningen af det kirkehistoriske arbejde havde jeg følt trang til andre emner, og jeg vilde uden at gøre vold på kendsgerningerne kunne sætte skellet mellem de to „interessesfærer“ netop ved mit fyldte 35te år, da jeg gjorde hin fodtur fra Sorø til Vallekilde og fra en bakke ved Jyderup så st. Hansblussene omkring på højene. Det var en eftervirkning fra denne vandring, som bragte mig til samtidig med at jeg skrev de sidste blade i den store bog at holde mit første foredrag i „dansk samfund“ om „de tre Sønderjyder blandt Holbergs samtidige“, særlig H. A. Brorson (15. Februar 1876). Straks efter gjorde jeg bekendtskab

med Termansen, den mærkelig udviklede og åndelig bevægede bonde; han kom fra nu af ret jævnlig til mig og vi havde mange indholdsrige samtaler med hinanden både om historiske emner, om øjeblikkets politik og om den folkelige oplysnings kår. Fra nu af stod jeg gennem ham og Trier i nær forbindelse med højskolekredsene; Termansen fornyede for mig minderne om de gode danske bønder i Gråsten-egnen, som jeg havde set og gæstet som barn med fader i de politisk bevægede tider. Kun at han stod over dem i udvikling; han var en sand adelsmand i bondekofte.

I helt modsat retning vakttes mine tidligere interesser, da jeg ud på foråret faldt over Wielands filosofiske romaner, særlig Agathon. Wieland var den eneste af de seks store tyske klassikere, som jeg hidtil ikke havde befattet mig med, han gik og gjaldt jo i de almindelige literaturhistorier for en libertiner og efterligner af fransk væsen. Jeg fik nu for en billig penge hans samlede skrifter og blev overrasket ved at finde så megen sund sans hos denne mand; det resultat, hvortil jeg var kommen ved mine filosofi-historiske overvejelser, at kun den tankebygning har værd, som får et fyldigt udtryk i tænkerens liv, så jeg her fremstillet i kraftige billeder, om end på anden vis i stor ufuldkommenhed. Hele det græske livs ejendommelige trylleri så jeg her vakt til live, den stille, sorgløse hengivelse til en livsførelse uden anstrængte samfundsopgaver: at sidde ved Sokrates' fødder og blive gammel.

Med et suk løsrev jeg mig dog atter fra dette; én opgave måtte jeg i det mindste løse, før jeg forlod historien, den at fremstille Sønderjyllands særlige udviklingsgang. Det lå jo så nær, at jeg var den nærmeste hertil, hvis det endnu skulde gøres. I virkeligheden havde jeg heller aldrig tabt dette formål af syne; Sønderjyllands historie findes optagen i alle mine udkast til fremtidsarbejder fra hine år. Den var jo heller ikke forsømt i min litetvære virksomhed, tvært imod; de særlig sønderjydske spørgsmål var her ofte trådte i forgrunden. Endnu i det foregående efterår havde jeg samlet efterretninger om alle de nordslesvigske byer som fortsættelse af de allerede trykte, om Flensborg og Abenrå. Nu kom det dog frem med forøget styrke, for ikke at sige med en vis voldsomhed. Der havde alt i flere år været ført stærke klager over skolens fortykning i Nordslesvig; jeg fulgte denne udvikling med opmærksomhed, især da jeg jævnlig kom til Gråsten i sommerferierne og her kunde iagttage den på nært hold. Tysklands store sejr over Frankrig havde jo nedslået modet i den danske befolkning og i de nærmest følgende år gik det jævnt ned ad bakke for danskheden. Selv de mest fortrøstningsfulde begyndte at mistvivle om fremtiden.

Det gik nu pludselig op for mig, at jeg her måtte tage fat.

En skønne dag (19. Maj) lagde jeg planen til en 5—6 skrifter „af Sønderjyllands historie“, i hvilke jeg enkeltvis vilde imødegå de tyske påstande

om hertugdømmets særstilling og genopfriske mindet om det tusindårige samliv med de andre danske lande. Jeg talte straks med tømmermester Kayser herom og han bifaldt tanken og lovede at skaffe penge til udgivelsen. Af de forskellige emner, jeg havde tænkt på, enedes vi først om at tage „Sønderjyderne i den danske hær“ for at vise, at den påstand var falsk, som med stor dristighed fremsattes fra tysk side, at Sønderjydernes våbenhæder først begyndte med toget til Frankrig. Jeg samlede og skrev denne lille bog i løbet af fem uger, men var da også så medtaget, at jeg måtte tage mig en ekstraferie til et lille ophold i Bleking. Derefter blev den trykt.

Alle disse stærkt pågående interesser krydsede hinanden i første halvdel af året 1876, og i følelsen af at noget var ved at afsluttes gav jeg mig endvidere til at skrive om „min første udvikling“; dengang som nu var jeg ked af at have de ældre optegnelser liggende og for at kunne tilintetgøre dem måtte noget andet sættes i stedet. Først efter sommerens lille hvile kom jeg ind i et enkelt roligt studium.

Det blev Sønderjyllands historie. Bogen om den danske hær var måske nærmest en overilelse; fremstillingen var i det hele for tør og stoffet for tungt behandlet. Men den gjorde dog sin nytte ved midt i en død tid at bryde den tavshed, som havde lagt sig over vor sag, og den gav anledning til den første livlige forhandling i de nordslesvigske blade

om genoprettelsen af danske bogsamlinger. Imidlertid opgav jeg en umiddelbar fortsættelse og begyndte et omfattende kildestudium til hertugdømmets historie.

Dette blev dog atter afbrudt efter et fjerdingårs forløb og afløst af efterslætsarbejder med kirkehistorien, hvis sidste dele skulde skrives om ligesom de foregående, og andre middelalderlige emner, som blev påtvungne mig udefra eller fremgik af selve de sønderjydske studier („det gamle kongevåben“); ved siden heraf blev jeg fuldt optagen af helt nye human-historiske emner. Først i foråret 1878 gav et sammenstød med Monrad og hans nærmeste venner mig anledning til at vende tilbage til hint arbejde. Kaysers forening („Danebrog“) holdt nemlig et møde, ved hvilket jeg efter opfordring gav en sanddru skildring af forholdene i Nordslesvig, men dette mishagede, da det kom til stykket, fordi det stred mod de lysbilleder, Monrad var vant til at give, og det blev endnu værre, da man i et møde aftenen efter med danske forfattere efter Plougs forslag overdrog mig at skaffe medarbejdere til „Nordslesvigsk søndagsblad“. Dette synes at have krænket Monrad, og vort samarbejde ophørte fra den tid af helt i stedet for at tage et nyt opsving. Da jeg senere tilbød ham at skrive en række artikler om de tyske misvisninger i vor historie, svarede han ikke herpå, men opfordrede Mørk Hansen til at udføre min plan „da jeg jo ikke kunde skrive almenfatteligt“. Der var noget højst kedsommeligt

i dette brud, da ingen stærkere end Monrad havde søgt at skyde mig frem i tidligere år; nu da jeg endelig kunde have ydet, hvad han alt for tidlig tiltroede mig, veg han til side. Vi blev i øvrigt ved at stå i venskabeligt forhold til hinanden, men min deltagelse i, hvad der af ham og hans venner udrettedes i Slesvig, var indtil videre forbi.

Det måtte være mig klart, at de kræfter, der stod til rådighed i kampen for danskhedens bevarelse, var alt for få og små, så der år efter år tæredes på den fra fortiden opsparede kapital. Monrad var uden produktiv evne og kom aldrig i tillidsforhold til den egenlige befolkning, der for ham var og blev en almue; således gik det også Kayser og deres nærmeste medarbejdere, det var gammel-national-liberale mænd med alle disses gode og mindre heldige egenskaber. Dette kunde jo ikke vare ved og det blev derfor nødvendigt at være beredt på et nyt selvstændigt arbejde for denne sag, når det nuværende faldt helt sammen. Hvorledes dette skulde eller kunde gøres, var det endnu for tidlig at tænke på; jeg nøjedes i denne henseende med foreløbige aftaler med Gustav Johansen, tildels med muremester Karl Kruse, min skolekammerat fra Flensborg, der nu var flyttet til København.

For mit eget vedkommende kunde jeg derimod så meget des bedre lægge en plan og det skete da også samme forår, idet jeg besluttede at skrive en dobbelt Sønderjyllands historie, et større videnskabeligt værk og en kortfattet populær fremstilling.

Straks efter begyndte jeg i gehejmearkivet at gennemgå middelalderens diplomer vedrørende hertugdømmet og i løbet af de to følgende år gennemgik jeg hele middelalderen og nedskrev en udførlig fremstilling af den, både i politisk og kulturhistorisk henseende. Hertil sluttede sig en række spredte undersøgelser, dels til adels- og godshistorien, dels til de statsretlige spørgsmål, helt ned til nutiden. Disse års arbejde blev det faste grundlag, hvorpå jeg senere bevægede mig, medens jeg ikke anså det nedskrevne for tilstrækkelig gennemarbejdet i alle enkeltheder til at lade det komme offentlig frem; ej heller vilde jeg foregribe de store publikationer af hanserecesser og diplomer fra tysk side, som netop dengang var i så frodig fremgang.

Trangen til studier, som kunde berige mig selv og udvide mit blik, havde imidlertid ført mig til en anden række arbejder. Efter nyår 1877 traf jeg i arkivet tilfældig på et kongebrev til naturgranskeren Nils Stensen og førtes derved ind på en nærmere undersøgelse af denne mærkelige mands forfatter-
skab og åndsliv. Dette optog mig snart aldeles og holdt mig fast et halvt års tid; jeg lærte hollandsk og italiensk for at kunne følge ham på hans vej i udlandet og jeg fandt rigelig løn for min nøje i hans elskelige personlighed og dens rige og dybe udfoldelse.

I den følgende vinter tog jeg fat paa Dantes guddommelige komødie og blev her atter fængslet af kristendommens høje livsopfattelse i dens syd-

landske, halvt serafiske, halvt fanatiske form. Intet digterværk havde grebet mig så stærkt siden min første ungdom; den mægtige tankebygning satte mig i bevægelse nat og dag, og jeg fik ikke ro, før jeg havde fået den lagt til rette for mig i en sammenhængende udvikling.

På en morgentur i Søndermarken (25. Februar 1878) fattede jeg den plan at behandle dette emne sammen med gamle yndlingstanker, den nordiske mytologi og den græske filosofi. Formen skulde være et efterladt skrift af Steno, affattet i hans senere år, i hvilket han giver beretning om sit samliv i København med et par ungdomsvenner, Torfæus og Griffenfeld; de skulde holde taler, hver om sin livsopfattelse, knyttede henholdsvis til den nordiske, græske og kristelige religionsform, og som et højeste udtryk, til Sæmund frode, Sokrates og Dante. Denne plan har senere ofte sysselsat mig og er i grunden aldrig bleven helt opgiven.

En halvanden år efter (i sommeren 1879) kom jeg ved et nyt tilfælde til at lægge mig efter Georg Zoega. Jeg kom ved de papirer, som jeg havde arvet efter min morbroder Martin Bahnsen, til at undersøge vore ældre slægtskabsforhold og førtes derved over til slægterne Amders og Fabricius; her traf jeg blandt fjerne frænder Andreas Højer og Georg Zoega. Denne sidste begyndte snart at interessere mig og jeg fordybede mig nu helt i hans ægyptiske og græske studier. Den ydre lighed i hans og Stenos skæbne gjorde, at jeg tænkte på at knytte

deres biografier sammen som „to danske videnskabsmænd“. Den offentlige debat om opstillingen af en statue af Carstens foran Thorvaldsens museum gav dog anledning til, at bogen om Zoega blev gjort færdig og udgivet først, da Krieger vilde benytte den imod denne plan; Nils Stensen blev liggende et par år længere, da jeg ønskede til dens slutningsafsnit at kunne bruge et katolsk skrift (af jesuiten Plenkers) som var under udarbejdelse. Sysselsættelsen med disse to fremragende mænd og deres vidt spredte studier havde været en sand vederkvægelse og en ikke ringe berigelse for mig.

Imidlertid var også mit forhold til den folkelige dannelse skredet jævnt frem. Ved efterårsmødet i Vallekilde 1877, hvor jeg traf sammen bl. a. med Hostrup, holdt jeg et foredrag om de to Islændinge Jon og Sæmund, som jeg jo var stødt på i kirkehistorien; dette emne vendte jeg flere gange tilbage til, fordi det forekom mig anvendeligt på modsætningen mellem den lærde og den folkelige oplysning og gav så god lejlighed til at yde hver af dem sit. Det blev den gang næppe modtaget med syndelig forståelse fra nogen af siderne, men det er mig en tilfredsstillelse så tidlig at have ført ordet for gensidig anerkendelse og forståelse.

På det store agitationsmøde, som i det følgende forår holdtes i København for oprettelsen af Sorø højskole til Grundtvigs hundredårsdag, gjorde jeg et flygtigt bekendtskab med Ludvig Schrøder, der havde tænkt sig, at jeg vilde være villig til at blive

lærer ved den; jeg fik dog indtryk af, at man fra den side var meget lidt frisindet, når det kom til stykket. Derimod kom jeg nærmere i forhold til Kr. Bågø, som fra den tid af flere gange besøgte mig for at tale om historiske emner.

For mit vedkommende fik mødet nærmest den betydning at jeg kort efter foreslog selskabet for kildeskrifters oversættelse at lade samle og oversætte kilder til en enkelt begivenhed eller personlighed, f. e. Valdemar Sej, og da man tog mig på ordet, måtte jeg selv udføre det. Da bogen var færdig benyttede jeg lejligheden til i en fortale at lægge højskolerne på sinde, hvor nødvendigt det er ved den historiske undervisning at tage hensyn til det utvivlsomt overleverede, medens man er varsom med sine betragtninger og sammenstillinger. Samtidig holdt jeg i højskoleforeningen foredrag om granskningens ret i historien, en betragtning, som jeg i de følgende år jævnlig havde anledning til at komme tilbage til, indtil jeg 1893 fremsatte den på det store skolemøde i Tivoli og fik foredraget trykt.

Ad denne vej kom jeg nu atter, året efter brudtet med Monrad, tilbage til den sønderjydske sag. I sommeren 1879 henvendte højskoleforstander Rasmus Hansen i Ryslinge sig til mig med sin plan at udgive et ugeblad for den sønderjydske sag; Birkedal havde lovet at støtte ham og han opfordrede mig til at gøre det samme. Jeg havde netop en fremstilling af forholdene i Nordslesvig liggende, som jeg året før havde udarbejdet for C. St. Bille,

der oversatte den på engelsk og håbede at få brug for den i underhånds forhandlinger med det engelske torry ministerium. Dette var imidlertid bleven til intet ved Berliner konferencen og end mere ved ophævelsen af Pragfredens § 5 og jeg omarbejdede nu min afhandling efter dette forandrede standpunkt. Således kom den i efteråret 1879 i Rasmus Hansens „danske ugeblad“ („den nationale stilling i Nord-slesvig“).

I nær forbindelse hermed kom jeg til at skrive forskellige andre ting. Den følgende tids forsvarsbevægelse udgik fra denne Ryslingekreds og jeg skrev efter opfordring af kapt. Madsen det første agitationsskrift herfor („Absalon og Venderne“); det udkom i Marts 1880. Senere skrev jeg om P. Kr. Koch i anledning af hans død, og om Fr. Barfod i anledning af, at han blev 70 år. I sommeren 1881 deltog jeg i et stort møde med Sønderjyder i denne egn, et af de største og mest bevægede, som var holdt i lang tid, og året efter i et skolemøde, ved hvilket jeg holdt et tre dages foredrag om hovedpunkterne i Sønderjyllands historie.

Trangen til at få denne frem i litteraturen, især overfor de tyske angreb, var imidlertid i de sidste år kommen altid stærkere til orde; der hørtes almindelig klage over at forældrene stod værgeløse overfor børnenes lærere. Dette førte i foråret 1881 brygger kapt. Jacobsen til at sætte sig i bevægelse for at få en kortfattet Danmarkshistorie skrevet til udbredelse derovre og ad forskellige veje henvistes

han til mig for at få denne plan virkeliggjort. Jeg påtog mig det selvfølgelig med glæde, da det jo faldt sammen med mine egne planer, men jeg skjulte ikke for mig selv og andre, at det kunde blive skæbnesvangert for den større Sønderjyllands historie. Min plan blev da at fortælle fædrelandets historie i en række indbyrdes uafhængige stykker, der til den ene side skulde gøre fuldt rede for hertugdømmets politiske og nationale udvikling, til den anden fremdrage de bedste og rigeste minder af rigets samlede historie. Dette gik Jacobsen villig ind på og jeg optoges nu aldeles af dette arbejde. Det fuldførtes i løbet af et fjerdingår, idet nogle af fortællingerne blev nedskrevne i få timer, medens andre krævede omfattende undersøgelser og gentagne tilløb. Senere læste jeg de statsretlige partier op for Krieger, med hvem jeg var kommen i nærmere berørelse, og dette gav anledning til et endnu nøjere forhold.

Efterat jeg tidligere havde talt enkelte gange med Krieger kom han en dag i efteråret 1878 op til mig i arkivet for at opfordre mig til at gennemgå Nordens historie med fru Heibergs døtre. Dette gav anledning til at jeg kom i nærmere forhold til disse to mærkelige mennesker, ligesom jeg jo hos dem traf andre af en tidligere tids storheder, som jeg ellers næppe vilde være truffet på. Det interesserede Krieger overordenligt, at jeg syslede med hertugdømmets historie og han forærede mig en stor mængde bøger vedrørende denne, alle tidsskrifts-

rækker og en stor værdifuld litteratur, der overordenlig lettede mig studiet. Da vi nu kom til fremstillingen af den nyere politiske historie i de „40 fortællinger“, begyndte han at gennemgå denne med talrige aktstykker og optegnelser, som jeg måtte læse for ham og som han derved gjorde til genstand for sin levende kommentar. Det var ham i høj grad om at gøre at få traditionen fra disse tider anbragt, siden han ikke selv kunde skrive om dem, og jeg modtog således i årenes løb en rigdom af erindringer og indtryk fra det offentlige og politiske liv, som kun han med sin store intelligens og uforlignelige hukommelse sad inde med. I de samtaler, der herved udviklede sig, fik jeg efterhånden en umiddelbar forståelse af forhold og personer fra Fredrik VII's tid, som intet studium i bøger og breve kunde have givet mig.

Tilfældet vilde, at netop denne vinter skulde blive særdeles rig på meddelelser også af anden art. Krieger havde kun sjældnen overfor mig ytret sig om døgnets politik, men den stærke spænding i denne vinter bragte ham nu til jævnlig at bringe den på tale. Han var ikke tilfreds med Estrups udfordrende holdning overfor folketinget, da han frygtede for, at den bar hen imod en fuldstændig sprængning af forfatningen. Jeg havde længe haft samme opfattelse og et tilfældigt møde med Høgsbro gav mig anledning til at tale til ham om stillingen. Jeg blev således på en måde mellemed mellem de to indbyrdes så forskellige mænd og, andre

forbindelser ufortalt, bidrog jeg vistnok noget til at man dog denne gang slap ud over det kritiske punkt. Men i landstinget lod man det nu komme til et brud med Krieger, og hans indflydelse var efter denne tid aftagende. Følgen var også kendelig for mig, da Krieger nu indbød mig stadig hyppigere til sig; i ikke få år kom jeg der hver fjortende dag, spiste til middag og blev der „til sidste sporvogn“.

De „fyrretyve fortællinger“ udkom i efteråret 1882, rigt illustrerede og i et stort oplag; 10,000 eksemplarer sendtes til Nordslesvig til gratis ud- deling, 5000 solgtes i løbet af en 3—4 år her i kongeriget, derpå blev der atter trykt 5000 og senere 7000. Folkehøjskolen og lærerne havde god brug for denne bog og kendskabet til Sønderjyllands historie spredtes ved den i vide kredse.

Straks efter skrev jeg i form af en anmeldelse af et par værker om Valdemar Atterdag og dron- ning Margrete en mere videnskabelig udsigt over Sønderjyllands forhold i den yngre middelalder, og dermed var da hovedindholdet af mine studier på dette område bleven nedlagt i litteraturen.

III. 1883—1890.

Medens det foregående syvår bringer mig i for- hold til den folkelige oplysningssag, fører dette mig i en dobbelt henseende ind i en offentlig virksom- hed, i arkivvæsenet og i den sønderjydske sag.

Jeg havde nu været ansat i ministeriernes arkiv i 14 år og kendte den store rentekammerafdeling tilbunds; de fleste dele af den havde jeg omordnet fra roden af, ligesom jeg havde samlet og offentliggjort et par hundrede aktstykker, hvorved der først blev givet et grundlag for oversigten over de herhen hørende institutioners udviklingshistorie under enevælden. Forskellige forhold gjorde, at jeg mere og mere blev den eneste, som der kunde være tale om at vælge til Wegeners efterfølger, hvis man vilde blive indenfor arkivembedsmændenes kreds. Alligevel stod det for mig som tvivlsomt, om jeg ikke burde foretrække at komme til universitetet, hvis der frembød sig en lejlighed dertil, da undervisningen i historie havde så megen tillokkelse for mig. Det var dog ikke ubekendt for nogen, i hvilken grad man fra anden side gjorde sig umage for at spærre denne vej for mig; Joh. Steenstrup udgav næppe et hefte af sine skrifter uden at drage mig ind i sine anmærkninger, ofte med de vildeste misforståelser og hans fader havde jo til sin tid i en bog om Limfjordsåbningen erklæret mig for ualmindelig uheldig i at udtrykke min mening. Jeg havde vel et par gange givet svar på tiltale, men følte dog meget vel, hvor vanskelig jeg var stillet overfor denne universitetets søn. Da han i sommeren 1882 disputerede for doktorgraden og i sin disputats som sædvanlig havde angrebet mig paa en 5—6 steder, bad jeg om tilladelse til at optræde ved denne lejlighed og efterviste, at han i alle disse tilfælde

enten havde citeret mig galt eller havde uret i sin kritik. Dermed håbede jeg at være færdig med denne mand, som én gang for alle havde set sig forarget på mig og til gengæld havde vakt min mest levende antipati.

Arkivsagen var ved denne tid kommen ind i et bestemt spor. Alt 1880 var det lykkedes mig gennem kontorchefen i ministeriernes arkiv Grundtvig at få gennemført, at der foretoges et eftersyn af alle de lokale embedsarkiver som materiale til en ordning af provinsarkiv-spørgsmålet, og jeg havde selv gjort begyndelsen med disse undersøgelsesrejser. Da derefter Scavenius blev minister, toges arkivsagen op til behandling, og gennem Asmussen, der nu var kontorchef i kultusministeriet, opfordredes jeg til at gøre udkast til en ordning af de noget brogede forhold. Der blev på dette grundlag i 1881 forelagt en lønningslov, og da den som følge af den almindelige visnepolitik henlagdes, gentoges forslaget året efter. Da det atter henlagdes, ordnedes sagen ved kongelig resolution af 22. December 1882, idet det samlede arkivvæsen fra nyår af henlagdes under gehejmearkivaren. Samtidig afskedigedes den nu 80 år gamle Wegener og jeg blev hans efterfølger.

Det nye embed gav mig selvfølgelig meget at bestille; arkivalierne skulde omfordeles, lokalerne tildels omdannes, personalet efterhånden fornyes og indøves efter en anden arbejdsmetode. Ved siden af måtte der straks lægges ud efter en endelig ordning og oprettelsen af et rigsarkiv med provins-

arkiver. Til den ende måtte der vækkes interesse for sagen; thi ingen institution var mindre kendt end gehejmearkivet og alt hvad der stod i forbindelse dermed. Jeg havde derfor alt forberedt en fremstilling af de danske statsarkivers historie, der bedst vilde vise, hvilke skatte vi ejede og hvor lidt vi havde gjort for at gøre dem frugtbringende. Et fortrinligt forarbejde hertil var ogsaa den „udsigt over centraladministrationens, domstolenes og de offentlige samlingers bygningshistorie“ fra 1660 af, som jeg havde forfattet i min egenskab af sekretær for den under Kriegers forsæde nedsatte bygningskommission (1881) og som havde bragt mig til at undersøge adskillige herhen hørende forhold. Jeg kunde således alt 1884 fra arkivet udgive en „udsigt over de danske rigsarkivers historie“ og derved bringe spørgsmålet om deres reorganisation på dagsordenen i de politiske og videnskabeligt interesserede kredse. Året efter foretog jeg en rejse til Tyskland for at se på de derværende provinsarkiver, som også for at erfare, hvorledes man dér klarede det foruroligende spørgsmål om papirets stadig synkende godhed, der truede med at umuliggøre en fremtidig opbevaring af administrationens frembringelser. Den nærmeste følge heraf var nedsættelsen af en kommission med mig som formand vedrørende papirspørgsmålet; vi afgav betænkning d. 13. December 1887 (min faders 80års fødselsdag) og var så heldige at se vore forslag gennemførte, så der fra nu af indtrådte en grundig forbedring af disse forhold. Ved den store

udstilling i det følgende år blev jeg formand for dommerudvalget i papirafdelingen og udstillede samtidig fra arkivet et stort antal papirprøver fra de sidste fire århundreder.

Jeg gik derefter over til at forberede et lovforslag om oprettelse af et rigsarkiv; det forelagdes 1888 og vedtoges i vinterens løb; 30. Marts 1889 blev loven udfærdiget. Samme sommer gjorde jeg en rejse til Kristiania og Trondhjem for at se, hvorledes de norske stiftsarkiver var indrettede og virkede, og vi begyndte derpå med et provinsarkiv i Viborg. Opførelsen af det påbegyndtes 1890, og samme år vedtoges de første planer til de to andre. Således var da arkivreformen i disse år gennemført „i princippet“.

Jævnside med min forandrede embedsstilling og dens konsekvenser gik udyiklingen af mit forhold til den sønderjydske sag. Alt 18. Maj 1883 kom jeg til at optræde offentlig i denne, da studenterforeningens ledende senior A. C. Larsen opfordrede mig til ved et almindeligt studentermøde at indlede en diskussion om den danske politik overfor Slesvig i Frederik VII's tid. Dette opsigtsvækkende møde bragte mig i nærmere forhold til studenterforeningen, i hvilken jeg endog optoges som ekstraordinært medlem og tilbragte adskillige fornøjelige aftener, ligesom jeg nu gentagne gange holdt foredrag deroppe. En anden følge af hint møde var iøvrigt, at jeg overfor prof. Erslevs benægtelse påviste Sønderjyllands indlemmelse i den danske krone

1721 i overensstemmelse med den ældre danske opfattelse.

I den følgende vinter oprettede vi efter opfordring af frøken Anna Thalbitzer et sønderjydske samfund, vort første møde holdtes 26. Januar 1884, ligesom de følgende i industriforeningens foredrags-sal. Vi samlede her en kreds af en 5—600 mennesker til foredrag over sønderjydske emner og i interesse for den nationale sag under det tyske herredømme, og dette fortsattes usvækket i de følgende år indtil nu. Det blev især Karl Kruse og mig, som holdt dette gående, Kruse ved sit opofrende arbejde for foreningens ydre organisation, jeg ved jævnlige historiske foredrag.

I efteråret 1885 tryktes min biografi af H. A. Brorson, der havde henligget 10 år i håndskrift, i „Nordslesvigsk søndagsblad“, idet Monrad endelig bekvemmede sig til at optage noget fra min hånd. Jeg tog deraf anledning til at tale med Kayser om en noget forøget virksomhed derovre, særlig med de mere fremskredne individer for øje, og jeg foreslog da at udgive et sønderjydske tidsskrift og at oprette en større bogsamling med hele den danske litteratur og hertugdømmets historie i største omfang. Kayser billigede vel tanken, men gjorde dog intet for dens virkeliggørelse og jeg måtte således atter give tid.

I disse år faldt den politiske katastrofe, som i så mange henseender forandrede vort offentlige livs forhold. Jeg for min del var ikke istand til at tage egenligt parti i striden mellem højre og venstre

efter den provisoriske finanslov af 1877; dog stod jeg nærmest på højre side, således ved valgene. Venstres utrolige brutalitet havde oprørt alle, som ikke var forud indtagne, og nødvendigheden af en kraftig modstand mod dette overgreb måtte være alle indlysende. På den anden side var højres politik godt på vej til at blive lige så brutal og lige så gold; man styrede åbenbart henimod et bestemt mål, forfatningens sprængning. Det var en højst pinefuld tid; det eneste håb, sammenslutningen af de moderate grupper fra begge sider, blev altid mere usandsynligt. I Februar 1884 holdt jeg i studenterforeningen et foredrag om „den historiske udvikling i Danmark i henseende til magtens tyngdepunkt“; det var et forsøg på at give et mæglende og advarende ord med i laget, men selvfølgelig uden virkning. I den følgende vinter søgte jeg at hjælpe til en forståelse mellem de moderate grupper; også det mislykkedes. Det gentoges i efteråret, atter forgæves. Vel var der nu en langt større villighed på begge sider, da man i alvor blev bekymret for hele forfatningslivet; men attentatet på Estrup gav atter de stridslystne partier' overhånd; alle lidenskaber kom i oprør og opfattelsen af det skete som grundlovsbrud bredte sig i vide kredse, ud over det egentlige venstre; hovedstaden gled mere og mere over til den side.

Hos mig fremkaldte det hele en usigelig lede; jeg havde øje for det gode og berettigede, men også for skyggesiderne ved begge partier, og det fore-

kom mig fortvivlende at man ikke kunde enes. Noget af denne stemning kom frem i et foredrag i studenterforeningen 13. Nov. 1886 („Sønderjyllands særegne plads“). Det var vistnok denne deprimerede stemning, der gav mig spiren til en række sygdomsanfald fra foråret 1886 af, en let blindtarmsbetændelse med idelige tilbagefald i hele det følgende år. I foråret 1887 førte det til, at jeg måtte ligge en 5—6 uger for at fordele en svulst i underlivet, hvorefter jeg heldigvis i sommerens løb, under et længere ophold i Hellebæk, igen kom fuldstændig til kræfter. Under det lange sygeleje uden sygdom tog jeg fat på nytestamentlige kildestudier og fortsatte dem i den følgende sommer; de blev af aller største betydning for min selvstændige opfattelse af kirkens ældste udvikling.

Efterhånden fik jeg da også et lysere syn på de provisoriske tilstande, da det viste sig, at de i alle tilfælde kom forsvarssagen til gode; vindingen herved anså jeg for mit vedkommende for større end selv tabet af de konstitutionelle former. Den såkaldte „selvbeskatning“ kunde jeg ikke rigtig fatte tillid til, måske især fordi jeg blev stærkt frastødt af dens ophavsmand V. Nissen ved et møde i hans bolig (31. Juli 84), hvor han udviklede sine planer med en tysk patos og fantastisk svada, som stillede det hele i et næsten sindssygt lys. Da derimod regeringen begyndte at tage sagen i sin hånd, søgte jeg efter evne at påvirke forskellige venstremænd til forhandling om den, særlig Falkenstjerne og hans

kreds, bager Marstrand o. a. Således kom jeg også til at udtale mig offentlig, fra Januar 1887 og senere i årets løb. Dette hindrede dog ikke, at jeg i det følgende år, i anledning af stavnsbåndsfesten, kunde optræde som upolitisk taler i Odense og Nykøbing, og både dengang og senere danne bindeleddet mellem højre og venstre i den sønderjydske sag.

Mine indlæg i forsvarssagen og særlig min optræden ved et fra venstre side sammenkaldt almindeligt studentermøde i „Fønix“ (10. Sept. 1887) gav endog nærmest anledning til at jeg blev skudt stærkt i forgrunden i den straks efter påfølgende bevægelse for den sønderjydske sag i studenterkredse. — — — [Herved] kom jeg atter i fuld forståelse med Monrad, som selv var kommen til den overbevisning, at man nu måtte udvide sin virksomhed og ikke kunde afvise et samarbejde med venstremænd. Desværre døde han kort efter; han var en af de mest trofaste mænd, som har kæmpet for danskhedens sag i Nord-slesvig. — — —

I den stærkeste modsætning til disse udad vendte virksomheder udviklede sig i de samme år det stilfærdige forhold til A. F. Krieger og til fru Heiberg til et fortroligt venskab. Krieger følte sig bestandig mere ensom; i rigsdagen var hans indflydelse brudt, flere dødsfald og hans tantes tiltagende alder og svaghed bidrog til at indskrænke den kreds, han omgikkes. Des mere satte han pris på mig, der blev ham tro og på så mange måder delte hans sympatier. Fra

1884 begyndte han at give mig sine dagbøger til gennemsyn og derpå til oplæsning, idet han lovede mig dem efter sin død. Mangt og meget blev her atter drøftet, særlig Londonkonferencen, til hvilken han nu gav mig sine breve og optegnelser. Dette stod på i flere år, derpå gik vi over til hans brev-samlinger; dem nåede vi aldrig til ende med. Det var mærkelige aftener i det stille hus i Rosen-vænget; Krieger gik for det meste frem og tilbage i det store høje værelse, der var opfyldt af bøger på alle vægge og borde; jeg sad ved lampen og læste, ofte med nogen besvær, hans lille fine skrift. Jævnlig afbrød han læsningen for at stanse foran mig til en forklaring af et eller andet i det læste; ofte blev denne afbrydelse til en hel aftens samtale. Det var jo en selvfølge, at jeg måtte blive opmærksom på, ja dybt fortrolig med den store begrænsning i Kriegers evner og synskreds, hans overtro på intelligensens magt, hans mangel på sans for de mere umiddelbare livsformer og personlighedens mange-hånde ofte halv skjulte rødder. Dertil var han en lidet produktiv natur, i mange retninger aldeles gold, på naturvidenskabens og filosofiens område helt uvidende. Og dog var han en sjælden helstøbt personlighed, ren og hæderlig indtil sjælens grund, en fædrelandsven uden bagtanke, uden krav for sig selv; dertil en mand med en eminent intelligens og evne til at arbejde med og gennem andre, fremdrage deres dygtighed og hjælpe til at få dem sat på den rette plads.

Efterhånden viste fru Heiberg mig samme tillid som Krieger. I Maj 1885 var jeg med flere gæster til middag hos hende og hun trak mig da ud på aftenen hen foran Heibergs buste, ikke uden nogen bevægelse i det stærkt beherskede ansigt. Der var for nogen tid siden udkommen en bog om Rahbeks, fortalte hun, og Brandes havde i den anledning sigtet fru Kamma for at have haft en eller flere elskere; jeg husker ikke de nærmere omstændigheder. Nu mente hun, at den tid vilde komme, da en eller anden sjofel literat vilde kaste smuds på hendes forhold til Krieger, og hun bad mig derfor om efter hendes død at tage mod Kriegers breve til hende for at få klarhed over deres forhold. Jeg forestillede hende forgæves, at en sådan tale umulig kunde komme op, hun blev ved sit og gentog sin anmodning, som jeg selvfølgelig gerne lovede at efterkomme. Først et år senere betroede hun mig, at hun havde skrevet sit levned og bad mig læse det. Det var længe siden, noget havde grebet mig så dybt; hvilke mangler og svagheder man end kunde finde hos fru Heiberg, måtte enhver overfor denne redegørelse for et menneskeliv og en menneskesjæl, for en livsgerning i kunstens tjeneste, med tak tilstå, at dette var noget ualmindeligt, noget på sin vis enestående. For mig blev det en rig kilde til kundskab og personlig berigelse. Selvfølgelig fik vore samtaler nu et rigere indhold og en dybere baggrund, og det blev mig en ualmindelig nydelse at gennemgå det store håndskrift med de to mærkelige mennesker. Fru Hei-

berg beboede den gang en lejlighed i en hjørnejendom fra Gotersgade ved søen; den var stilfuldt udstyret og gennemtrængtes ligesom i stort og småt af hendes personlighed. Her sad vi da ved lampens stærkt dæmpede lys, Krieger i dyb skygge, fru Heiberg ved siden af mig i en lænestol eller, når hun følte sig mindre vel, på en chaiselongue. Disse aftener havde noget usigelig fortryllende og tillige noget usigelig vemodigt ved sig. Læsningen blev selvfølgelig jævnlig afbrudt af samtaler og forhandlinger og disse kunde blive meget livlige. Krieger sad som oftest med lukkede øjne og armene overkors, i en vuggende bevægelse, eller han stjal sig til at gå lydløst frem og tilbage over det tykke tæppe, for pludselig at fremkomme med en bemærkning eller en indvending imod mine bemærkninger; fru Heiberg sad med et let håndarbejde eller med armene på bordet, hældet frem i spænding for at høre på oplæsningen, af hvis tonefald hun ofte gættede mine tanker om det læste. Eller hun lå med et broget tæppe over sig, med sine store træk lignende en sagafigur eller en østerlandsk eventyrskikkelse, en gammeltestamentelig heltekvinde. Der var ikke spor af noget påtaget i hvad hun tog sig for eller ytrede, hun lagde ikke skjul på tanker og følelser og hun udtalte dem med sprogets rette rammende ord. Overfor mig var hun rørende taknemmelig; hver aften takkede hun ved afskeden med jævne hjertelige ord og et blødt stille håndtryk. På samme måde takkede hun hjerteligt for, at jeg

havde glædet Krieger, der var så lidet påskønnet, med et festskrift til hans fødselsdag. Derimod mindes jeg ikke at have hørt hende sige „behageligheder“, i alle tilfælde aldrig i direkte form. Des dybere indtryk gjorde det, når en uforvarende ytring viste, at hun havde forstået den hun talte med ikke blot som han gik og stod, men løftet op i en ideal klarhed. — Kriegers holdning over for fru Heiberg havde præg af fuldendt ridderlighed; når tebordet var dækket, undlod han aldrig at byde hende armen for at føre hende ind i spisestuen, hvor døtrene ventede, og ved afskeden nødte han hende til at vende tilbage til sine værelser, før han i den store forstue gav sig til at skifte støvler. — Hvilket liv lå der ikke bagved disse to menneskers nu så stille og beskedne tilværelse, hvad havde de ikke ydet hver på sit område, hvad havde de ikke været vidne til og deltagere i gennem et par menneskealdre! For mig var det ikke blot en sjælden oplevelse således at være sammen med dem, men det var tillige en ubevidst historisk studie af overordenligt værd. Snart måtte jo dette være uigenkaldelig forbi. Vore sidste sammenkomster fandt sted i begyndelsen af 1890, da jeg læste brevene fra J. L. Heibergs rejse i Sverige 1812, der kort efter blev udgivne. Med fru Heibergs død henimod julen samme år var også Kriegers livstråd sønderrevet.

Mine videnskabelige arbejder i dette syvår er snart talte. Fra arkivet udgav jeg foruden den historiske fremstilling af statsarkiverne en del akt-

stykker om kongeloven og dennes rette fortolkning, såvel som en rig samling af aktstykker om regerings-skiftet 1784. Endvidere kom jeg atter ind på enkelte emner fra middelalderen (Helgenskrinene i Odense m. m.). Ligeledes blev jeg en flittig medarbejder ved Brickas store foretagende, det dansk biografiske leksikon; jeg skrev omtrent 100 artikler i disse første år. Af større selvstændige arbejder hidrører to fra disse år, biografien af Johannes Ewald og „fortællinger af Nordens historie“. Den første blev i det væsentlige forfattet 1885; slutningsafsnittet om hans skrifter 1888; jeg var kommen til en helt anden opfattelse af digteren end den, der hidtil havde rådet og jeg selv tidligere i alt væsentligt havde hyldet, kun min kærlighed til hans tankevægtige digtning var uforandret den samme. De nordiske fortællinger var et naturligt og temmelig uundværligt supplement til de „40 fortællinger“, der ofte fejlagtig betragtedes og behandledes som en fuldstændig Danmarkshistorie. Jeg begyndte på dem 1886 samtidig med udgivelsen af anden udgave af den ældre række og gik fra og til dette arbejde i de følgende år indtil 1890; de udkom først nogle år efter.

IV. FRA 1890.

Jeg kommer nu til det åremål, der efter al sandsynlighed vil danne afslutningen på min historiske forfattervirksomhed i dens hidtil værende form

og som, hvis jeg lever og alt går som det nu tegner, vil være til ende om et par år. Det er vel dristigt at udtale noget bestemt herom, men adskilligt lader sig dog slutte fra fortiden og af selve tidens tegn i mig og omkring mig.

To omstændigheder bestyrker mig i denne tro; den ene er denne, at jeg nu bøjer mig tilbage til udgangspunktet, at jeg bereder mig til at løse den opgave, som for en menneskealder siden stod for mig som et attråværdigt mål: en redegørelse for „grunden til vor ulykke“, en fremstilling af vort folks udvikling i overgangen fra enevælde og helstat til selvstyre og nationale brydninger. Når denne opgave er løst, således som jeg evner at løse den, har jeg ligesom indfriet min gæld ved at arbejde med i en hel slægtalders gerning for at berede en sundere fremtid. Det andet, som spår en afslutning, er den modstand, jeg i disse år har mødt, den uvilje hvormed så mange har modtaget mine arbejder. Derved svækkes lysten, og trangen til at slå ind på nye veje vokser.

I første linje mødte jeg atter min gamle modstander, prof. Joh. Steenstrup. Jeg udgav i slutningen af året 1890 en lille afhandling om kampen mellem kongerne Sven og Valdemar 1157, som jeg alt for mange år siden, da jeg i forlovelsesdagene vandrede i disse egne, havde søgt nær Randers. Den polemik, som førtes herom fra Steenstrups side, måtte forekomme mig både overfladisk og hensynsløs og den endte med et misbrug af hans stilling

som medlem af historisk forenings bestyrelse, der fordrev mig fra dens tidsskrift. På lignende måde gik det med biografisk leksikon. Også i en bog om folkeviserne fremkom denne stadig æggende kritik og måtte vises tilbage.

Jeg indskrænkede mig nu til afhandlinger i „sønderjydske årbøger“, der var såre velkomne for mine særlige landsmænd og ikke skaffede mig bryderier.

En mere almindelig og tildels ondartet storm rejste der sig i anledning af fru Heibergs erindringer, som jeg udgav i årene 1891—92. Der blev en hel allarm i den literære verden, især i anledning af de sidste bind, og jeg holdt det for min pligt at imødegå alle de indvendinger, som kom frem med formentlig nye oplysninger, medens jeg selvfølgelig ingen grund havde til at deltage i en debat om værkets bedømmelse. Disse stridigheder formørkede i ikke ringe grad Kriegers sidste år; han svækkedes efterhånden stærkt og blev så ængstelig, at han ikke turde kendes ved mig før efterat stormen havde lagt sig. Jeg fik dog heldigvis lejlighed til at besøge ham et par gange før hans død (i efteråret 1893) og hans sidste læsning blev mine nordiske fortællinger, der glædede ham i høj grad. Gang efter gang gentog han i de senere år: „ja, De er et lykkeligt menneske!“ han følte ofte tungt sin mangel på produktiv evne. Krieger efterlod mig, som han havde lovet, sine dagbøger (38 bind) og breve og tillod mig at udtage af hans bogsamling,

hvad jeg havde brug for. Fru Heiberg havde efterladt mig et guld pennekraft, som hun havde arvet efter biskop Martensen og satte overordenlig pris på. Da hun meddelte sine døtre denne bestemmelse, tilføjede hun: „han vil aldrig misbruge det“.

Jeg optoges i disse år af studier til Griffenfelds historie; det var ved et tilfælde, jeg kom ind på dem, men de optog mig snart aldeles, ikke mindst, efterat jeg havde opdaget det mærkelige slægtskab mellem denne statsmands virksomhed og de nationalliberale, særlig hans lighed med Krieger i begavelsens retning og omfang. Det blev på en vis måde en forstudie til den nyere tids historie og bidrog ikke lidet til helt at emancipere mig fra de synsmåder, Krieger i årenes løb havde vænnet mig til. Bogen udkom i to bind, meget kort efter hans død, — heldigvis, kan jeg tilføje. Også denne bog mødte mere modstand end anerkendelse og fra mange sider blev det hårdt bebrejdet mig, at jeg virkede småligt nivel-lerende, ligesom dreven af nag til det store og ud-mærkede.

Planen til en fremstilling af Danmarks historie 1814—64 kom udefra, fra boghandler Philipsen og hans venner, Fridericia og Erslev. Jeg ønskede ikke at deltage i det af dem påtænkte store værk, men det blev sagt, at planen dermed vilde falde; dette bragte mig til at overtage min del.

Aftalerne blev truffet i foråret 1889, men da alle forfatterne forbeholdt sig først at afslutte påbegyndte

arbejder, tog jeg fat på Griffenfeld; i foråret 1893 begyndte jeg på bevægelsen i Holsten fra 1814.

Det viste sig snart, at jeg måtte begynde så at sige på bar bund, ligesom med Griffenfeld; først langt senere fik jeg i Rubins bog om de materielle forholds udvikling under Frederik VI et brugbart forarbejde for en vigtig side af tidens historie. Nu, efter tre års forløb, har jeg anvendt længere tid på dette arbejde end forhen på noget andet, ialt henved to år. Derved har jeg bragt fremstillingen ned til år 1842, medens tiden til 1848 er grundig forberedt.

Min opfattelse af tidsrummet fra 1814 til 1848 var tidligere i alt væsenligt den traditionelle, dog med en del afvigelser. Således havde jeg alt i „40 fortællinger“ ydet kong Kristian VIII større retfærdighed end man i almindelighed plejede og min biografi af hertugen af Avgustenborg og hans broder i biografisk leksikon havde vakt opsigt ved det ulige mildere billed af de to mænd, end man var vant til at se. Men først den fuldstændige fordybelse i emnet og særlig i Kristian VIII's egne optegnelser og breve gav mig det rette blik for, i hvilken grad man havde forvansket historien på dette punkt, eller rettere i hvilken grad tidens strid og lidenskabelighed havde fordunklet al historisk opfattelse. Også overfor Slesvigholstenerne havde jeg jo i mine „fortællinger“ og lejlighedsvis i „vort forsvar“ (10. Juli 1887) udtalt bestemt afvigende anskuelser, som jeg nu fik uddybede og yderligere retfærdiggjorte.

Det havde i mange år været mig klart, at den triuelle, atter og atter med dræbende kedsommelighed gentagne fremstilling af hertugdømmernes tyske befolkning som oprørere og kæltringer var lige så uhistorisk som den tilsvarende fra tysk side af os danske som samvittighedsløse tyranner.

Men også på det konstitutionelle område kom jeg til resultater, der var meget afvigende fra de i mange tider justerede og ganske særlig af Krieger forfægtede. Ligeså i hovedspørgsmålet, ansvaret for 1864, hvor min umiddelbare følelse af, at det nationalliberale parti havde en stor brøde, mere og mere stadfæstedes.

Det blev mig klart, at dette arbejde efter sin natur måtte vække stor opsigt og bringe mig i en ejendommelig krigstilstand så at sige med hele samtiden. Den retfærdigere bedømmelse af Slesvigholstenerne var endda ikke det værste, hertugens biografi blev læst uden indsigelser; man var ligesom resigneret overfor dette spørgsmål. Men da jeg til den ene side angreb Hall (i en replik mod Bille, Febr. 1893) og forsvarede Kristian VIII's nationale politik i Sønderjylland i modsætning til den senere halsbrækkende fordanskning, som jeg alt 1883 havde taget afstand fra, til den anden fremstillede forfatningsforandringen 1848 som en beklagelig overilelse og ophavsmændene som politikere uden dybere historisk sans (i „Griffenfeld“ og senere i et foredrag i videnskabernes selskab), brød jeg til begge sider i vort politiske samfund. Hele den gamle national-

liberale lejr, hvis ideer endnu råder i de videste kredse, skreg op imod det første, den frisindede ungdom og de radikale mod det sidste.

Det vilde have været flovt, om det ikke havde været så, flovt for mig, der ikke formåede at slå igennem, og flovt for samtiden, som ikke kunde afvinde sin nærmeste fortid den interesse at føle sig såret på dens vegne. Kun gennem en grundig forargelse kan min opfattelse have udsigt til at trænge igennem, den skal være en besk lægedrik, ikke en livlig vin. Måske kan en senere slægt opdage, at den også har egenskaber tilfælles med denne; for mig står den nemlig således, jeg er glad og dybt tilfredsstillet ved den sandhedserkendelse, som dette arbejde har bragt mig.

I de sidste års sommermåneder har jeg af og til været sysselsat med et andet arbejde. Langt tilbage i tiden finder jeg planer til at behandle tysk og nordisk åndsliv under et, særlig forrige århundredes sidste slægtalder eller sidste halvdel under ét; denne tanke havde jo sin naturlige oprindelse af min egen personlige udvikling. Nu udvidedes den til hele tidsrummet fra 1719 til 1848, det lange fredelige tidsrum, der så en rig åndsudvikling fra sin første begyndelse ved Wolffs og Holbergs optræden til det store brud, som gjorde en foreløbig ende på den. Nu, da jeg kom til at sysle med bruddets historiske forløb i grænselandet, forekom det mig naturligt at vende tilbage til en betragtning af fællesskabet, der har været og atter kan komme,

eller rettere må komme. I dette emne ser jeg da et smukt og betydningsfuldt fremtidsarbejde, der muligvis også kan få sit værd, hvis jeg får lykke til at udføre det.

Men med min politiske historie vil de studier og de opgaver være afsluttede, som tog deres rette begyndelse for en menneskealder siden, efter krigen. Jeg vil da søge at knytte forbindelsen med den første ungdoms rige interesser og videre syn.

26. Marts 1896.

SPREDTE BEMÆRKNINGER OM MIT FORFATTERSKAB.

DET er i denne påske (1888) 20 år siden jeg blev historisk forfatter og jeg har fra den tid af stadig fortsat min virksomhed som sådan. Jeg må da vel gå ud fra, at det er blevet til et helt forfatterskab, et af dem der engang i tiden vil finde sin referent, sin dommer, i heldigt tilfælde sin historieskriver. Der skal jo ikke meget til for at nå dette, kun en vis kvantitativ mængde, forenet med en lidt iøjnefaldende ydre stilling i samfundet. Dertil kommer hos mig enkelte ejendommeligheder, som altid vil vække en og andens opmærksomhed.

Hvorledes skal nu den, som ønsker at få rede på dette forfatterskab, nå sit mål? Jeg har gjort optegnelser om det rent ydre, titler, tidsforhold, tildels anledninger, og dertil føjet bemærkninger om den indre sammenhæng i det tilsyneladende spredte og de forskellige grupper af arbejder. Ligeledes har jeg skrevet en fremstilling af min foregående udvikling. Den som med virkelig forståelse vil læse disse optegnelser, — det kunde jo måske ventes af en af mine nærmeste — vil uden vanske-

lighed kunne samle billedet af mit arbejde. således som dette kan siges at tilhøre offentligheden, og endda ikke så lidt til. Alligevel savner jeg selv ved nu at gennemblade disse ting adskillige vink, og det er mig klart at andre vil savne endnu langt mere. Hvad der for mig ved nedskrivningen var det selvfølgelig, er ikke kommen med, men det er for andre måske noget aldeles fremmed. Jeg tænker derfor på nu at optegne et og andet af den natur, eftersom det falder mig ind; det kan bidrage til at give de individuelle træk, som altid for udenforstående har så stor værdi, og som den tænksomme betragter ofte kan bringe i uanet forbindelse med ejendommeligheder, fortrin og fejl i selve forfatterskabet.

Da jeg lå syg forrige sommer faldt det mig gentagne gange ind at spørge mig selv: hvorledes er jeg bleven historiker? — og det førte da gerne til det andet: er jeg da overhovedet historiker? eller hvad er jeg egentlig? — Min virksomhed er jo så forunderlig spredt; jeg optages stærkt af administrativ embedsvirksomhed, jeg optræder som lærd historiker, som foredragsholder og populær forfatter for „de tusind hjem“, som deltager i drøftelsen af offentlige forhold, og så har jeg endda en hovedinteresse på et helt andet sted, i et endnu ufødt forfatterskab, — hvad er jeg egentlig? Mange andre kan være lige så spredte i deres virksomhed, men det forekommer mig dog at være anderledes end

hos mig, de er først og fremst fuldt hjemmestedte i ét. Jeg er egentlig ikke fuldt forberedt eller udrustet til noget af alt det, jeg tager del i; rent fagmæssig betragtet er jeg på alle områder en bønhas.

Dette er ingen overdrivelse eller talefigur, men den simple nøgne sandhed. Og det er lige så lidt en tilfældighed, men dybt fremgået af hele min udvikling. Mange gange foreholdt jeg mig selv i min første ungdom, at jeg skulde søge en fyldig personlig udvikling, uden alt hensyn til noget særligt fag; jeg brugte det billed, at jeg vilde se at blive som en kugle, ikke som en pil. Alle forhold begunstigede min udvikling, således som jeg ønskede den fremmet, og jeg nåede da også mit mål, så vidt jeg nu kunde række. Derfor kunde jeg i virkeligheden også med nytte være gået ad mange forskellige veje, da jeg endelig var færdig til overhoved at gå; jeg kunde være bleven skolebestyrer både i stad og på land, jeg kunde også være bleven administrativ embedsmand, professor ved universitetet eller politiker, under noget forandrede livsforhold digter eller filosof — alt dog cum grano salis, det samme gran, med hvilket jeg nu er arkivar og historiker! Hvorledes er jeg da *bleven* historiker, — hvis det må anses for givet, at jeg er det? Det rent historiske svar er dette: fordi jeg oplevede 1864; fordi jeg følte trang til for mit eget vedkommende at foretage en revision af vor fortid, og fordi jeg derefter følte kald til at gentage den for alle mine landsmænd. Dette er det nærmest liggende svar;

men der kan jo også findes andre ældre grunde, en dybere disposition til netop at gå denne vej — andre kunde jo have fundet kald til at blive politikere, pædagoger o. s. v. Sådanne grunde lå vistnok i min sans for det menneskelige, både for det enkelte individ i sin særlige udvikling, og for samfundsfølelsen i os i alle dens former, lige fra den primitive sympati, der bringer den ene stodder til at hjælpe den anden, indtil folkenes samfølelse og de store kulturbevægelser. Efter mit naturel måtte historien stå som det ypperste formål for åndelig syssel; min ædruelige sans for virkeligheden måtte bringe mig til at foretrække den for filosofi og anden digtning, og min trang til at have del i det højeste åndelige liv måtte bringe mig til at foretrække den for naturstudiet. Jeg må da sige, at jeg droges over imod historien af hele min åndelige ungdoms-udvikling, men at den rimeligvis vilde være bleven af en helt anden art end den blev, dersom ikke 1864 var kommen imellem. — Men hvorledes den vilde være bleven, derom kan jeg i virkeligheden ingen mening have.

Også i en anden betydning kunde der være grund til at spørge: *hvorledes* er jeg bleven historiker? nemlig ved hvilke midler, ad hvilke veje? Når jeg besvarer dette, giver jeg tillige et indblik i, hvor begrundet min tilståelse er, at jeg intet har lært til fulde. Da jeg for 20 år siden optrådte som

kritisk historiker, havde jeg kun i 15 måneder ialt dyrket den historiske kritik, og de enkelte spørgsmål, jeg behandlede, var ligesom grebne i flugten, opdagede ved første øjekast. Af lærere i denne retning havde jeg ingen haft uden Oppermann, hvis forelæsninger over tysk litteraturhistorie gav mig en forestilling om kildernes benyttelse; men dette lå dog dengang adskillige år tilbage i tiden. Af forfattere var det Wedekind i hans „Noten zu einigen Geschichtschreibern“, der vakte min efterlignelseslyst. Men et metodisk studium havde jeg ikke spor af, ingen anelse om; jeg savnede det ikke engang. Og jeg har aldrig senere haft lejlighed eller lyst til at indhente det således forsømte.

Ikke bedre står det til med min forberedelse til at „skrive historie“. Jeg kan næppe være bekendt at tilstå, hvor lidt jeg kender til historieskrivning. Jeg har aldrig læst en større fremstilling, Thiers, Macaulay eller nogen som helst anden af de store historikere. Verdenshistorien gjorde jeg et flygtigt bekendtskab med 1859, da jeg i Flensborg læste Rotteck: senere har jeg aldrig dyrket den i sammenhæng ud over middelalderen; jeg har aldrig ejet en verdenshistorie. Et enkelt mønster studerede jeg derimod gentagne gange, nemlig Ernst Curtius's græske historie, ligesom jeg læste Mommsens romerske. Curtius læste jeg med et usigeligt behag, og jeg tør påstå, at det så godt som udelukkende er denne bog, som har givet mig forståelse af historisk opfattelse og fremstilling. Det vidtskuende og over-

legne i tilstandes og tildragelsers forklaring, den inderlige sympati med emnet og det beherskede i udtrykket, der dobbelt griber læserens sind og ligesom gør ham delagtig i forfatterskabets glæde, forekom mig at være udtryk for det højeste mesterskab i historisk kunst. Af de antike forfattere havde Sallust især tiltalt mig i skolen, ligesom jeg havde læst Herodot i oversættelse; jeg deltes mellem de to tilbøjeligheder: fortællingens, meddelelsens glæde, og de sammentrængte, afmalte bemærkninger fynd og klarhed. Af nordiske forfattere havde jeg særlig glæde af Gejer og Allens unionshistorie, medens Grundtvigs og Munchs metoder og alt hvad de repræsenterede, var mig aldeles usmagelige. Munchs vidtløftige lærdom mindede mig om mine første studier, da *stoffet* aldeles overvældede *mig*; Grundtvigs poetisk-filosofiske behandling forekom mig ikke at være stort bedre end mine egne historiske fantasier, i hvilke *jeg* aldeles overvældede *stoffet*.

Skal jeg altså svare på det spørgsmål: hvorledes jeg har uddannet mig til historiker, så må det blive således: ved at sysle med historiske emner og historiske kilder, og dernæst ved i beundring at fordybe mig i et mønster på historisk kritik: Wedekinds „Noten“ og et mønster på historisk fremstilling: Curtius's „Griechische Geschichte“. At meget andet bevist eller ubevist har været medvirkende, tvivler jeg ikke om; men mit metodiske studium er begrænset hertil, og jeg kan altså ikke gøre fordring på at være egenlig historiker.

Søren Kierkegård slutter „synspunktet for sin forfattervirksomhed“ med „at lade en anden tale“, sin „digter, der når han kommer, vil anvise ham plads blandt dem, som har lidt for en idé“. — Jeg venter ingen sådan digter; men dog vilde jeg ønske, at lør eller senere en begavet mand vilde skænke mit forfatterskab, når det er afsluttet, et øjeblik samlet opmærksomhed. Han vil da snart opdage, hvad her foran er bemærket om det ufuldstændige i min forberedelse og det spredte i min virksomhed, men han vil tillige få øje på, hvad der holder det hele sammen. Da han tillige er en samvittighedsfuld mand, vil han veje alting pro et contra og lade de to advocati — diaboli et animæ — optræde skiftevis.

„Han gik som forfatter til sit arbejde uden den tilbørlige forberedelse,“ vil min anklager sige. „Kunde han ikke have læst det hundrede steder, hvad der udkræves af en historiker, og hvorledes har han taget det? Hvorledes var han udrustet i sprogkundskab, i de mange hjælpevidenskaber — palæografi, heraldik o. s. v. — i kendskab til den foregående lærde litteratur og de lærde traditioner ved vort universitet? Og hvorledes stod det til med hans kundskab om fremmede lande og kulturer! han havde ikke rejst og havde ingen udenlandske forbindelser; han kendte intet til de store forfatters metode, deres modsatte stil, deres verdensanskuelse og samfundsbetragtning. Hvorledes skulde han kunne være eller kaldes historiker!

Omstændighederne førte det med sig, at han fik

et embed med bestemt historisk tendens; man kaldte ham som arkivar endog summus historicus. En senere eftertid vil forbavses ved denne kendsgerning. Medens man i andre lande opstiller bestemte eksamensfordringer for enhver arkivembedsmand ud over den almindelige videnskabelige dannelse, opgav man ved denne udnævnelse enhver garanti for de nødvendige forudsætninger. Der kan ingen tvivl være om, at dette har haft sin betydning i mere end ét forhold, selv om det kan indrømmes, at et medfødt administrativt talent her kan have bødet på manglerne.

Bedst vilde han dog vistnok have egnet sig til lærer, som han var først. Der er tilløb også i hans forfatterskab til dette; men såsom han intet helt blev på noget område, således blev også dette ved antydninger. Han skulde have udviklet sin lærerevne ved jævnlige foredrag, ved indgående kursus, så vilde han her have kunnet udrette noget ikke uvæsentligt. Nu er hans forsøg i den retning kun tilløb; den store almenhed kender ham ikke af personlig erfaring, og medens han ellers kunde have været et bindeled mellem store og små, er hans optræden i den retning bleven uden levende betydning.

Vilde man anlægge en græsk målestok på ham, da måtte man sige, at han hverken var historiker, borger eller folkelærer, om han end havde noget af alt dette; men han var en sofist. Ligesom sofisternes havde han mange og spredte kundskaber, en hel del filosofisk dannelse og evne til at finde sig

tilrette i samfundets og statslivets opgaver; men frem for alt havde han dog tilegnet sig den kunst at anvende sproget. Ved dets hjælp forstod han at bringe det mest mulige ud af sin viden og sine studier. Det er dette, som forklarer, at han med sine mangelfulde forudsætninger kunde komme frem i en tid som den, i hvilken han levede; man manglede dengang alt, der skulde på alle de områder, på hvilke han bevægede sig, begyndes forfra, og man måtte derfor være glad ved at finde en mand, som kunde bringe det særlige ind under almindelige synspunkter, give antydninger i mange retninger og hjælpe ud over hindrende fordomme. Dette var *sofisternes* historiske opgave og deri må også *hans* betydning søges.“ —

Når min anklager har fremsat dette, vil min forsvarer, dersom der er spor af nidkærhed hos ham for min ære, tage til orde derimod, omtrent således: „Nomen accipio! han var en sofist! men hvad var sofisterne efter videnskabens nyeste resultater? de var en velgerning for deres tid, et vigtigt led i kulturens udvikling, og Grækenlands bedste mænd hørte til deres klasse, også Sokrates og hans lærlinge. Hvorfor bebrejdede ham, at han var fremmed i den store verdenslitteratur, når man dog i kunsten ønsker at fremelske det originale, det upåvirkede, når kun det er udført med naturlig kraft og i personlig sandhed? Hvad skulde der være bleven af ham, dersom han efter en så stærk og vedholdende tysk påvirkning i sin første ungdom,

senere havde tabt sig i fremmede studier! Og manglen på teknisk uddannelse, hvorledes skal den fremføres som en anke overfor en så omfattende virksomhed, hvorledes vilde denne have været mulig efter de strængere fordringer. Som forfatter strakte han sig jo videre end måske nogen anden dansk historiker før ham: han begyndte som stræng kritiker; han søgte at give fyldige skildringer og en dybere forståelse af emnet, både psykologisk og historisk; han slog ind på en folkelig tone for at samle høje og lave om den samme kærlighed til fædrenes minde, og han søgte som embedsmand at bane vej for historiske studier i altid videre kredse“.

Min anklager vil ikke lade sig afvise med dette, men påstå, at forsvaret i et og alt stadfæster hans anklage: „En så mangeartet virksomhed, vil han sige, kræver enestående evner, når den skal bære sin rette frugt; her blev det ved tilløb i mange retninger. De store mestre i kunsten var tilvisse mangesidige, men de var store, hvor de tog fat, og alt bærer præg af deres mesterhånd. Her er intet blevet, hvad det skulde være og hvad måske ét kunde være blevet, om det havde været det eneste! Molbech satte på sin Ditmarskerhistorie det motto af Tibullus:

Clio, fave, novus ingreditur tua templa sacerdos!

men senere opsteg hans offerrøg i mange andre templer, han skrev om litteratur, sprog, politik o. s. v. og var både bibliotekar og teaterdirektør; — denne er nær ved at være en anden Molbech!“ —

Min forsvarer vil være ilde stedt, thi hvad skal han sige hertil? Han vil lægge sig efter at undskylde mig. „Husk på, vil han sige, hvor små de forhold var, i hvilke han sattes. Han var timelærer og stod udenfor de lærdes lag; tidlig blev han gift og han omgikkes kun få og ubetydelige mænd. Var dette en tilskikkelse, som han følte som et tryk og altså burde have frigjort sig for? Ingenlunde, han var lykkelig i det og fandt det svarende til sin naturlige trang. Hvem vil da sige, at han skulde søge andre forhold? hvor var videnskabens og litteraturens venner henne, at de ikke viste ham andre veje? da lejligheden var der, blev han vist tilbage. Således er dette liv blevet et kompromis mellem mange faktorer. Han blev lærer og embedsmand for at have et erhverv, da videnskaben ikke kunde yde ham det; kunde han have ydet mere, hvis dette havde været anderledes, da falder skylden og skaden nok så meget på andre som på ham. Hans dybeste interesse var optagen af andre ting.“ —

Når den „begavede mand“ er kommen så vidt i sine overvejelser, da skal det først vise sig, om han har forstået mig med den rette sympati. Thi i så tilfælde vil han se mig dukke frem mellem linjerne i de skrifter, han har sat sig til dommer over, og han vil høre mig sige: „Kære, bryd dig ikke om disse sagføreres tale! mit liv ligger åbent for dig, det har ingen gåder; hvad jeg har fået udført, er lidet eller intet imod, hvad jeg drømte om i min første ungdom; men det har den store fordel frem-

for drømmen at være noget virkeligt. Som sådant tilhører det virkeligheden og er fremkaldt af virkeligheden, hverken mere eller mindre. Da jeg dog ikke kunde trænge igennem til at blive en åndens kæmpe enten i videnskab eller livsvisdom, nøjedes jeg med at vise lydighed overfor de opgaver, livet gav mig. I denne lydighed tror jeg bestandig at være gået frem til større resignation. Hvad der har gjort mig det let, var en lykkelig livsførelse og megen ligevægt i sindet, og min utrættelige drivfjer var den lidenskabelige kærlighed til folk og fædreland, som jeg fik i arv fra mit hjem, — ikke den kærlighed, som er en ild, men den, som er et instinkt, en længsel og en dyb lykke.

Jeg føler det meget vel; i retning af eftermæle kan der ikke komme stort ud af mit historiske forfatterskab, det er for meget „disjecta membra“ — men jeg har i sandhed været lykkelig i bevidstheden om, at det forundtes mig at arbejde for Danmark; jeg har været lykkelig i min sejrige kamp for helt at tilegne mig dette sprog, helt at knytte mig til dette folk, helt at blive en af „de få“, der også i min tid blev „færre“, med den store fortid og den tvivlsomme fremtid. Det er mig derfor „såre lidet“ at vejes eller vrages som „historiker“, når jeg kun tør gøre regning på, at danske mænd og kvinder vil genkende mig som en af deres egne, at jeg af og til vil blive nævnt blandt dem, som i tunge tider aldrig mistvivlede om vor frelse.“

Det er en tale, som meget ofte møder mig: „De er et flittigt menneske! — hvor De må være flittig!“ o. l. og man henviser til den lange række af skrifter og afhandlinger, i forbindelse med embedspligter o. l., tidligere skoleundervisning. Er dette nu rigtigt?

Ganske vist, jeg har flidens *negative* mærke: mangel på tid, både til adspredelser i større udstrækning og til andre arbejder, deltagelse i møder o. s. v. Men når jeg ser på virkelig flittige menneskers sysselsættelse, da er jeg selv langt fra at være en flittig mand. Skulde jeg gøre regnskab for årets arbejdstimer, vilde jeg vistnok blive sørgelig til skamme overfor alle dem, jeg ellers vel nærmest måtte sammenstilles med.

Hvad der modvirker min flid, — thi i og for sig er jeg jo flittig anlagt, — er dels en fremtrædende trang til at begrænse mig, dels en lige så fremtrædende trang til jævnlig at holde ferier. Den første hindrer mig i at udfylde de „ledige timer“ med læsning, være sig videnskabelig eller æstetisk, da jeg holdes tilbage af ulyst til at komme ind på vidtløftigheder og ny sysselsættelse. Jeg følger således kun dårlig med i litteraturen, selv i den som skulde synes at ligge mig nærmest.

Og de „ledige timer“ kommer ofte i hundrede- og tusindevis, i flok og følge. Efter ethvert større arbejde falder jeg helt sammen og kan da uge- og månedsvis være uden ethvert alvorligt arbejde. Kun i de få af embedsgerning optagne timer forsvinder

da denne ulyst; endda ikke altid. Kunde jeg nu gribe til noget andet, f. eks. legemligt arbejde, udflugter o. l., eller kunde jeg søge omgang med folk, adspredelse m. m., så blev det dog til noget; men i virkeligheden bliver det til intet. Jeg læser aviserne — af og til en ny novelle, ældre digte, — blader i mine tidligere arbejder, gør nogle notitser, tager fra tid til anden en bog frem, som er udkommen i den senere tid og som jeg ikke før har set på o. s. v. o. s. v. — Således går uger og måneder, ja jeg fristes til at sige, mange gange største delen af året.

Når jeg arbejder, er det ganske vist meget intensivt, just ikke i tidsudstrækning, thi mine 8—9 timers søvn kan jeg ikke undvære; men jeg arbejder med al min evne og slipper ikke let mit arbejde af tanke. Der er en meget stor og brat modsætning mellem de to slags tilstande.

Hvilken af dem er nu den fornøjeligste og den lykkeligste? Det er vanskeligt at sige. Nærmest ligger det at pege på arbejdstiden. Da føler jeg ret min styrke, stoffet tårner sig op, kræfterne svulmer imod det og det overvindes. Der ligger en dyb lykke i denne åndens sejrige kamp, denne tiltvungne forståelse af emnet; det er som om hele verden forsvandt eller tabte sin betydning over for denne tvekamp. — Men der er tillige noget i den, som må henføres under begrebet „slid“, noget trættende eller noget trivielt, den første rå bearbejdelse af det givne — den man dog for intet i verden vilde undvære,

da den betinger alt det andet. Efterhånden vinder denne træthed, der fra først af slet ikke føles, overhånd, indtil det døde punkt nås, — så er det foreløbig forbi.

Dovneperioden har langt flere matte og kedelige øjeblikke, mindre tilfredshed og ligevægt i sindet. Men den er dog lige så nødvendig og velgørende, ikke blot fordi den er en hvile, men også fordi den gemmer et skjult arbejde, en ubevidst udvikling af de i arbejdet vundne synspunkter og almindeligere resultater. Og så er den en hvile på en ejendommeligt måde. Det er som rovfuglens hvile i luften, på de spændte vinger, ikke som kvægets på græsgangen eller som hestens i sin bås. Store syner drager forbi øjet, snart i solens klare lys, snart i nattens drømmerige skær; til andre tider skyder tågeblokke sig frem under det høje leje og den hele verden ligger gråt i gråt. Tillokkelsen ved denne hvile er dog ikke blot det frie blik ud over tilværelsen, men også følelsen af de ubegrænsede muligheder for en kommende virksomhed, bevidstheden om selv at være herre over, hvor jeg næste gang vil slå ned. Det er den mest guddommelige form for menneskelig tilværelse, den som alt oldtidsfolkene tilskrev deres ypperste gud: Odin på Lidskjalf, som udsender sine tankeravne — Zevs på Olympos, som skuer ud over alle jordens lande, begge med den ubegrænsede evne til at gribe ind i livets gang, hvor og hvad øjeblik de lyster.

En afglans af denne guddommelige gave falder også over min hvile. Når den første udhvilensens mathed er gået over og der er kommen ny spændkraft i ånden, da begynder stemningernes skiftende herredømme at indfinde sig. I modsætning til arbejdets jævne glæde kommer lediggangens kedelige tomhed, men den afbrydes den ene gang efter den anden af huskud, af udsigter og af mulighedsfornemmelser. Det er hvilen i de høje luftlag: jævnlige skyer for oven og for nedden, men afvekslende med de dejligste syner og de livligste drømme. Hvor skal jeg næste gang tage fat? skal jeg fortsætte det sidste arbejde, eller genoptage et ældre, eller påbegynde et nyt? Jeg gør tilløb til det ene eller det andet, men opgiver det igen; det smager ikke. Hvilen fortsættes, den bliver for hver gang sødere; at opgive det usmagelige, blive sig bevidst at det slet ikke behøves, — det er en følelse af velvære, af en lykkelig frihed, som kvæger sjælen. Så viser der sig helt uventet et nyt emne, eller et gammelt emne dukker på én gang op i erindringen som nyt — og med lynets fart slår tanken ned på det som en ørn på sit bytte, glemmer alt, ser kun det ene, og helmer ikke, før det er fældet.

Mulighedernes rige strækker sig endnu videre. Snart svagere, snart stærkere kommer det op i hver hviletid, at hele mit livs virksomhed hidtil intet forbindende har for fremtiden; så godt som alt kan sættes under debat. Hvad der engang var mulighed, er det endnu eller kan blive det ad åre.

Jeg vilde godt kunne holde op med at dyrke historie og helt kaste mig over embedsvirksomhed: eller omvendt. Jeg kunde optræde som foredragsholder og lade embed og videnskab skøtte sig selv; både materielt og åndeligt vilde det kunne føde sin mand. Jeg kunde også vende alt dette ryggen og kaste mig over en filosofisk-religiøs forfattervirksomhed. Jeg kunde give efter for folks opfordringer til at optræde i det politiske og stræbe efter konsulatet. Jeg kunde også reducere mit arbejde til det mindst mulige og lægge mig mere efter livets nydelser. — Der er et eget behag i følelsen af dette „omnia mea mecum porto“, i forventningen om, at det næste øjeblik kan føde nye muligheder. — Det kunde synes, at der er et parodisk misforhold mellem mit tamme liv og „de vilde fjer“, jeg således „bærer i min hat“, men det er kun tilsyneladende. Det er for mig ikke en ørkesløs tankeleg, men en håndgribelig virkelighed, at disse muligheder er tilstede; jeg vilde ikke kunne trives uden dem. Jeg mindes endnu, hvorledes en underlig trykkende fornemmelse blandede sig i glæden over at være bleven arkivar, da den tale mødte mig, at nu stod jeg da „ved målet“. —

Det er det, som ængster mig ved tanken om at blive gammel: skulde jeg nogensinde kunne trives uden den sikre tilforladelige tro på mulighederne? de må jo nødvendigvis indsnævres, hvis jeg lever længe, endog helt forsvinde. Er det muligt, at jeg

vil kunne trives uden dem? Eller er det så, at hin vilde fugl i sin hvile da vil vende øjet opad og kunne opdage muligheder mellem himlens stjerner, — nye, altid nye muligheder i det uendelige?

Den 3. Maj 1888.

OGSÅ EN BEMÆRKNING OM MIT FORFATTERSKAB.

21 Juni 1895.

MED dybt vemod deltog jeg i Regenburgs begravelse i Skanderborg. Det var i sig selv en stemningsrig jordefærd, da så mange bar vidne om den højagtelse og taknemlighed for ham og hans gerning, der levede i vide kredse; men vi var få, som var knyttede til ham fra de dage, da han var en høvding på sit område, da han indtog en historisk plads.

Jeg havde set ham og forhandlet med ham kort før hans død og i de sidste dage havde jeg gennemgået hans store brevsamling. Efter begravelsen spiste jeg sammen med hans nærmeste og talte med søsterdatteren, der fortalte om hans stærke bevægelse ved at læse, hvad jeg havde skrevet om Kristian VIII. Han havde ikke selv haft kræfter til at fremdrage det i vore samtaler og jeg gjorde jo alt for at undgå dette emne.

Da jeg den lange stille sommeraften vandrede ene i skoven ved den dejlige sø, faldt alt dette mig stærkt på sinde. Hvor forunderligt står dog de

skiftende slægter overfor hinanden! Regensburg og alt hvad der grupperede sig omkring ham, hans ungdomsven Kristian Monrad i Flensborg med sin udholdende kamp, — hvor nær har jeg ikke stået dem — og hvor dybt et svælg har ikke alligevel skilt mig fra dem. Fra min tidligste ungdom var jeg en modstander af denne sprogtvang, som de fandt forsvarelig, ja fortjenstlig. Og nu skal jeg dømme denne slægt, skrive dens historie, veje dens livsgerning og vise, i hvor høj grad disse mænd med den rene vilje, det varme hjerte, før vild og bar sten til fædrelandets ulykke. Det samme er jo tilfældet med Krieger, som jeg dog i så mangt og meget måtte holde af og sætte højt! Hvor lykkeligt, at de nu er døde, at de ikke skal se det og føle smerten over det; at de ikke skal oprøres ved en tale, som de ikke forstår, en tale, som søger at gøre ret og skel også mod dem, som de fordømte eller dog ikke forstod i deres gerning, således som kong Kristian.

Der må være noget velgørende i uforandret at kunne fastholde sin ungdoms sympatier og antipatier, at leve og dø i overbevisningen om, at det man sværmede for i de unge dage var det eneste rette og gode. Det må give selvbevidsthed om troskab og det tilfredsstillende hjertet. Langt vanskeligere er det at leve og udvikles, at skifte syn og opfattelse og dog at bevare forståelsen for det, man engang var betaget af, så man samtidig elsker og dømmer det. Der er et usigeligt vemod heri,

man fristes til at sige med Ossian: „Happy are they who die in youth!“ Lad os dø med den slægt, hvis gerning vi beundrede i vor ungdom, lad os ikke leve for at opgøre regnskabet efter den, — „det være hos andre“.

Men også denne gerning skal gøres, — og jeg er manden til det! I mange år fortsatte jeg, hvad der engang var denne mands livsgerning, uden at lade modsætningen træde frem, og det blev sagt mig, at han skønnede på det. Vel derfor, at han nu gik bort efterat jeg havde fået lejlighed til at sige ham det i manges navn, hvormegen tak vi skyldte ham, — før jeg måtte gå til den umilde dom over hans store fejlsyn.

Hvorfor må jeg? hvorfor må netop jeg her tage til orde? Fordi enhver har sit beskikkede kald.

Det blev på denne samme rejse sagt mig som udtalt af en historisk professor, at jeg havde et enestående privilegium på at sige, hvad man ikke vilde finde sig i fra nogen anden. Krieger sagde noget lignende og der må vel altså være noget om det. Men er det så, da har jeg jo et stort ansvar ikke blot når jeg taler, men også hvor jeg tier.

At denne tale mødte mig samtidig med det stærke indtryk af Regenburgs jordefærd, var mig til stor oprejsning, og da jeg den næste aften kørte ene i postvogn fra Silkeborg til Viborg, havde livet og dets forhåbninger, arbejdet og dets glæde sejret over de sørgmodige tanker. Den tale lød i mit

øre: „der er kun én mand her i landet, som kan vove at sige sligt, vi andre vilde blive flæede.“ Det var mig i den stille aften, som så jeg dronningen danse med sine møer og blandt dem den lykkelige Tovelille:

„Hør du, Tovelille, lege min,
du holde op silken med hånden din.“

„Fuldt ilde da måtte jeg kongen love,
kunde jeg ikke silke ad jorden drage!“

Har jeg elsket vort folk og dets historie inderligt og trofast og har jeg helt hengivet mig — så må jeg vel også kunne „slå silken for min fod“, ubekymret om folks tale kunne rive ned og bygge op, hvor ånden tilsiger mig.

Enhver fribåren mand, som i alvor vil noget stort, bærer kongespir og krone, om end hans rige er nok så lille. Om det ses på ham eller ikke ses, har intet at sige; hvor han har sit arbejde, hvor han fylker sine tanker, hvor hans hjerte bevæges i kampen for at gøre fyldest i sit kald, dér er han herre og konge. Men kronen bæres kun af den, som er kronen voksen, og „leg er ikke den kongelige pragt“. Stråler kronen af det røde guld, da vidner det om sejrens lykke og glæde, men funkler der ædle stene på dens ring, da minder de om tunge tårer.